

BORVENDÉG ZSUZSANNA

Mesés kémjátszmák

A nyugati külkereskedelmi hálózatok
kiépülése 1945 után

MAGYARSÁGKUTATÓ
INTÉZET

BORVENDÉG ZSUZSANNA

Mesés kémjátszmák

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 13.

BORVENDÉG ZSUZSANNA

MESÉS KÉMJÁTSZMÁK

**A nyugati külkereskedelmi hálózatok
kiépülése 1945 után**

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2020

Lektorálta: Germuska Pál

Nyelvi lektor: Eőry Zsófia

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Berta Péter, Fehér Bence, Katona József Álmos, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Borvendég Zsuzsanna, 2020

ISBN 978-615-6117-11-3

ISSN 2677-0261

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
EMIL HOFFMANN ÉS KÖREI	15
A titkosszolgálatok dzsungelében	15
Atlas GmbH.	20
Nácik újratöltve	29
Út a Stasiig	37
„MAGYAR MAFFIA”	43
A vörös polip	43
A titokzatos háttérember: Nyerges János	51
Rés a „béke frontján”: Frankfurt am Main	61
A siker titka	74
Hidegháborús hungarikum	80
„MESÉS” MAGYARORSZÁGON	95
Gazdaságdiplomácia	95
Frankfurti fordulat	106
Az ipari kémkedés fellegvára	118
Társutas újságírás	124
Végjáték	135
TÁMADÁS AZ OMFB ELLEN	149
Viharfelhők	149
A Siemens lobbi	155
Messzire vezető szálak	169
ZÁRÓ GONDOLATOK – HÁLÓZATOK CSAPDÁJÁBAN	177

IRODALOMJEGYZÉK	187
Levéltári források	187
Felhasznált irodalom	189
 FÜGGELÉK	199
Rövidítések jegyzéke	199
Képmelléklet	203
 NÉVMUTATÓ	231

BEVEZETÉS

Egy erős testalkatú, kopaszodó, középkorú férfi lépett ki a Duna Szálló kapuján. Kifogástalan szürke öltönye és csau színű cipője messziről azt üzenete, nem a szocialista Budapest konfekcióosztályairól öltözködik. Egy pillanatra gondterhelten nézett körül, de hirtelen felcsillant a szeme, és derűs arccal elindult a Vörösmarty tér irányába. Biztos volt benne, hogy figyelik. Magabiztossága adott esetben az életét mentheti meg. Korán volt még, a boltok lelakatolt ajtajait őrző kapualjakban megrekedt a hajnal hűvöse, a felkelő nap azonban már megkocogtatta sugaraival a kirakatok üvegét, hogy szemképráztató csillogással vakítsa el az arra járók tekintetét. A férfi az árnyékos oldalra húzódott, majd elmélázva megállt az egyik üzlet boltíves ablakai előtt. Sokáig bámulta az ízlésesen elrendezett portékát, de a szemfüles megfigyelők észrevehették kutató pillantásait, amellyel a mögötte elhaladók és a téren bámészkodók mozgását tartotta szemmel. Hirtelen megfordult és visszasietett a szállodába. Tisztes távolból két civil ruhás férfi követte.

Másfél órával később újra az utcán volt, és lendületesen beült zöld színű Opel Recordjába. A kezében lévő aktatáskát hanyagul a hátsó ülésre hajította, és elindult a Roosevelti tér felé. Az utcán várakozó két civil ruhás nyomozó az órájára nézett, de nem mozdult. Egy fekete autó lomhán ráfordult az utcaköre, és az Opel után eredt. Macska-egér játék. A belváros környező utcáin kacskaringózva a nyugatnémet kocsik egyszerre csak újra a szálló elé kerültek. Az idegen eltévedhetett. Vagy csak önellenőrzést végez? A kocsi lassított a hotel bejárata előtt, az ott posztoló rendőrök talán észlelhették, hogy fejével odabiccent nekik. Továbbhajtott. Fontos megbeszélésre volt hivatalos, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság alelnökével kellett találkoznia. Az embargós technológiák csempészése igazán jövedelmező, sok pénzt kérhet érte, csak észnél kell lenni a tárgyalás során: a helyiség biztosan be van drótozva. De félszavakból is megértik egymást, régi üzlettársak már. Egy óra múlva elégedett arccal lépett ki a tár-

gyalás helyszínéül szolgáló épületből, és ismét útra kelt. A nap folyamán több külkereskedelmi cég székhelyén is látogatást tett, egy-egy ilyen találkozó nem tartott tovább húsz-harminc percnél. Visszafelé haladva megállt a Vörösmarty téren, és belépett a patinás cukrászda ajtaján. Körülnézett, keresett valakit. Mivel nem találta ott, visszaült az autóba és a szálló elé hajtott. A fekete autó lassan elgurult a parkoló Opel mellett, és távolabb leállt. A két férfi megint az órájára nézett.

A rejtélyes alak többször elindult még egy könnyű kis sétára, felöltőjét alkarjára vetve. A séták végcélja a cukrászda volt, belépett, körülnézett és távozott. Komótos tempóban tette meg az utat, meg-megállva kirakatok előtt, ahol hosszú percekig bámulta a visszatükröződő utca életét. Későre járt, ma már nem fog találkozni azzal, akit várt. A vacsorát ezúttal a szállodában fogyasztja el, egyedül.

A két férfi még egy ideig álldogált az utca túloldalán, majd órájukra pillantva elhagyták a posztjukat. A központban legévelt jelentést bagótól megsárgult ujjak helyezték el egy dossziéba, amelynek fedlapján ez volt olvasható: „Mesés”.¹

A fent leírt történet csak kis részben a fantázia szüleménye. Emil Hoffmann – vagy ahogy a kémelhárítás nevezte: „Mesés” – valóban az állambiztonság egyik kiemelt célszemélye volt. Minden lépését szoros figyelés alá vonták, ahányszor csak megjelent Magyarországon, ez pedig gyakran előfordult. A hatvanas évek elején a Kelet és Nyugat közötti kereskedelem egyik kulcsfigurája volt, kiterjedt kapcsolatrendszerével szinte mindenkit ismert, mindenről tudott, aki és ami érintette a külkereskedelmi üzletkötéseket, ezzel felcsigázva a titkosszolgálatok érdeklődését is. Saját bevallása szerint a titkosszolgálatok dzsungelében manőverezte át az életét, de soha senkinek sem sikerült beszer-

1 Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 20 kötetben őrzi az Emil Hoffmann megfigyelése során összegyűjtött adatokat, többek között a számtalan külső figyelésről készített jegyzőkönyvet is. ÁBTL 3.1.5. O-12344 számú sorozat. A fenti ízelítő ezek alapján íródott.

veznie őt.² Igaz lehet ez? A részleteket ismerve aligha, különösen, ha titkosszolgálatnak tekintjük a Harmadik Birodalom Abwehr elnevezésű katonai elhárító szervezetét és a hírhedt Gestapót is, amely politikai titkosrendőrséggént határozható meg leginkább. Igen, Emil Hoffmann náci volt, mint ahogy számos partnere és üzletfele, akikkel megalapozták a hidegháború idején a két blokk közötti gazdasági kapcsolatokat.

Hoffmann életútja önmagában is érdekes, hiszen a második világháború után tipikusan azokon a területeken próbált boldogulni, amelyek a két világrend közötti átjárhatóságot biztosították, és amelyek a kémkedés fellegvárának számítottak: a külkereskedelem és az újságírás világában. Kiragadva azonban Hoffmann az őt körülvevő hálózathoz csak egy izgalmas tucattörténettel szembesülhetnénk, amely elterelné a figyelmet arról a meghökkentő összefüggérendszerrel, amely alapjaiban kérdőjelezi meg a kétpólusú világról alkotott tudásunkat. Hoffmann és a vele kapcsolatba kerülő személyek tevékenységének feltárása bonyolult hálózati munkára derít fényt, amely a kommunista internacionalizmus felforgató titkos szervezeteinek finanszírozásán át, az élvonalbeli náci kapcsolati és gazdasági tőkéjének átmentésén keresztül arról szól, miképpen fonódott össze a szocializmust építő országok gazdasági elitje a nemzetiszocialista eszméket hirdető egykori háborús bűnösökkel, akik érdekes módon elkerülték a felelősségre vonást. A felszínen a hidegháborús propaganda uralta a politikai és a mindennapi közbeszédet egyaránt, amely ideológiai eszmefuttatások alapján ítélte el az ellenkező oldal államberendezkedését. Eközben a színpalak mögött zajlott egy erkölcsi megfontolásokat messzemenően nélkülöző játszma, amelyben a huszadik század két ordas és emberellenes eszméje, a nácizmus és a kommunizmus kollaborált a demokratikus Nyugattal. És mindehhez természetesen a kapitalista piac világának rideg törvényei adták a keretet.

A titkosszolgálatok világába vezet ez a történet, amelynek megismerése nélkül aligha lehet teljességében értelmezni a hidegháború időszakát.³ Új típu-

2 Hoffmann 1955, 12.

3 A hidegháború titkosszolgálati tevékenységéről számos feldolgozás született. A teljesség igénye nélkül lásd: Andrew–Mitrohin 2000; Bartošek 2003; Kotek 2005; Macrakis 2008; Schmidt 2005.

sú hadviselés kezdődött 1945 után, amelyben a nyílt fegyveres összeütközések helyi konfliktusok szintjére szorultak vissza, a nagypolitika színpadán a diplomáciai tárgyalások és gazdasági nyomásgyakorlások mögött a választópolgárok elől elleplezett titkos erők küzdöttek egymással. Sokszor nem is ott kellett keresni a valódi ellenséget, ahol a politikai propaganda jelezte, és olyan szövetségek szövődtek a kulisszák mögött, amelyek egy kívülálló számára teljesen irracionálisnak tűnhettek. Ebben a háttérben zajló játszmában a magyar titkosszolgálat is szerepet kapott. Magyarország az 1956-os forradalom után felvállalta azt a feladatot, hogy nyisson a kapitalista világ felé, ezzel utat engedett a nyugati tőke és technológia beáramlásának.⁴ Kádár Jánosnak mindez elengedhetetlen volt a hatalma megtartásához, hiszen a „gulyáskommunizmus” megteremtéséhez szüksége volt pénzügyi forrásokra, a szovjeteknek pedig kellett egy „trójai faló”, amelyet áttolhattak a vasfüggöny túloldalára.⁵ Ebből a kötetből az is kiderül, hogy a kádári nyugati nyitás nem volt előzmények nélküli, valójában már a negyvenes évek végén létrejöttek azok a gazdasági csatornák, amelyek alapjai lettek a későbbi kapcsolatrendszereknek. Az elképzelés tökéletesen működött, a magyar hírszerzés mind a kereskedelmi együttműködés téren, mind a nyugati társadalmak befolyásolásában kimagasló eredményeket ért el. Jelenlegi tudásunk szerint a katonai felderítés (Magyar Néphadsereg Vezér-

4 Magyarország nyugati kapcsolatairól, a nagyhatalmak közötti egyensúlyozásáról lásd: Kalmár 2014; Borhi 2015; Békés 2019.

5 Kenedi János már a kétezres évek közepén megfogalmazta, hogy Magyarországnak sajátos szerep jutott a blokkon belül, és ennek volt köszönhető a gulyáskommunizmus világa, a „puha diktatúra” kiépítése: „Magyarországnak a KGST-n és a Varsói Szerződésen belüli hadiipari reszortja az anyagi transzferálás feladatköre volt. Ellentétben az ’56-os forradalom megtorlásának kompenzációjára alapozott közkeletű hiedelmekkel, Magyarországon azért lett »gulyáskommunizmus«, vagy azért lett látszólag lazább diktatúra, mint a többi szovjet szatellit országban, mert hitelt kellett szereznie a NATO és a nyugati államok körében, hitelt ahhoz, hogy – főleg ’72 után – a COCOM-lista által tiltott jószágokat ipari kémkedés, diplomáciai kapcsolatok, egyéb ismeretszerzési források segítségével a Szovjetunió számára megszerezze, többnyire Bulgáriában és Kelet-Németországban legyártassa, és ezeket a pénzeket az illegális pénzpiacon forgassa. Magyarország 23 milliárd dollár államadósságot halmozott fel a »gulyáskommunizmus« nyugati hitelének megteremtéséért, ám az ebből a transzferből származó hatalmas haszon összecszerűen is be van épülve a mai magyar gazdaságba. Szervesült az üzleti és politikai körök gazdasági tevékenységébe. Mind a költségvetési szervekből, mind a magángazdaságból kivakarhatatlan.” Kenedi 2006, 12.

kara 2. Csoportfőnökség, MNVK-2.) mélyebben volt érintetett ezekben a titkosszolgálati játszmákban, legalábbis az eddig felmerült jelentős személyiségek mögött többnyire a katonai titkosszolgálat jelenlétét lehet felfedezni. A katonai titkosszolgálat operatív hálózatában képzett, sok nyelvet beszélő szakembereket találhatunk, akik alkalmasak voltak arra, hogy nyugati kapcsolatokat alakítsanak ki, illetve tartsanak fenn. Ezek az emberek önként, „hazafias” alapon vállalták a megbízásokat, és beszervezésük kevésbé volt formalizált, mint a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökségének ügynökei esetében. Legalábbis rendelkezésünkre állnak adatok arról, hogy adott esetben még a beszerzési nyilatkozat vagy megbízási szerződés aláírásától is eltekintettek, amiből következik, hogy nyilván az operatív kartonokat sem töltötték ki minden esetben.⁶ A hálózat tagjait nem ügynöknek, hanem megnyertnek nevezték, az elnevezés pedig a beszerzés módjából adódott, hiszen a kiszemelt személyt igyekeztek valóban megnyerni az ügy számára. A megnyertek világáról keveset tudunk még, mivel a katonai hírszerzés iratanyaga egyelőre csak nagyon korlátozott mértékben kutatható, azonban az egyértelműen kijelenthető, hogy mind a gazdasági/külkereskedelmi területen, mind az újságírók között számottevő volt a jelenlétük.⁷ Magyarország kivételes szerepet játszott a blokkok közötti kereskedelemben: 1972-től a külkereskedelmi vállalatok lehetőséget kaptak arra, hogy külön engedély nélkül alapíthassanak cégeket a kapitalista Nyugaton. Új világ vette ezzel kezdetét. A kibogozhatatlan tulajdonosi háttérrel rendelkező céghálózatok egyrészt biztosították az embargós termékek behozatalát a vasfüggöny keleti oldalára, másrészt teret adtak egy új generáció kineveléséhez, e generáció tagjainak pedig lehetőségük volt kitanulni a kapitalista piacgazdaság minden csínját-bínját, így behozhatatlan előnnyel indultak a rendszerváltás

6 Gazdag Ervinnek, a Chemokomplex igazgatójának az MNVK-2. által keletkeztetett B-dossziéja (beszerzési dosszié) a BM kezelésébe került, és az iratokat lefűzték a belügyi hírszerzésnél vezetett iratgyűjtőjébe. Markotán Benedek, a katonai felderítés alezredese így fogalmaz az egyik javaslatban: „Jelentem, hogy a személyt 1959 októberétől megnyertként foglalkoztattuk, bár megnyerése formálisan nem történt meg. A tényleges foglalkoztatása 1970-ben megszűnt. Ettől az időtől csak mint hivatali kapcsolatot vettük esetenként igénybe.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1899. 50. Javaslat, 1974. május 3.

7 Kenedi 2015, 103.

hajnalán. Zsebükben a tőke, fejükben a know-how, hátuk mögött pedig kapcsolatok, ismeretségek tömege. Az „*impexek*” kora című kötet róluk szól, a kádári külkereskedelmi lobbifelemelkedését mutatta be, és meggyőző példák során szemléltette, hogyan vándorolt az állami külkereskedelem haszna magánzsebekbe, valamint hogy a profit „lefölözésével” miképpen vált veszteségessé az árucseré-forgalom Magyarország számára.⁸ Az ország eladósodásának egyik legfontosabb oka a külkereskedelmi mérleg folyamatos hiánya volt, vagyis úgy tekinthetünk ennek a titkosszolgálati módszerekkel kiépült hálózatnak a működésére, mint hazánk gazdasági kényszerhelyzetbe süllyedésének egyik meghatározó tényezőjére. Ez a mostani kötet arra keresi a választ, hogy honnan jöttek, kik voltak azok az emberek, akik megalapozták a külkereskedelmi lobbifegyelem születését és felemelkedését.

A könyv írása során törekedtem arra, hogy önmagában is érthető, értelmezhető legyen a mondanivaló, de a korábban megjelent köteteim ismerete nélkül mégis nehéz olvasmányoknak bizonyulhat. Az *Újságírásnak álcázva* című nagyobb lélegzetvételű tanulmányban már felmerült a katonai felderítés szerepének fontossága a témában, megismerhettük, hogy a szovjet titkosszolgálat által a magyar újságírókra testált feladatok miképpen nyitottak teret a kádári nyugatorientált politikának.⁹ A *Cég megnyertjei – a megnyertek cégei* című monográfia tulajdonképpen ott kezdődik, ahol ez a kötet véget ér.¹⁰ Számos olyan titkosszolgálati technikát ismerhetünk meg a könyvből, amelyet a kommunista internacionalizmus finanszírozására dolgoztak ki, és nyomon követhető belőle, miképpen épült fel az a titkosszolgálati fedéssel működő korrupciós külkereskedelmi hálózat, amely a titkos jutalékok és „alkotmányos költségek” illegális felhasználásával lehetőséget teremtett arra, hogy létrejöjjön egy tőkés gazdasági elit a szocialista piacgazdaság keretein belül, illetve azon felül. Az

8 Borvendég 2017.

9 Borvendég 2015; Borvendég 2019.

10 Borvendég 2018.

„*impexek*” kora ennek az elitnek a nemzetközi pénzügyi hálózatokhoz való kötődését igyekezett megfogni, bemutatta a technikát, amellyel a felhalmozódó nyereséget offshore cégekbe, offshore számlákra menekítette a szocialista tőkések csoportja, és rávilágított a technológiai transzfer, az embargós szállítások kiemelkedő szerepére ebben a mechanizmusban. Mindezen állítások egy újfajta megközelítést adtak a Kádár-rendszer értelmezéséhez, azonban ez az összefüggésrendszer jelenleg még nem általánosan ismert sem a tudományos, sem a mindennapi közbeszédben. Jelen könyv terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy minden korábbi kötetemben megfogalmazott állításomat újra bizonyítékokkal támasszak alá, vagy megmagyarázzak, így elnézést kérek azoktól az Olvasóktól, akik az előzmények ismeretének hiányában esetleg nehezebben fogják követni a sok szálon futó események és olykor bizony messzire vezető összefüggések sorozatát.

A kutatást és a könyvnek a megszületését a Tématerületi Kiválósági Program támogatta. Köszönet illeti munkahelyemet, a Magyarországtudató Intézetet és kollégáimat – különösen Dr. Horváth-Lugossy Gábor főigazgatót és Dr. Vizi László Tamás főigazgató-helyettest –, hogy minden szükséges feltételt biztosítottak a munkához. Hálával tartozom Eöry Zsófiának a gondos és alapos szerkesztői munkájáért, valamint köszönöm Simon Szilárdnak és Erdei Petronellának a projekt adminisztratív feladatainak intézéséhez nyújtott türelmes és készséges segítségét. E kötet lektora – csakúgy, mint a korábbiaké – Dr. Germuska Pál volt, aki kiemelkedő szakmai tudásával hozzájárult a könyv tartalmi színvonalának emeléséhez. Hálás köszönet érte! Sok új gondolatot merítettem a Ligetfalvi Gáborral való beszélgetésekből, lényeglátása és ismeretei a különböző történelmi korszakokon átívelő hálózatok működéséről segítettek abban, hogy kissé távolabbról is szemlélni tudjam a történeteket. Köszönöm örök első olvasómnak, Halász Andrásnak, hogy kíméletlen kritikával nyesegeti az időnként képzavarba hajló mondataimat. De legfőképpen köszönet férjemnek, Horváth Zoltánnak azért, hogy a könyv születése során mindig végtelen nyugalommal és figyelemmel hallgatta az éppen előkerülő legújabb kirakósdarabka indította gondolatmeneteimet, és mérnöki precizitásával igyekezett a kijózanító realitások talaján tartani.

EMIL HOFFMANN ÉS KÖREI

A titkosszolgálatok dzsungelében

1959. március 17-én a katonai felderítés, vagyis az MNVK-2.¹¹ azzal a kéréssel fordult a Belügyminisztérium kémelhárításához (BM III/II. Csoportfőnökség), hogy tartsanak szemmel egy nyugatnémet állampolgárt. Emil Hoffmann-t kém- gyanús személyként határozták meg, aki feltehetően több kapitalista hírszer- ző szervvel is kapcsolatban állt. Információjukat a szovjet elhárítástól, a keleti blokk országainak titkosszolgálataitól és saját tapasztalatukból szerezték. A ké- melhárítás komolyan vette a katonák figyelmeztetését, és előzetes adatgyűjtés után arra jutottak, hogy személyi dossziét nyitnak a frappánsan „Mesés” fedő- névvel¹² ellátott újságíró nyomozati anyagainak összegyűjtésére.¹³ Döntésük jo- gosságát megerősítette a szovjet, a bolgár, a csehszlovák, a keletnémet, a román és a lengyel titkosszolgálat is, amelyek egyöntetűen állították, hogy rendelke-

11 A katonai hírszerzés 1953 és 1990 között viselte a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége (MNVK-2.) elnevezést. Az MNVK-2. katonai célpontok ellen végzett felderítést, feladata a Varsói Szerződés keretén belül a Duna-völgyi hadműveleti irány (el- sősorban Ausztria és Dél-Németország), valamint Észak-Olaszország katonai célpontjainak megfigyelése volt. A magyar katonai hírszerzés is a Varsói Szerződés tagállamának felderítő szolgálataként szovjet irányítás alatt állt. A szovjet vezérkar 2. (Felderítő) Főcsoportfőnök- sége (GRU) összekötő útján rendszeres kapcsolatot tartott a katonai hírszerzéssel, megszab- ták a követendő irányvonalat, és a magyarországi katonai felderítés köteles volt átadni szá- mukra a megszerzett információkat. A blokk katonai titkosszolgálati munkamegosztásában a magyar hírszerző szervezet kimagasló eredményeket ért el a rádióelhárítás területén. Az MNVK-2. szervezeti történetéről lásd: Okváth 2018. A katonai felderítés működéséről lásd: Magyar 2008.

12 Feltételezhető, hogy a fedőnevet a német romantika egyik nagy alakjára, E.T.A. Hoffmann- ra asszociálva találták ki.

13 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 29. Javaslát személyi dosszié nyitására, 1960. február 25.

nek bizonyítékokkal arra vonatkozóan, hogy Hoffmann imperialista kém.¹⁴ De volt még egy közös vonás a felsorolt szolgálatok között: mindannyian kísérletet tettek Hoffmann beszerzésére, inkább kevesebb, mint több sikerrel. Az MNVK-2. sem rejtette véka alá, hogy 1955 óta ők is próbálkoztak együttműködésre bírni Hoffmannnal és 1957-től kaptak is jelentéseket tőle,¹⁵ azonban szovjet figyelmeztetésre megszakították vele a kapcsolatot, mert bizonyítottan fogadták el, hogy Hoffmann az angoloknak dolgozik. A következő évek során több ezer oldalnyi jelentés, megfigyelési jegyzőkönyv, elemzés született Hoffmann tevékenységéről, miközben egy szinte kibogozhatatlan kapcsolatrendszer bontakozott ki az operatív munkát végző nyomozók előtt, amellyel láthatóan nem tudtak mit kezdeni: „Mesés” olyan személyekkel lépett érintkezésbe Magyarországon, akiknek többsége a pártállami hierarchia valamely védett pozícióját töltötte be.

Emil Hoffmann gondolkodását egy fontos vezérfonalra lehet felfűzni, amelylyel következetesen megmagyarázható kalandos fordulatokban bővelkedő életútjának minden állomása: ez a felfokozott Amerika-ellenessége. Hoffmann 1911-ben született, gyermekkorának meghatározó élménye volt a vesztes háború, és a győztesek iránt érzett ellenszenv vezette őt a nemzetiszocialisták közé.¹⁶ 1929-től tagja volt Hitler pártjának, 1933-ban belépett az Sturmabteilung (SA) szervezetébe. Újságíróként került 1939-ben a Joseph Goebbels¹⁷ vezette Propagandaminisztériumba, de előtte már két évet dolgozott Bukarestben egy német származású iparos-üzletbernél,¹⁸ így nem volt számára ismeretlen a terep, amikor 1940 és 1942 között külügyi kiküldetés gyanánt a bukaresti német követségre helyezték sajtóattasénak. Az itt töltött időszak alatt nagyon szoros kapcsolatban állt Ion An-

14 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 17. Összefoglaló jelentés, 1963. március 4.

15 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 118. Összefoglaló jelentés az MNVK-2. dokumentumai alapján, 1960. március 17.

16 Hoffmann életútjának ismertetéséhez felhasználtam Douglas Selvage tanulmányát, amelyet elsősorban Hoffmann írásainak és a Stasi által keletkeztetett iratoknak a feldolgozásával készített. Selvage 2014.

17 Goebbels, Joseph (1897–1945) szélsőséges antiszemitizmusáról híres politikus, 1933 és 1945 között a hitleri Németország propagandaminisztere volt. A Hitler öngyilkossága utáni napon saját kezűleg vetetett véget életének.

18 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 75. Feljegyzés, 1961. február 11.

tonescuval,¹⁹ állítólag tanácsadóként dolgozott mellette. Bukaresti évei fontosnak látszanak a titkosszolgálatokkal való együttműködés szempontjából, hiszen a magyar kémelhárítás információi szerint – amelyeket a szovjet társszervtől szereztek be – a harmincas évek végén a számára Bukarestben munkát adó iparos nem volt más, mint Ernst Kroner, a német hírszerzés fedett ügynöke, aki feltehetően Hoffmann titkosszolgálati kiképzését végezte el.²⁰ Sajtóattaséként Hoffmann elsődleges feladata információgyűjtés volt a birodalom számára. A szófiai német sajtóattaséval, Würzinger Willibalddal szoros kapcsolatban dolgoztak ebben az időben a német hírszerzésnek.²¹ Willibald a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium (Ministerium für Staatssicherheit, Stasi) információi szerint a hitleri titkosszolgálat balkáni rezidense²² volt a háború alatt, bár ezt 1945 után nem tudták rábizonyítani, így felelőssége vonása elmaradt.

Hoffmann-nak – saját bevallása szerint – 1942 körül kétségei támadtak a háborút illetően, és Carl Marcus nevű barátjának a segítségével kapcsolatba lépett a szövetségesekkel tárgyaló Kurt Jahnkével, a német hírszerzés egykori tisztjével.²³ Nehéz megítélni, mennyiben tekinthető valósnak ez az utólagos állítás és mekkora rész belőle az esetleges önfelmentés, bár a magyar katonai felderítés is hasonló következtetésre jutott későbbi budapesti ténykedését tekintve. Hoffmann ugyanis 1944-ben Budapestre érkezett, és – az MNVK-2. szerint – az Abwehr, vagyis a német elhárítás tisztjeként Kurt Halleren keresztül csatlako-

19 Antonescu, Ion (1882–1946) román katonatiszt, Románia németbarát diktátora 1940 és 1944 között. 1940-ben a második bécsi döntés értelmében Romániától jelentős területeket kaptak vissza a szomszédos országok, így megrendült a király, II. Károly népszerűsége. Egy esetleges lázadás elkerülése miatt felfüggesztette az alkotmányt és Antonescuba bízta az ország vezetését, aki Hitler feltétlen híve volt. Vezetése alatt Románia a tengelyhatalmak oldalán belépett a háborúba, és a legelkötelezettebb szövetségese lett a Harmadik Birodalomnak. 1944 augusztusában, amikor a Vörös Hadsereg már átlépte a román határt, az új uralkodó, Mihály mögött álló erők letartóztatták Antonescut és átálltak a szövetségesek oldalára, hadat üzenve Németországnak. Antonescut a háború után bíróság elé állították, és háborús bűnösneként kivégezték.

20 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 19. Összefoglaló jelentés, 1963. március 4.

21 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 17. Összefoglaló jelentés, 1963. március 4.

22 A rezidens valamely titkosszolgálat fedésben lévő munkatársa. Az adott területen, országban irányítja és összefogja az operatív hálózathoz tartozó személyeket, akik a rezidensen keresztül tartják a kapcsolatot az őket felhasználó hírszerző szervvel.

23 Selvage 2014, 117.

zott Canaris ügynökhálózatához. Wilhelm Canaris admirális az Abwehr első embereként összejátszott az angolszász hatalmakkal, ezért 1944. július 23-án Hitler letartóztatta, majd kivégeztette. Kurt Haller Edmund Veessenmayer helyetteseként érkezett Magyarországra 1944 márciusában, és az ő megbízásából tartotta a kapcsolatot a német követség és a nyilas párt között,²⁴ sőt Haller volt az, aki Szálasi Ferencnek először ajánlotta fel a puccs lehetőségét 1944 augusztusának végén.²⁵ Hoffmann Budapesten kapcsolatban állt egy Focke nevű tiszttel, aki az angol hírszerzésnek dolgozott. Vélhetően a Canaris-szervezethez tartozó Albrecht Fockéről van szó, akivel közösen próbálták rávenni Hallert arra, hogy rabolja ki a budapesti német követség pénztárát és aranykészletét, ezzel bizonyítva elkötelezettségét a szövetségesek felé, cserébe ígéretet tettek arra, hogy a háború után elkerülheti a felelősségre vonást.²⁶ Haller nem vállalta az életveszélyesnek tűnő megbízatást. Az amerikai hírszerzés egy 1960-as jellemzése is megerősíti Hoffmann kapcsolatát a britekkel, adataik szerint 1944-ben Budapesten a német és az angol hírszerzésnek párhuzamosan dolgozott.²⁷

Hoffmann az igencsak kalandosnak tűnő budapesti felbukkanása után – a pontos dátum ismeretlen – önként jelentkezett a Schutzstaffel (SS) soraiba, és haditudósítóként a keleti frontra került, ahonnan valamikor 1945-ben megszökött. Az eddig is hiatusos életrajzában a következő három évben még sűrűbb homály mutatkozik. A szovjetek szerint 1945 júliusától novemberéig amerikai fogságban volt, majd Németország angol zónájába ment a már említett barát-hoz, Marcushoz. Marcust időközben az angolok Rheydt város polgármesterévé tették, és az angol hírszerzésnek dolgozott. Rajta keresztül Hoffmann is a Secret Intelligence Service (SIS, ismert kódnevén MI6) titkos hálózatának tagja lett, akár tudott róla, akár nem. Közreműködésével sikerült elfogni a lyoni Gesta-

24 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 19. Összefoglaló jelentés, 1963 március 4.

25 Keresztes 2004, 15.

26 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 118. Összefoglaló jelentés, 1960. március 17.

27 Central Intelligence Agency (CIA), Freedom of Information Act Electronik Reading Room (FOIA), Special collection of Emil Hoffmann, 1960. április.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0085.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 10.) CIA FOIA: Központi Hírszerző Iroda, Törvény az információ szabadságáról

po főnökét, Klaus Barbie-t.²⁸ 1946-ban elszökött a településről, saját bevallása szerint azért, mert az angol titkosszolgálat erős nyomást gyakorolt rá, hogy együttműködésre bírja. Rövidesen azonban az angolok a nyomára bukkantak, őrizetbe vették, és mivel állítólag még mindig nem akart a brit hírszerzés számára dolgozni, megvádolták és vizsgálatot indítottak ellene. A vád illegális náci körökkel és orosz kémhálózattal való kapcsolattartás volt.²⁹ Az első vádpont aligha cáfolható: az elkövetkező évtizedek üzleti vállalkozásait elsősorban egykori náci bajtársaival bonyolította, és már Rheydt városában csatlakozott egy radikális nemzeti csoporthoz, amelynek elsődleges törekvése Németország autonómiájának és egyesítésének elérése volt.³⁰ A szovjetekkel való kollaboráció gyanúja viszont felettébb érdekes, mindenesetre bizonyítani nem tudták, így hamarosan elengedték Hoffmann-t. 1947 áprilisa és decembere között volt angol fogságban; visszaemlékezésében azt állítja: komolyan igyekeztek rá nyomást gyakorolni, hogy rávegyék az együttműködésre, azonban végig ellenállt. Feltehetően ez nem igaz. A Stasi és a szovjet hírszerzés is arra a megállapításra jutott, hogy Hoffmann dolgozott az angoloknak, de erre csak később jöttek rá. A szovjet szervek adatközlése szerint Hoffmann 1949 és 1951 között adott számukra jelentéseket Nyugat-Németország gazdasági és politikai életéről,³¹ vagyis 1947-ben, amikor az angolok megvádolták ezzel, még nem állt velük kapcsolatban. 1951-ben azonban a szovjet Állambiztonsági Minisztérium (MGB)³² ellenőrzést végzett, amelyből állításuk szerint egyértelműen kiderült, hogy Hoffmann az angoloknak dolgozik. Annak részletezésére nem tértek ki, hogy kettős ügynöknek vagy beépített kémnek tekintették-e, de megszakították vele a kapcsolatot. Az amerikai külföldi hírszerzés, a Central Intelligence Agency (CIA) dokumentumai is arra utalnak, hogy felhasználták Hoffmann-t az angolok a letartóztatása idején, sőt információjuk szerint a francia titkosszolgálat is kapcsolatba lépett vele – ezt megerősíti a lyoni Gestapo-vezér letartóztatásában játszott szerepe is.

28 Selvage 2014, 118.

29 ÁBTL 3.1.5. O-12344/ 5. 19. Összefoglaló jelentés, 1963 március 4.

30 Selvage 2014, 118.

31 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 17. Összefoglaló jelentés, 1963 március 4.

32 Az MGB a szovjet titkosszolgálat és állambiztonság szervezetének elnevezése volt 1946 és 1953 között, az 1954-ben megalakuló KGB egyik elődje.

Az amerikaiak úgy gondolják, az angolok azért engedték szabadon 1947 végén, mert egyezséget kötött velük és feladta néhány korábbi kapcsolatát.³³ Politikai nézetei mindvégig az egységes és semleges Németország víziója körül forogtak, és az egység létrejöttének legnagyobb akadályát az Egyesült Államokban látta. Ennek tükrében érthetőbbé válik talán manőverezése a titkosszolgálatok karneváli forgatagában (a CIA-n kívül szinte mindenhol megfordult); feltehetően nemcsak egyéni érvényesülését próbálta elősegíteni, hanem hazájának sorsa is szeme előtt lebegett. 1949-ben belépett az Ulrich Noack professzor által alapított Nauheimer Kreis nevű csoportba, amely egy semleges és demilitarizált, egyesített Németországért kívánt küzdeni. Jellemző, hogy Hoffmann ekkor is és a későbbiekben is úgy gondolta, hogy a szovjetektől lehet inkább a segítséget várni – azzal együtt, hogy nemzetiszocialistaként elkötelezett antikommunistának tartotta magát. A Noack professzor által szervezett csoportban is az volt a feladata – a CIA értesülései szerint –, hogy kapcsolatot tartson a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) szovjet nagykövetével, Vlagyimir Szemjonovval. Érdekes, hogy ekkor még a csehszlovák állambiztonsággal való együttműködésének a gyanúja is felmerült,³⁴ de a CIA-iratok szerint 1947-ben az olasz hírszerzés is hónapokig használta informátorként.³⁵

Atlas GmbH.

Hoffmann tevékenysége 1949-től válik számunkra igazán érdekessé: ekkor szállt be a Kelet és Nyugat közötti kereskedelmi forgalom bonyolításába. Mozgása

33 A CIA visszaminősített iratait a Központi Hírszerző Iroda honlapján online is lehet kutatni. Az így elérhető források megerősítik, hogy az amerikai hírszerzés éveken keresztül nyomon követte Hoffmann tevékenységét. CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1960. április 12.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0084.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 4.)

34 Uo.

35 CIA, FIOA, Special collection of Emil Hoffmann, 1963. július 8.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0100.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 10.)

és kapcsolati hálójának kialakítása természetesen még inkább magára vonta a titkosszolgálatok figyelmét, ekkor vált a CIA célszemélyévé, akik gyanakodtak arra, hogy a náci sajtódiploamatából kereskedővé avanzsált férfi a szovjet hírszerzésnek dolgozik, ráadásul feltételezték, hogy embargós termékeket szállít Skandinávián és Ausztrián keresztül a keleti blokkba.³⁶ Mint tudjuk, a szovjetekkel való kollaboráció gyanúja nem volt alaptalan, bár Hoffmann ezt mindig tagadta. Saját visszaemlékezésében úgy fogalmaz, hogy ebben az időben leginkább a CIA-tól és a Stasitól félt, az előbbitől azért, nehogy belekényszerítsék egy együttműködésbe, az utóbbitól meg azért, nehogy letartóztassák.³⁷

Külkereskedelmi tevékenységét egy olyan cég képviselésében kezdte, amely – az előzmények olvasatában aligha meglepő módon – a hidegháború szembenálló titkosszolgálatai között egyensúlyozott. Az Atlas GmbH-t 1948-ban alapították Münchenben, az MNVK-2. információi szerint amerikai részvétellel, konkrétan a bajorországi amerikai katonai közigazgatás titkosszolgálatának főnökének, Mr. Stone-nak a támogatásával.³⁸ Az említett amerikai titkosszolga nem volt más, mint Randolph K. Stone, az USA elhárító szervezetének egyik hivatalnok,³⁹ egy kanadai disszertáció szerint az amerikai elhárítás tisztje, helyi szervezetének vezetője.⁴⁰ Az Atlas az egyik első fecske volt azon cégek között, amelyeknek háttérében az ellenséges térfél mindkét oldaláról egyaránt meg lehetett találni a hírszerzés embereit. A külkereskedelem a titkosszolgálatok egyik legfrekvenciáltabb terepeként tűnt fel a hidegháború idején, hiszen a legegyszerűbb fedést nyújthatta az információkat gyűjtő ügynökök számára, így a nemzetközi árucseré-forgalom gyakorlatilag a hidegháború titkos harcterévé vált. Az Atlas cég egyik tulajdonosa egy lengyel emigráns, Ferdinand Karpik volt, aki a katonai felderítés információi szerint kapcsolatban állt a Washingtonban működő lengyel emigráns kormányval, valamint Mr. Stone utasítására a NATO

36 Selvage 2014, 119.

37 Selvage 2014, 119.

38 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 88. Összefoglaló jelentés, 1961. december 1.

39 CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1954. február 9.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0047.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 10.)

40 Greaves 2013, 262.

elhárításának egyik magas rangú tisztjével is.⁴¹ Karpik valós kiléte rendkívül érdekes, feltűnő, hogy a magyar állambiztonság nem fektetett túl nagy energiát beazonosítására, és éppúgy nem firtatták mélységében az Atlas cég szándékait sem – pedig egy, az amerikai titkosszolgálat segítségével életre hívott cég, amely igyekszik a maga hatáskörébe vonni a keleti blokk és Németország nyugati tartományai közötti kereskedelmet, igencsak fontos lehet elhárítási szempontból. Az érdektelenség azonban nem volt véletlen.

Karpikot a második világháború idején a németek letartóztatták, és hosszabb időt töltött koncentrációs táborokban baloldali aktivista szerepvállalása miatt: Buchenwaldban és Dachauban is raboskodott, innen származott ismeretsége későbbi üzlettársával, az Atlas társtulajdonosával, Wilhelm Ferdinand Westerbarkeyval.⁴² Westerbarkey a háború alatt Spanyolországban teljesített szolgálatot az Abwehr, vagyis a német katonai titkosszolgálat futáraként⁴³ – állítólag baráti körében tudhatta ifjabb Horthy Miklóst is.⁴⁴ Koncentrációs táborba azért került, mert titokban tárgyalásokat folytatott a szövetségesekkel, de lebukott.⁴⁵ Az amerikai elhárítás már ezekben az években is foglalkoztatta Karpikot, Mr. Stone volt a kapcsolattartója.⁴⁶ Karpik egészen 1943-ig rendszeresen küldött jelentéseket a szövetséges haderők számára, ekkor azonban átmenetileg megszakadt közöttük a kapcsolat, nyilván ekkor került a németek fogságába. A táborban ismerte meg a későbbi osztrák politikust, Franz Olahot is, akinek sorozatos botrányai évekkel később megrendítették az Osztrák Szocialista Párt

41 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 82. Feljegyzés az MNVK-2. Csoportfőnökség anyagából, 1958.

42 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1964. október 26.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0075.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 5.)

43 CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1954. február 9.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0047.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 10.)

44 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 83. Jelentés Westerbarkey Wilhelm Ferdinándról, 1964. január 30.

45 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 86. Lux Józsefnek, a Terimpex személyzeti vezetőjének feljegyzése Westerbarkeyről, 1964. február 15.

46 CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1954. február 9.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0047.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 10.)

(SPÖ) stabilitását.⁴⁷ Olah hozzásegítette Karpikot az osztrák állampolgársághoz, így számíthatott a már befutott üzletember anyagi támogatására politikai játszmái során. Karpik a hatvanas évek első felében Franz Olah megbízásából megvásárolta a *Neue Kronen Zeitung* tulajdonrészének 50%-át, így Ausztria legnépszerűbb napilapja a szocialista politikus befolyása alá került.⁴⁸ Karpik tehát jelentős pénzemberként szerepelt az európai gazdasági és politikai életben az ötvenes–hatvanas években, és mindehhez az Atlas adta a kiindulási alapot, amelyet amerikai titkosszolgálati segítséggel hívtak életre. Hasonló konstrukcióban és azonos tulajdonosi háttérrel alapították – nagyjából az Atlasszal egy időben – a Donau Handel és a Frigalimint nevű társaságokat is; mindhárom vállalkozás célja az volt, hogy a keleti blokk Németország felé folytatott kereskedelmét kisajátítsa. Ezt néhány év alatt sikerült is elérni: az ötvenes évek elejére a teljes szovjet blokk és Nyugat-Németország között szinte kizárólag Karpik bonyolította a húskereskedelmet, de az élelmiszerektől az acélipari termékekig széles palettán kötöttek még árucseré-forgalmi üzleteket a lengyel emigráns cégeivel.⁴⁹ Karpik jó kapcsolatai a szocialista országok kereskedelmi vállalataival és gyakori utazásai a vasfüggöny túloldalára természetesen felkeltette a gyanút, hogy kollaborál a keleti titkosszolgálatokkal. A CIA értesülése szerint a lengyel állambiztonsági szervezet, az Urząd Bezpieczeństwa (UB) kapcsolataként a blokk illegális pénzügyi manővereinek központi figurája volt Nyugaton.⁵⁰ Feltételezésüket alátámasztotta az a tudomásukra jutott, de meg nem erősített

47 Franz Olah az SPÖ végrehajtó bizottságának a tagja volt, 1963 és 1964 között Ausztria belügyminiszteri posztját is ellátta. Abban bízva, hogy kancellár lehet belőle egy szocialista–szabadságpárti koalíció esetén, illegálisan pénzelte a Szabadságpártot és a *Neue Kronen Zeitung* is. Miután gyanús pénzügyi manőverei kiderültek, lemondott a belügyminiszteri posztról és az SPÖ is kizárta soraiból. Szakszervezeti vezetőként komoly társadalmi támogatás volt a háta mögött, így nem akart távozni a politikából és megalapította a Demokratikus Haladás Pártját, amelynek antiszemita felhangú populista üzenetei ugyan nem voltak elegendők a parlamenti küszöb elérésére, viszont annyi szavazatot elvett az SPÖ-től, hogy az ellenzékbe kényszerült. Petritsch 2014, 130–131.

48 Rathkolb 2014, 150.

49 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1964. október 26.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0075.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 5.)

50 Uo.

információ, hogy az Atlas egyik testvércége, a Donau Handel nagy volumenű illegális fegyverkereskedelmet bonyolított le, amely titkosszolgálati háttér nélkül esélytelen lett volna.⁵¹ A CIA végkövetkeztetése Karpikot illetően az lett, hogy egészen biztosan kapcsolatban állt a lengyel állambiztonsággal, csak az együttműködés formája és mértéke volt számukra kérdéses. Ferdinand Karpik tevékenysége a hidegháború kibontakozásának éveiben rendkívül izgalmas, hiszen a háború alatt az ideiglenesen szövetségesként fellépő két nagyhatalom együttes támogatásával vett részt a lengyel ellenállási mozgalomban. Tudjuk, hogy kommunistaként tartóztatták le a náci hivatalos szervek, vagyis a lengyel kommunista párttal – áttételesen a szovjetekkel – már ekkor szoros kapcsolatban állt, ugyanakkor az Egyesült Államok katonai elhárításának is rendszeresen adott jelentéseket. Azt is tudjuk, hogy a háború után emigránsként szinte azonnal létrehozott három céget, amelyek a Kelet és Nyugat közötti kereskedelem lebonyolítására szakosodtak, és ugyanaz a két nagyhatalom állt mögötte, csak éppen akkor már ellenséggént. Az Atlas monopóliumot kapott a lengyel hús nyugati exportjára; ezzel az volt a cél, hogy sikerüljön a lengyel kommunista párt pénzügyeit stabilizálni. Karpik a szállítások után jutalékot adott a kommunistáknak, és ezzel – valamint jelentősebb értéket képviselő műszaki cikkek, például órák feketekereskedelmével – sikerült a párt kasszáját feltölteni annyira, hogy finanszírozni tudják a hatalom kizárólagos megszerzését és az ellenzék felszámolását.⁵² Mindez azt jelenti, hogy Lengyelország szovjetizálásához gyakorlatilag közvetlenül is hozzájárultak az amerikai hatóságok az Atlas működésén keresztül.

A Szovjetunió nyugati társadalmakat fellazító politikája már a két világháború között is sikeresnek volt mondható – gondoljunk csak a társutas értelmiség baloldali eszmékkal való megfertőzésére –, az Atlas működése pedig egyértelműen jelzi, hogy a háború lezárását követően a bolsevik hatalom milyen következetesen készült a gazdasági beépülésre is a kapitalista országokban.

⁵¹ Uo.

⁵² CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1954. február 9.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0047.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 10.)

A cég szoros kapcsolatokat ápol a szovjet gazdasági szereplőkkel. A szovjet hír-ügynökség, a TASZSZ tudósításából kiderül, hogy 1952 áprilisában egy Moszkvában szervezett nemzetközi gazdasági értekezlet meghívottjai között ott volt az Atlas társtulajdonosaként Westerbarkey is.⁵³ Az Atlas működésében nem is a szovjet háttér az igazán érdekes, hiszen mindez idomult ahhoz a politikához, amelyet Sztálin képviselt a második világháborút követően. A kommunista szuperbirodalom vezetője együttműködésre törekedett a nyugati hatalmakkal: már 1946-ban, egy hónappal Churchill fultoni beszéde után kijelentette, hogy az elkövetkező húsz-harminc évben nem várható újabb világháború,⁵⁴ és a későbbiekben látni fogjuk, hogy a szovjet zóna a Marshall-terv bejelentése után sem zárkózott el ténylegesen a gazdasági együttműködéstől, csak a propaganda szintjén fagyott le a kooperáció. A nyugati fél viselkedésének megértése azonban további kutatásokat igényel, hiszen a nagy cégek gazdasági érdekei mellett – amelyek önmagában könnyen értelmezhetők – megjelenik az Egyesült Államok titkosszolgálatának a részvétele is a gazdasági kooperáció mögött. A Stone által képviselt katonai titkosszolgálat támogatta az Atlas alapítását – ez részben magyarázható a behatolási csatornák megteremtésének szándékával, de mindez nem ad kielégítő választ, különösen a CIA-források tükrében: az amerikai hírszerzés kutatható dokumentumai arról tanúskodnak, hogy a szervezet emberei igyekeztek felderíteni a cég számukra ellenséges tevékenységét, vagyis ellenfélként kezelték a mögötte meghúzódó keleti kapcsolatokat, mégis támogatták a megszületését és üzleteit. Ráadásul az Atlas esetében kijelenthető, hogy mindkét fél – a szovjet és az amerikai is – tudott a másik oldal jelenlétéről, mondhatni közös szándékkal hozták létre a vállalatot, vagyis az együttműködésük megkérdőjelezhetetlen. Mindez arra enged következtetni, hogy nemcsak Sztálin, de az amerikai adminisztráció is együttműködésre törekedett, és a feltartóztatás politikájaként ismert Truman-doktrína csak a propaganda szintjén értelmezhető? Lehetséges, ugyanis a kiépülő – és hamarosan bemutatásra kerülő – kereskedelmi hálózatok arra utalnak, hogy a tőkemozgás biztosítása mindkét oldal számára fontos volt.

53 *Szabad Nép* 1952. április 4. 5.

54 Békés 2019, 34.

Tovább színesíti a képet, hogy Karpik cégeinek alkalmazottai szinte kivétel nélkül egykori náci tisztok vagy a hitleri kormányzat magas rangú tagjai voltak, akik korábban a szovjet megszállási övezetbe került országokban töltöttek be valamilyen funkciót, és a háborús bűnökért való felelősségre vonásuk elmaradt. Nyilván felajánlották szolgálataikat a szövetségeseknek, kapcsolatrendszerük, tudásuk pedig olyan értéket jelentett a nagyhatalmi versenyben a Szovjetunióval szemben az Amerikai Egyesült Államoknak, ami felülírt mindenféle erkölcsi vagy ideológiai megfontolást. A CIA és az egykori náci hírszerzés tagjainak legismertebb kollaborációja a Reinhard Gehlen által működtetett szervezet volt, amely a szovjetek által megszállt országokban a helyi antikommunista erőkből toborozta tagjait, vagyis a hidegháború kezdetén az amerikai titkosszolgálatok leghatékonyabb információs bázisát jelentette. Gehlen, a kivételesen tehetséges hírszerző felismerte a pillanatot, amikor át kellett állnia a szövetségesek oldalára, és ugyanilyen érzékenységgel vette észre, hogy a hidegháború kezdetével a felderítés legfontosabb terei a nagyipari vállalatok kooperációiban, pénzintézeteknél és különösen az export-import cégeknél keresendők. Ennek megfelelően elhelyezte embereit ezeknél az intézményeknél, így a kiterjedt hálózat pénzügyi fedezete is megoldódott, hiszen ők a fedőmunkahelyükön becsületes fizetést kaptak.⁵⁵ Azokban a nyugatnémet konzorciumokban, amelyek a hatvanas évektől kezdődően Magyarország kiemelt partnereiként működtek – Siemens, Klöckner, Mannesmann –, mindenhol megtalálhatók voltak Gehlen emberei. Nem meglepő, hogy az Atlas is felkeltette az egykori náci tiszt érdeklődését. A CIA szerint Gehlen megpróbálkozott Karpik és Westerbarkey beszerzésével, amelyet a CIA támogatott, de arról egyelőre nincs adatom, hogy ez sikerült-e neki⁵⁶ – bár az Egyesült Államok szervezeteivel való együttműködés így is kézzelfogható, hiszen az Atlas mögött jelen volt a katonai titkosszolgálat. Az viszont érdekes, hogy a Hoffmann-nal kapcsolatos iratokban rendszeresen feltűnik a Gehlen-apparátus CIA által használt fedőneve: a Zipper. Ismerve a

55 A Gehlen-szervezetről lásd: Ruffner 2006; Guérin 1970.

56 CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1954. február 9.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0047.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 10.)

Gehlen-szervezet kiterjedt hálózatát és Hoffmann vonzódását a titkosszolgálatokhoz, egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy Hoffmann Gehlenen keresztül mégiscsak kapcsolatba került az Egyesült Államok hírszerzésével.

Az egyelőre nem tisztázott, hogy az Atlas cég dolgozott-e Gehlennek vagy sem, de biztosan volt olyan náci alkalmazottja, aki a CIA ügynökeként részt vett egy Gehlen által vezetett operatív akcióban. A cég beltagiaként egy Helmut Triska nevű, egykori magas rangú náci tiszt szerepelt. Triska Ausztriában született 1910-ben; Bécsben járt egyetemre, ahol már diákként elkötelezett híve volt a náci Németországnak és – a csehszlovák hírszerzés információi szerint – dolgozott a német titkosszolgálatnak. 1936-ban lebukott, így el kellett menekülnie az országból, később cseh és magyar területre irányították át.⁵⁷ Hivatalos életrajza szerint 1936-tól a müncheni egyetemen folytatta tanulmányait, és a háború alatt jelentős szerepet játszott Magyarországon, de már előtte is meghatározója volt a német birodalmi politika Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseinek. 1939-ben a Birodalmi Külügyminisztériumba helyezték a közép-európai ügyek referensének, ahol kidolgozta a németlakta magyar területek bekebelezésének koncepcióját.⁵⁸ Az Anschluss után Magyarország közvetlen szomszédságba került a Harmadik Birodalommal, amely jelentősen korlátozta az ország mozgásterét, ugyanakkor magyar részről felmerült az Örvidekre vonatkozó területi revízió lehetősége is, de hamar egyértelművé vált, hogy mindez hiú ábránd csupán: Hitler 1939 augusztusában kijelentette Horthy Miklós kormányzó előtt, hogy a két állam elérte végleges történelmi határait.⁵⁹ Ekkor azonban már készen állt Helmut Triska határmódosító elképzelése, amely Nyugat-Magyarországot a birodalomhoz csatolta volna arra a hamis és tendenciózus állításra hivatkozva, hogy Pozsonytól Szentgotthárdig németek által lakott települések láncolata alkotja a térséget. A Triska-terv 1250 km² területet és 120 ezer főnyi lakosságot szakított volna el hazánktól, amelynek természetesen szerves része volt a hűség városa, Sopron és környéke is. Triska szerint a soproni népszavazást csalás

57 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 63. Jelentés Helmut Triska nyugatnémet állampolgár beszerzése ügyében, 1963. október 15.

58 Tóth 2006, 195–199. A témáról lásd még: Botlik 2013.

59 Horthy 1990, 215.

és terror kísérte, és annak lebonyolítása óta várja a többségi német lakosság a város visszacsatolását.⁶⁰ A nácik által remélt német háborús győzelem elmaradt, így Triska határmódosító tervei sem valósultak meg, de a térséget jól ismerő diplomata még évtizedekig kulcsfigurája volt a német–magyar kapcsolatoknak. 1942-ben Budapestre helyezték a német követség kultúrattaséjaként. A kevésbé ártalmasnak tűnő pozíció azonban csak diplomáciai fedést nyújtott a valódi megbízatáshoz: Triska az RSHA, vagyis a Birodalmi Biztonsági Főhivatal legbefolyásosabb képviselője volt Magyarországon.⁶¹ Az RSHA volt a náci elnyomó szervezeteket (többek között a Gestapót) irányító csúcsszerv. Triska valószínűleg már osztrák évei során kapcsolatba került a Birodalmi Biztonsági Főhivatal későbbi vezetőjével, Ernst Kaltenbrunnerrel, aki Heinrich Himmler hírszerzőjeként dolgozott Ausztriában az Anschluss előtt: a CIA szerint Triska Kaltenbrunner osztrák hálózatának tagja volt. 1944 végén Triskát Olaszországba helyezték, itt érte a háború vége. Amerikai hatóságok tartóztatták le, de elkerülte a vádlottak padját. A CIA már kutathatóvá vált anyagai között számtalan jelentés található Triskáról, illetve Triskától, ugyanis a Központi Hírszerző Iroda felhasználta őt informátorként, és a jelentések tartalmából megállapítható, hogy elsősorban Magyarország, illetve az onnan érkező külkereskedők voltak a célpontjai. Feladatát annak ellenére látta el, hogy 1945 után nem léphetett be Magyarországra: éppen a háború alatt Budapesten kifejtett tevékenysége miatt nyilvánították őt háborús bűnösnek. Az NSZK-ba – elsősorban Frankfurt am Mainba – delegált külkereskedők és a magyar hivatalos kereskedelempolitika kialakítói között mégis széles kapcsolatrendszert tudott kiépíteni, és éveken keresztül jelentős részt sajátított ki hálózatával a magyar és nyugatnémet kereskedelem hasznából – erről később még részletesen is lesz szó.

60 Tóth 2006, 197.

61 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1953. november 24.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0049.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 5.)

Nácik újratöltve

Triska tehát amerikai megbízásból vette fel a kapcsolatot a kelet-európai régióval – azzal a területtel, amelynek már a háború előtt is szakértője volt –, különösen Magyarországgal, ahol a háború alatt szolgálatot teljesített. Az országba azonban nem léphetett be, így közvetítőre volt szüksége. 1947-ben létrejött egy kiskereskedelmi vállalat, a Commission und Handelsgesellschaft, amelyet egy Karl Bickenbach nevű gabonakereskedő alapított.⁶² Bickenbach már a háború előtt és alatt is üzletember volt, és szoros kapcsolatot ápolt azon náci körökkel, amelyek a zsidóság üldözését gazdasági megfontolások alapján igyekeztek saját érdekeik szerint befolyásolni. Elsősorban Kurt Becherre gondolok, aki Heinrich Himmler embereként azzal a feladattal érkezett Magyarországra 1944 márciusának végén, hogy a jelentős ipari létesítményeket és a zsidó származású tehetős családok vagyonát megszerezze az SS részére.⁶³ A legkifinomultabb módszerei voltak a zsarolásra, arra, hogy a jobb bánásmód ígéréteivel a szerencsétlen, kiszolgáltatott embereket rávegye értékeik átadására. Rideg gazdasági érdektől vezérelve szervezte meg Kasztner Rezső segítségével a leggazdagabb zsidó családok kimenekítését az országból, cserébe teljes ipari komplexumok kerültek az SS tulajdonába. A Kasztner-vonatként ismert szerelvény olyan családokat szállított Svájcba, mint a Weiss vagy a Chorin, és a magyar kormány is döbbenten találta szemben magát azzal a ténnyel, hogy az ország legjelentősebb ipari létesítményei egyik pillanatról a másikra a nácik kezébe kerültek.⁶⁴ Becher ugyan nagy ellenfele volt Adolf Eichmannnak, aki a magyarországi zsidóság deportálását vezényelte le, de nem humanitárius megfontolások vezették, hanem annak felismerése, hogy a nagypolgári zsidóság több hasznot hajthat neki élve,

62 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 87. Jelentés, dátum nélkül.

63 Kovács 2014, 80.

64 Uo. 90–91. Az életet jelentő „vonatjegy” ára megfizethetetlen volt az iparmágnás és bankárcsaládokon kívül mindenki másnak, így kétségbeesett keserűséget jelentett azoknak, akik nem jutottak fel a szerelvényre. Kasztner a háború után ugyan felmentették az ellene lefolytatott perben, de 1957-ben zsidó nacionalisták, akik nem tudtak megbocsátani neki, meggyilkolták. A témáról lásd még: Strasserné Chorin – Bán D. 1999.

mint halva.⁶⁵ Fejlett üzleti érzéke nem hagyta cserben a háború után sem. Már 1948-ban szabadlábbon volt, és felvette a kapcsolatot régi üzleti partnereivel, többek között Karl Bickenbachhal. Közös fellépésük eredményeként hamarosan a magyar Agrimpex⁶⁶ és a Monimpex⁶⁷ kizárólagos képviselői lettek Nyugat-Németországban.⁶⁸ Becher gazdag üzletemberré vált; felemelkedésében szerepet játszott a nagy hatalmú Oppenheim bankház tulajdonosa, akit Becher szintén megmentett a háború alatt – Hitler parancsára kisajátította az Oppenheimek ménesét és istállóit, amiért cserébe a bárói ranggal rendelkező családnak védett státuszt szerzett –, utána pedig feleségül vette a bankár egy közeli ismerősét.⁶⁹

Az állambiztonság szerint Bickenbach a háború idején a Magyarországról elrablott javak értékesítésével foglalkozott Bécsben,⁷⁰ szoros együttműködésben Becherrel. 1947-ben alapította első vállalkozását Németország amerikaiak által megszállt zónájában egy férfival, Bruno Donerral, aki hamarosan elhunyt, így született meg Bickenbach saját cége, amely már 1948-tól rendszeres üzleti kapcsolatban állt a frissen létrehozott magyar állami külkereskedelmi vállalatokkal. Összeköttetéseit elsősorban a frankfurti magyar külkereskedelmi kirendeltség vezetőjének, Bródy Istvánnak köszönhette, aki ugyan 1951-ben emigrált, de – mint látni fogjuk – utódai évtizedekig egyengették az ekkor induló és egyre terjedő gazdasági érdekkapcsolatokat. Míg Becher a Monimpexen keresztül elsősorban paprikát és mézet szállított Nyugat-Németországba, addig Bickenbach az Agrimpex kizárólagos képviselője lett, de hamarosan több vállalat is rajta keresztül bonyolította le árucikkeinek értékesítését. Bickenbach elképzelhetetlenül nagy jutalékot tett zsebre a magyar cégektől, ennek köszönhetően hamarosan a frankfurti mellett megnyitotta hamburgi és bonni irodáit

65 Lásd még: Arendt 2000.

66 Az Agrimpex mezőgazdasági termékek külkereskedelmét végezte.

67 A Monimpex egyedáruk forgalmazásával foglalkozott, elsősorban nyers dohány, szesz, borpárlat és konyak, édesített égetett szesz folyadék, rum, arak, pálinka, ételecet, sör, szőlőmust, bor, pezsgő, élesztő, mindennemű dohánygyártmány, törköly, mindennemű kőso és főtt só, tűzko, nikotin és szaharin termékekkel kereskedett.

68 Máthé 2014, 61–62.

69 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 90. Jelentés, dátum nélkül.

70 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 42. Összefoglaló jelentés, 1960. június 1.

is.⁷¹ Mivel tudjuk, hogy együtt dolgozott Becherrel és az Atlast, valamint a Donau Handelt képviselő Triskával is, nagyon valószínű, hogy Bickenbach csak a magyar oldalról nézve volt egy személyben a nyugatnémet kereskedelem képviselője, a háttérben több cég is érdekelt lehetett mindebben. Mindenesetre az állambiztonság által összegyűjtött adatok szerint Bickenbach olyan mélyen beágyazódott a magyar árucere-forgalomba, hogy az ötvenes évek közepére már az ő kezén futott át minden jelentősebb export az NSZK felé, és a magyar cégek írásos szerződés nélkül is automatikusan utalták számára a jutalékot akkor is, ha az adott ügyletet a kiutazó magyar külkereskedők maguk kötötték meg.⁷² Valójában nem volt kirívó eset Bickenbach támogatása: az illegális pártfinanszírozás szovjetek által kimunkált egyik bevett formája volt a kereskedelmi közvetítők jutalékkal való ellátása, és ezt a rendszert a magyar külkereskedelem szereplői is felhasználták saját gazdagodásukra, olyannyira, hogy a hetvenes évekre hatalmas összegek landoltak svájci és liechtensteini titkos bankszámlákon. Az állami vállalat költségvetéséből bőkezűen mért jutalékokból ugyanis a közvetítő visszatérítéseket utalt az ő helyzeti előnyét biztosító vállalati alkalmazott számlájára, vagyis az ideológiai-politikai indokkal kiépített és üzemeltetett jutalékrendszerre rátelepült egy másodlagos korrupciós hálózat, amely jelentős mértékben lefölözte a magyar külkereskedelem hasznát.⁷³ Bickenbach személye azért érdemel külön figyelmet, mert benne, illetve a háttérben működő egykori náci tisztekben találhatjuk meg a kiindulási pontját annak a hálózatnak, amely a rendszerváltásig alapvetően befolyásolta Magyarország és az NSZK gazdasági kapcsolatrendszerét.

Bickenbach bekapcsolódott az ipari vállalatok üzleteibe, tranzakciós és hitelügyletekbe, valamint reexportszerződések bonyolításába is, így 1956-ban 1 216 400 devizaforintot tehetett zsebre tíz magyar külkereskedelmi vállalattól jutalék gyanánt, míg 1957 első háromnegyed évében 1 327 000 devizaforint került a számlájára.⁷⁴ Az adatok annak tükrében megdöbbentők igazán, hogy

71 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 43. Összefoglaló jelentés, 1960. június 1.

72 Uo.

73 Erről lásd részletesen: Borvendég 2017.; Borvendég 2018.

74 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 43. Összefoglaló jelentés, 1960. június 1.

a forradalom miatt Bickenbach komoly kárt szenvedett, mivel az október előtt lekötött ületek többsége nem realizálódott, így a német üzletember jelentős hitefelvételre szorult. (Vagyis a tervek szerint sokkal több jutalék megszerzésére számított!) Az ország pénzügyeit irányító körök érdekeltek voltak Bickenbach hálózatának fenntartásában, ugyanis ahhoz, hogy elkerülje a csődöt, a magyar partner dobott számára mentőövet. Egy német banknál, ahol Bickenbach számláját vezették, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) is nyitott egy számlát, ahol mindig tartott egy nagyobb összeget, amelyből a kereskedő jutalékát finanszírozták. Mivel 1956 októbere után az ország vezetése az új hatalom megszilárdítására koncentrált, a nemzet ellenállása pedig éppen a sztrájkok meghirdetésében tudott csak megnyilvánulni, nem beszélve arról, hogy a külkereskedelemmel foglalkozók közül nagy számban emigráltak nyugati országokba,⁷⁵ a gazdasági élet átmenetileg lelassult, a kereskedelmi forgalom csökkent. Bickenbach veszteségeinek enyhítésére a számlavezető német bank leemelte a kiesett jutalék összegét a magyar jegybank számlájáról, annak beleegyezése nélkül.⁷⁶ Ez önmagában nemcsak szokatlan, de törvénytelen eljárás is, az MNB és a külkereskedelmi vállalatok mégis hiába tiltakoztak a pénz jogosulatlan kezelése ellen. A történet ebben a formában erős kételyeket ébreszt az emberben, azonban található egy másik forrás is, amely megerősíti a történet hitelességét. Fekete János, az MNB Devizaigazgatóságának helyettes vezetője – aki ekkor „Lektor” fedőnéven az állambiztonság hálózati embere volt – korabeli jelentésében kifejtette, hogy Bickenbachnak az „októberi eseményekkor” 300 ezer DM adóssága keletkezett a számlavezető bankjánál, miközben a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB)⁷⁷ számláján ekkor ennek a duplája volt megtalálható, így a kérdéses ösz-

75 A forradalom kitörésétől 1957 nyaráig a külföldi kereskedelmi kirendeltségekről összesen 45 fő emigrált, és a frankfurti kirendeltség különösen érintett volt a „disszidálásokban”. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXXV-10-c-1957-186. 104. Jelentés az V. ker. Pártbizottsága részére az egyes vezető minisztériumok káderhelyzetéről, 1957. július 6.

76 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 44. Összefoglaló jelentés, 1960. június 1.

77 Az MKB említése csak látszólag mond ellent annak, hogy a másik jelentésben az MNB számlája szerepel. 1957-ben az MKB még az MNB erős alárendeltségében működött. 1950-ben hozták létre a Magyar Külkereskedelmi Bankot éppen azért, hogy a külkereskedelmi ügyleteket finanszírozza, de csak a hatvanas évek végére, Salusinszky István elnöksége idején ért el viszonylagos önállóságot feladatainak elvégzéséhez.

szeget a számlavezető bank, Bickenbach tartozásának fejében, leemelte.⁷⁸ Fekete a továbbiakban kifejtette, hogy Bickenbachot csak úgy lehetne megmenteni a csődtől, ha megelőlegeznék számára azokat a jutalékokat, amelyekért a jövőben nyilván meg fog dolgozni. Ez „csak abban az esetben lenne indokolt, ha valami különös szempont szükségessé tenné, hogy a Bickenbach céget, amely a német piacokon mindenütt úgy ismert, mint a magyar ügyeknek az egyik, mondjuk szószólója, valamilyen érdek fűződne ahhoz, hogy ezt a céget megmentsük a csődtől” – olvashatjuk Fekete magyarázatát.⁷⁹ Bár a jelentés folytatásában arról tájékoztatott „Lektor”, hogy ezt a megoldást az MNB elutasítja, az ügy vége mégis az lett, hogy Bickenbach először 100 ezer, majd 150 ezer DM kölcsönt kapott jutalékelőleg címén.⁸⁰ Fekete Jánost idézve: valamilyen érdek fűződött ahhoz, hogy ezt a céget megmentsék a csődtől. A magyar hírszerzés értékelése szerint a döntés meggondolatlan volt, ugyanis hamar híre ment kereskedelmi és pénzügyi körökben, hogy a magyar állam immár többször nagyobb összegű kölcsönt nyújtott Bickenbachnak, akit már 1953-ban és 1954-ben is kiségett annak ellenére, hogy köztudott: Magyarország szerény valutakészlettel rendelkezik, maga is rendszeresen kölcsönre szorul, illetve mindenhol hitellehetőségek után kutat.⁸¹ A kérdéses pillanatban pedig különösen kirívó volt a magyar nagyvonalúság, ugyanis 1956-ban a nemzeti jövedelem 11 százalékot zuhant, december hónapban még mindig ott tartott az ország, hogy nem folyt számottevő termelés a nehézipari vállalatoknál.⁸² Az ország fizetőképessége határán volt, a pénzügyminisztérium moratóriumot akart hirdetni a hitelezők felé, vagyis fel szeretne volna függeszteni az esedékes részletek törlesztését.⁸³ Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Magyarország fizetőképessége nagymértékben függött a külkereskedelemtől, így Bickenbach kiségetése azt a célt szolgálhatta, hogy a külkereskedelmi vállalatok ne veszítsék el a nyugatnémet piacaikat, valamint megnyugtató üzenet lehetett a hitelezők felé is: fizetőképesekek vagyunk,

78 ÁBTL 3.1.2. M-14967. 39. Jelentés, 1957. május 31.

79 Uo. 39–40.

80 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 44. Összefoglaló jelentés, 1960. június 1.

81 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 49. Összefoglaló jelentés, 1960. június 1.

82 Mong 2012, 55.

83 Uo. 53.

szép csendben akár át is lehetne ütemezni a törlesztéseket, hiszen hamarosan minden visszaáll a régi kerékvágásba, urai vagyunk a helyzetnek. Bickenbach pénzelését azonban olyan körök is rossz szemmel nézték, amelyek szintén fontos gazdasági partnerei voltak Magyarországnak, így feléjük különösen körültekintően kellett kommunikálni a történeteket. Ilyen ellenlábas volt Gerhard Todenhöfer.

Gerhard Todenhöfer szintén a nemzetiszocialista párt funkcionáriusaként kezdte karrierjét, még párttársai köréből is kiemelkedett rendkívül radikális nézetei miatt. A marburgi egyetemen a helyi ifjúsági szervezet vezetője volt, ennek köszönhetően fiatalon került magas beosztásba a Külügyminisztériumban: kormánytanácsosként összekötő volt Joachim von Ribbentrop és Goebbels között.⁸⁴ A háború alatt egy időre a finnországi konzulátusra helyezték, majd a későbbi háborús bűnösként elítélt Ferdinand Schörner tábornagy mellett politikai tisztként teljesített frontszolgálatot. Todenhöfer joggal félhetett attól 1945 után, hogy ő is a vádlottak padjára kerül, azonban számonkérése elmaradt – annak ellenére, hogy a külügyminiszteri szolgálata idején a zsidó ügyekért felelős osztály helyettes vezetője volt.⁸⁵ Magas összeköttetéseinek köszönhetően megmenekülését, jóakarói még azt is elintézték, hogy ne hallgassák ki tanúként, mert akkor fennállt volna az esélye, hogy nem menekül meg a számonkérés elől.⁸⁶ Hátralevő éveire az üzleti szférát választotta, amely azonban szorosan összefonódott a politikával is, ugyanis közeli jó barátja, a későbbi nyugatnémet kancellár, Kurt Georg Kiesinger karrierjét egyengette a háttérből. Együttműködésük természetesen kölcsönös volt. Kiesinger a politikai elit köreiből tudott eredményeket elérni – például megmentette Todenhöfert a náci múlt miatti felelősségre vonástól –, míg Todenhöfernek széles pénzügyi-gazdasági kapcsolattrendszere volt, és neki volt köszönhető az is, hogy Kiesinger kiemelkedően jó viszonyt ápolt a magyar gazdaság prominens személyiségeivel, de erről később részletesen is olvashatnak. Todenhöfer tehát külkereskedelemmel kezdett foglalkozni a háború után, és magyar vállalatokkal létesített kapcsolatot. Becher

84 ÁBTL 3.1.5. O-12344/12. 270/41. Az MNVK-2. ügynökének jelentése, 1957. augusztus 3.

85 https://de.wikipedia.org/wiki/Gerhard_Todenhöfer (Letöltés: 2020. augusztus 27.)

86 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. MNVK-2. anyagaiból, 1958.

mellett ő volt a másik legfontosabb partnere a Monimpexnek, a Nyugat-Németország felé irányuló mézexport felét ő bonyolította le,⁸⁷ de a Terimpex⁸⁸ és a Hungarofruct⁸⁹ is szerződéses partnerei között tudhatta őt. Bickenbach kiterjedt monopóliuma a nyugatnémetek felé irányuló magyar exportban nyilván érintette Todenhöfer érdekeit, és szóvá is tette kifogásait egy diplomáciai szintű megbeszélés során.⁹⁰ Todenhöfer véleménye egyáltalán nem lehetett közömbös a Külkereskedelmi Minisztériumot (KKM) képviselő főosztályvezető, Nyerges János számára, hiszen Todenhöfer jó kapcsolatokkal rendelkezett német kormánykörök felé Kiesingeren keresztül, aki ekkor a Német Szövetségi Köztársaság parlamentjének alsóházában a külügyekért felelős bizottság elnöke volt. A legitimációs problémákkal küzdő magyar pártvezetés elfogadtatása a nyugati hatalmakkal központi kérdés volt a forradalmat követő hónapokban, Kiesinger és Todenhöfer pedig már 1957 tavaszán megfogalmazták aggodalmaikat a megtorlásokról kiszivárgó hírek miatt. A statáriális ítélkezés nyugtalanította a nyugati közvéleményt, ezért igyekeztek nyomást gyakorolni a magyar tárgyaló félre, hogy „ilyen ítéleteket nem szükséges hozni, vagy ha hoznak, nem szükséges azokat nyilvánossá tenni.”⁹¹ A magyar kereskedelempolitika irányítóinak ugyanis kellett manőverezniük ahhoz, hogy elaltassák a másik fél erkölcsi agályait, de az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy erre a porhintésre erős fogadókészséget mutatott a német delegáció is. Politikai érdek kötötte össze őket: a magyar fél bízott benne, hogy Kiesinger fontos kormányzati pozíció várományosa lehet a közeljövőben, így az NSZK legmagasabb döntéshozói között olyan politikust tudhatnak, aki számításba veszi a magyar gazdasági érdekeket, Kiesinger pedig mindenféle külpolitikai látszateredménynek is örült, hiszen Adenauerrel szembeni támogatottsága nem volt elég meggyőző ahhoz, hogy

87 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 85. Összefoglaló jelentés, 1961. december 1.

88 A Terimpex elsősorban élő állatok és hústermékek kereskedelmét bonyolította, de alapításakor egyes növényi alapú termékek forgalmazása is a hatáskörébe tartozott, amelyek idővel fokozatosan más cégekhez kerültek.

89 A Hungarofruct 1956 után jött létre, és átvette a Terimpextől a friss zöldség- és gyümölcsforgalmazás monopóliumát.

90 ÁBTL 3.1.2. M-25447/1. 104. Nyerges János feljegyzése Németországi útjáról, dátum nélkül.

91 ÁBTL 3.1.2. M-25447/1. 53–54. Jelentés, 1957. április 19.

biztosítva lássa a jövőre vonatkozó terveit. Az együttműködés részben eredményessé is vált, de erről majd később.

Bickenbach tehát megkapta a magyar államtól az újabb támogatást 1957-ben, de már ekkor felmerült, hogy meg kellene szabadulni tőle és Triskát kellene a helyére emelni, azonban ez utóbbi még mindig háborús bűnösként volt nyilvántartva Magyarországon, így nem utazhatott be hazánkba.⁹² Ennek ellenére a Bickenbachkal folytatott üzletek leáldozóban voltak, az ötvenes évek második felében már nemigen találkozhatunk a nevével a különböző dokumentumokban.⁹³ Ki lépett a helyére? Abban a formában, ahogy Bickenbach kialakította a monopóliumát bizonyos üzletágakban: senki. Emil Hoffmann és üzlettársa, Gustav Meissner azonban gyakori látogatója lett a kádári Magyarországnak, és a hatvanas évek közepéig ők voltak azok, akiken keresztül a magyar külkereskedelmi elit utat keresett a legfontosabb ipari cégek vezetősége felé.

Meissner szintén fanatikus náciként kezdte életpályáját. Újságírói végzettségével a hitleri Németország propagandistája volt, Dánia megszállása után a koppenhágai német követségen teljesített szolgálatot mint sajtóattasé, de járt a keleti fronton is. 1944-ben úgy írtak róla, mint Dánia legveszélyesebb emberéről, aki a német hírszerzés szeme és füle volt a síkvidéki kis országban.⁹⁴ A német biztonsági szolgálat, a SiPo (ezt a háború kitörése után az RSHA alá szervezték) és a hírszerzés, az SD tagjaként ismerte őt az amerikai hírszerzés.⁹⁵

92 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 148. Jelentés, 1963. október 17.

93 Érdekes ugyanakkor, hogy egy 1984-ből származó jelentésben azt olvashatjuk, hogy a nyugatnémet hatóságok a külkereskedelmi törvény megsértése miatt őrizetbe vették Richard Müllert és Harald Bickenbachot. Richard Müller a keleti blokk egyik legnagyobb embargós beszállítója volt a hetvenes évektől, a szovjetek számára a legérzékenyebb és legmodernebb technológiákat is beszerezte, és mindezeket Magyarországon, magyar vállalatokon keresztül szállította Moszkvába. (Erről lásd: Borvendég 2017, 95–98.) A hivatkozott jelentésben az áll, hogy a két gyanúsított a Technoimpex megbízásából szállított műszereket a Szovjetunióba, és ennek során lebuktak. ÁBTL 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentés (NOIJ) 1984-III/II-68. 1984. április 6. A névazonosság ugyan nem bizonyíték, azonban nem elképzelhetetlen, hogy Karl Bickenbach cégét a fia vitte tovább, és még a nyolcvanas években is szoros együttműködésben dolgozott a magyar titkosszolgálattal.

94 CIA, FOIA, Special collection of Gustav Meissner, 1944 áprilisa
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/MEISSNER%2C%20GUSTAV_0004.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 8.)

95 CIA, FOIA, Special collection of Gustav Meissner, dátum nélkül.

Mindennek ellenére elkerülte a felelősségre vonást a háború után: egy CIA-jelentésből arra lehet következtetni, hogy hamis információk alapján mentesítették őt a náci bűnösség vádja alól,⁹⁶ bár a magyar állambiztonság szerint az angolok letartóztatták, és 1947-ig internálva volt.⁹⁷

Út a Stasiig

Hoffmann tehát az Atlas cég képviselőjében kezdett dolgozni a negyvenes évek végén, és 1951-től átvette a berlini fiókképviselőt vezetését.⁹⁸ 1953-ig Berlinben élt, azonban a CIA a nyomában volt, telefonjait lehallgatták, a város két zónája közötti mozgását pedig igyekeztek akadályozni, ezért ekkor elhagyta az egykori birodalmi fővárost és Bonn mellé költözött. Kelet-Berlinben rendkívül jó kapcsolatokat ápolt, bejárása volt a szovjet nagykövetségre is, újságíróként és kereskedőként jelent meg a legkülönbözőbb cégeknél és hivatalokban. Kapcsolati hálóját egyik titkosszolgálatnak sem sikerült pontosan feltérképeznie, de azt tudjuk, hogy a legmagasabb politikai és gazdasági körökkel lépett érintkezésbe, ahonnan a lehulló információmorzsákat kimagasló tehetséggel rakosgatta össze és kamatoztatta. 1952-ig gyakran utazott a keleti blokk országaiba, felkereste azokat az ismeretségeit, amelyeket még a háború alatt alakított ki, az összegyűjtött adatokkal pedig profi módon „kereskedett”. Legtöbbször nem jutott titkos információkhoz, inkább csak érzékeny és nem publikált adatokra tett szert magánbeszélgetések során, vagy jó megfigyelésének köszönhetően vont le olyan következtetéseket, amelyek azt a látszatot keltették, mintha a szocialista gazdaságok legrejtettebb adatsorait ismerhette volna meg. Mindezzel azonban

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/MEISSNER%2C%20GUSTAV_0003.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 8.)

96 CIA, FOIA, Special collection of Gustav Meissner, 1965. január 11.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/MEISSNER%2C%20HANS%20OTTO_0024.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 8.)

97 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 119. „Reményi” jelentése, 1962. december 10.

98 CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1960. április 12.

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0084.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 4.)

briliáns módon tudott gazdálkodni: a vele kapcsolatban álló titkosszolgálatoknak mindig készült néhány elcsepegtetni való hírrel, akár az angolok keresték meg, akár a szovjetek vagy más blokkbeli szolgálat. Az amerikaiak gyanakodva szemlélték mozgását. Mivel velük nem volt hajlandó együttműködni, igyekeztek meggátolni tevékenységét. 1952-ben bevonták az útlevelét is, ezután döntött úgy, hogy elköltözik Berlinből, holott a keleti zónában lévő szocialista országok követségeinek kapui nyitva álltak előtte. Útlevelének bevonása rendkívül érzékenyen érintette, hiszen megélhetése függött tőle, azonban régi bajtársa, Helmut Triska kisegítette: kijárta amerikai kapcsolatainál, hogy visszaadják az útiokmányát.⁹⁹ Hoffmann számára ez megbocsáthatatlan bűn volt, hiszen azt bizonyította, hogy Triska a CIA-nak dolgozik, így, bár az útlevél visszaszolgáltatását elfogadta, a Triskával való kapcsolatát megszakította. Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy lazult a kapcsolata az Atlas céggel,¹⁰⁰ 1954 után leginkább saját vállalkozásait próbálta menedzselni. Svájci és liechtensteini cégekkel állt kapcsolatban, kínai és indiai utazásokat tett, és a bécsi román nagykövetségen lobbizott egy bukaresti nyugatnémet kereskedelmi kirendeltség alapításáért.¹⁰¹

1956-tól kezdődően erősen megcsappannak a Hoffmannról fellelhető információk. A nyugatnémet kormánykörökben lévő barátai – itt Kiesingerre és társaira kell gondolnunk – elérték, hogy a CIA kivonja őt a szoros megfigyelés alól, leállították telefonjának a lehallgatását és a leveleinek az ellenőrzését is.¹⁰² A hatvanas évekre a titkosszolgálatok elveszítették az érdeklődésüket iránta, és mint láthattuk, a szovjetek is és a magyar katonai felderítés is megszakította vele a kapcsolatot – legalábbis a Belügyminisztériumnak átadott információjuk szerint, a valóságban azonban az MNVK-2. megnyertjei továbbra is üzleteltek Hoffmann-nal. A CIA kutatható dokumentumaiban említést találhatunk arról, hogy 1956-ban Hoffmann beutazott Magyarországra, de többet nem tudhatunk meg itteni tevékenységéről, és Selvage tanulmánya alapján úgy tűnik, a

99 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 64. Jelentés, 1963. október 15.

100 CIA, FOIA, Special collection of Emil Hoffmann, 1960. április 12.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/HOFFMANN%2C%20EMIL_0084.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 4.)

101 Uo.

102 Selvage 2014, 120–121.

Stasi sem fordított különösebb figyelmet az üzletember budapesti látogatásaira. Az elkövetkező években ugyanis Hoffmann – vagy ahogy a kémelhárítás nevezte: „Mesés” – a magyar külkereskedelmi vállalatok gyakran visszatérő vendége lett, baráti beszélgetések közben rendszeresen megemlítve, hogy ez az egyetlen ország a keleti blokkban, amely elég civilizált ahhoz, hogy érdemi kereskedelmi szerződéseket lehessen tető alá hozni. Valójában arról volt szó, hogy a felemelkedőben lévő magyar külkereskedelmi lobbí átmenetileg Hoffmannban találta meg azt a személyt, aki utat nyitott a tőkeerős és legmodernebb technológiákat alkalmazó nyugatnémet ipari vállalatok felé. Hoffmann pedig újra úgy érezhette, hogy központi figurája lehet az általa oly jól ismert, kémektől nyüzsgő üzleti világnak, felvirágoztathatja vállalkozásait, és pénzügyi támogatást nyerhet a magyar kormánytól gazdasági hetilapjának megindításához. Nem is tévedett nagyot: a kádári politika számára kiemelkedően fontos volt minden olyan nyugati újságíró, aki kedvező színben tüntette fel a konszolidáció útjára lépő magyar pártvezetést. Kölcsönösen előnyös üzletnek tűnt tehát az együttműködés, és 1957-től 1964-ig Hoffmann rendszeres vendége volt a hazai export–import cégeknek és a külkereskedelmi adminisztráció néhány prominens személyiségének. Feltehetően nem véletlen az időbeli egybeesés a magyarországi látogatásainak kezdete és a CIA általi megfigyelésének felfüggesztése között, Kiesinger ugyanis erősen támogatta a magyar külkereskedelmi elit tagjait, és azzal, hogy Hoffmannnt kimentette a CIA markából, tulajdonképpen magyarországi barátainak nyugati orientációját segítette.

Hoffmann számára a néhány éves intenzív magyarországi szereplés búcsútánc lehetett élete kalandos színpadán. 1964-től újra Bécsben élt, és miután magyarországi kapcsolatai is túlléptek rajta, egyre kevesebbet utazott a vasfüggöny túloldalára. Néhány évvel később egy újabb, de sikertelen lapalapításba kezdett, és a Bajor Keresztényszociális Unió (CSU) vezetőségét hibáztatta kudarcáért.¹⁰³ Úgy érezte, ellehetetlenítik mozgásterét és nyugdíjba kényszerítik. A mellőzöttség érzése sértette, és még egy utolsó próbálkozást tett, hogy visszatérjen abba a világba, amelyet ismert: a titkosszolgálatok izgalmas uni-

103 Selvage 2014, 127.

verzumába. 1976-ban beadta a derekát, és jövedelmezés ellenében a Stasi ügynökévé vált.¹⁰⁴ Feladata az volt, hogy lejárató cikkeket írjon a Szabad Európa Rádióról (SZER), a keletnémet állambiztonság tulajdonképpen a SZER hiteltelenségét várta tőle. Évekig dolgozott a Stasi megbízásából, de ennek alig maradt hivatalos nyoma. Évtizedes tapasztalata a titkosügynökök világában dörzsöltette tette, tudta, hogy nem előnyös írásbeli jelentésekkel nyomot hagynia maga után, így csak egy 1981-es katalógusban szerepel a neve mint befolyásoló ügynök.¹⁰⁵ Ezekben az években nemcsak a Stasinak dolgozott, hanem a Nemzetközi Újságíró Szervezetnek (NÚSZ) is, amely a szovjet titkosszolgálat, a KGB irányítása alatt állt.¹⁰⁶ A NÚSZ a kommunista internacionálé frontszervezeteként működött, és propagandagépezetének egyik legfontosabb fogaskereke a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) volt. A magyar újságírókra hárult az a feladat, hogy kapcsolatokat építsenek ki a nyugati publicistákkal és érzékenyítsék őket a szocializmus eszméi iránt, így nem is meglepő, hogy Hoffmann első üzleti célú látogatása Magyarországon éppen a MÚOSZ meghívására történt 1956-ban. Hoffmann több folyóirat alapításába is belevágott a hatvanas évek elején, és cikkeiben nagyon pozitív képet rajzolt Kádár Jánosról és a kiépülőfélben lévő „gulyáskommunizmusról”. Arra nincs bizonyíték, hogy ezt a NÚSZ megbízásából tette volna, de a hetvenes években már rendszeresen publikált a szervezet propagandalapjában, a *Demokratikus Újságíróban*, sőt a szervezet illegális pénzügyi manővereihez is segítséget nyújtott: nyoma maradt egy nagyobb összegű pénzáttalásnak, amely a Stasi szerint pénzmosásból származott.¹⁰⁷ A NÚSZ elsősorban propagandatevékenységet folytatott, de maffiaszerű működésével a feketegazdaság alvilági köreibe is bekapcsolódott. A csehszlovák bársonyos forradalom után megdöbbentő tények láttak napvilágot az újságírószervezet illegális fegyver- és kábítószer-kereskedelméről, pénzmosásról és egyéb törvénytelen üzleti vállalkozásairól, amelyek minden képzeletet felülmúlóan magas jövedelmet biztosítottak számára. A földalatti

104 Uo.

105 Uo.

106 Erről lásd: Borvendég 2015.

107 Selvage 2014, 127.

hálózat működtetése természetesen nem kizárólag a NÜSZ befolyásolási tevékenységének finanszírozását biztosította, az írott szó erejét militáris alakulatok felállításával is nyomatékosították: terrorista kiképzőközpontok üzemeltetésére is jutott a piszkos pénzekből.¹⁰⁸ Mindennek tükrében nem meglepő, hogy a Hoffmannhoz került összeg kapcsán felmerül a pénzmosás lehetősége, hiszen az egykori náci hírszerzőtiszttel külkereskedőként és titkosügynökként szerzett tapasztalata predesztinálta őt arra, hogy adott esetben ne csak zszurnaliszta képességeit vegyék igénybe.

Emil Hoffmann és társainak valószínűtlenül kalandos forgolódása a kémek világában olyan arcát mutatja be a hidegháborúnak, amely árnyalja a jó és a gonosz harcáról hirdetett sematikus értelmezést mind a nácizmust, mind a kommunizmust illetően. „Mesés” és üzlettársai a Harmadik Birodalom elkötelezett hívei voltak a háború végéig, az összeomlás után azonban azonnal ki tudták használni, hogy fordul a szél, és fel tudták ajánlani szolgálataikat a Szovjetunió elleni harc során. A világ kettészakadt, az egykori szövetségesek ellenséggé váltak – legalábbis a propaganda szintjén –, a korábbi ellenség pedig feloldozást kapott bűnei alól azért cserébe, hogy küzd az új démon, a kommunizmus ellen. A háborús bűnösök felelőssége vonása kimerült néhány szimbolikus ítéletben, a náci párt élvonalbeli politikusainak és tisztjeinek nagy része pedig sértetlenül élte túl a háború végét, majd könnyedén illeszkedett be az új világ viszonyai közé. A két kiemelt terület, ahol boldogulni próbáltak, a gazdaság – különösen a külkereskedelem – és a média volt. A Nyugat cinikus viselkedését viszont messze felülmúlta a Szovjetunió: az általa megszállt országokban népbírószági eljárások tömegeivel kezdett bele a „fasizmus” elleni harcba, azonban a háborús bűnösök beazonosítása és megbüntetése helyett a politikai riválisok kiiktatása volt a fő cél. Miközben a propaganda szintjén a nácizmus és a fasizmus elleni harccal akarták legitimálni a baloldali pártok hatalomátvételét, addig a valóságban éppen a legfőbb ellenségnek kinevezett ideológia képviselőivel kollaborálva, azok kapcsolatrendszerét használva építették ki a szovjet blokk gazdasági hátterét. Az üzletkötések egyik oldalán a Harmadik Birodalom prominens

108 Pehe 1990.

alakjai, a másik oldalon pedig nem ritkán olyan emberek álltak, akiket személyükben ért üldöztetés nem sokkal korábban. Az üzletben nincs barátság, tartja a mondás, de úgy látszik, ellenség sincs. A kétpólusú világ ellentmondásaira tökéletesen rávilágít annak a hálózatnak a kiépülése, amely 1945 után átvette Magyarország árucere-forgalmának irányítását.

„MAGYAR MAFFIA”

A vörös polip

A második világháború végére nyilvánvalóvá vált, hogy a jövőt a két nagyhatalom szembenállása fogja meghatározni, vagyis Európa államai másodlagos szereplővé válnak a világpolitika színterén az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közé ékelődve. Németország a második vesztes háborúján volt túl néhány évtizeden belül, úgy tűnt, a birodalmi elképzeléseknek átmenetileg búcsút kell mondania, hiszen a Közép-Európában betöltött dominanciája megkérdőjeleződött. A megszállási övezetekre osztott ország sorsa bizonytalanná vált. Bizónia, majd Trizónia¹⁰⁹ gazdasági kapcsolatai a keleti országrészekkel szigorú ellenőrzés alá kerültek, a szovjet megszállási zónába tartozó területtel való együttműködés egyre korlátozottabb lett. A nagyhatalmi érdekek ütközőzónájába került németiség szerepe az új világrendben azonban hamarosan körvonalazódott, hiszen az Egyesült Államok számára létfontosságú volt egy erős szövetséges az európai kontinensen, aki mind katonai, mind gazdasági szempontból támaszpontot jelent a szovjet érdekszféra közvetlen határvonalán. Szükség volt arra is, hogy a szovjetek által megszállt területről megbízható információkat szerezzenek, így támogatták a történelmi hagyományokon alapuló kereskedelmi kapcsolatok felélesztését. Opportunista megfontolások alapján nyerhettek szerepet ebben a feladatban az egykori Harmadik Birodalom tisztségviselői, akiknek jó helyismeretük és kapcsolataik voltak az érintett

109 Németország a második világháború végén négyhatalmi megszállás alá került. 1946-ra a szovjetek és a nyugati szövetségesek között annyira megromlott a viszony, hogy egyre nehezebbé vált a zónák közötti gazdasági kapcsolat, leereszkedett a vasfüggöny. 1946 végére az angol és az amerikai zóna gazdaságilag egyesült, létrejött Bizónia, majd a francia övezet 1948-as csatlakozásával Trizónia.

országokban, ráadásul láthattuk, hogy többségük hírszerzési tapasztalatokkal is rendelkezett. A Szovjetunió sem zárkózott el attól a lehetőségtől, hogy a náci Németország képviselőivel kössön üzletet, a blokk országaiban tárt karokkal fogadták őket. Hiába lett a fasizmus elleni küzdelem a baloldal legfőbb ideológiája a szólamok szintjén, valójában a kommunizmus és a nemzetiszocializmus a végső célokat és eszközöket tekintve sem állt nagyon messze egymástól: Hitler és Sztálin együttműködése mind politikai, mind gazdasági szinten már a harmincas évek elejétől tetten érhető volt.¹¹⁰ Ennek a kapcsolatnak a csúcspontjaként értékelhető a világháború előestéjén megkötött, finomkodva Molotov–Ribbentrop-paktumnak nevezett egyezség, amely valójában egy Sztálin és Hitler között létrejött megállapodást takart. Sztálin egészen a német támadásig ellátta a Harmadik Birodalmat a hadigazdasághoz szükséges nyersanyaggal, sőt ipari termékekkel. Németország és Oroszország számára mindig is fontos volt az egymás közötti gazdasági kapcsolatok életben tartása, mondhatnánk, hogy a geopolitikából adódóan természetes szövetségesek voltak, hiszen az iparilag fejlett német területek és a nyersanyagban gazdag hatalmas orosz földek egymásra találása óriási lehetőségeket rejtett magában. Tulajdonképpen a történelem során meghatározó volt – és ma is az – a két terület gazdasági kapcsolatrendszerének az alakulása, hiszen az erőviszonyok teljes átrendeződésével járna, ha komolyabb együttműködés jönne létre közöttük, ezért jelentős erők mozdultak már meg az évszázadok során, hogy ennek gátat vessenek. Ugyan a második világháború utáni politikai felállás látszólag elszakította egymástól Európa keleti és nyugati részeit – így Nyugat-Németország és Szovjet-Oroszország között is ellehetetlenült a kooperáció –, valójában ez a különállás a hidegháború legfagyosabb éveiben sem volt teljes.¹¹¹ Az ötvenes évek közepéig húzódtak a Németország egyesítésére vonatkozó tárgyalások, de egyik nagyhatalom sem adhatta fel érdekeit a térségben, így a status quo évtizedekre rögzült. A gazdasági érdekek azonban megmaradtak: a Szovjetunió számára a robbanásszerűen erősödő nyugatnémet ipar megkerülhetetlen volt, ráadásul a közvetlen amerikai jelenlétnek köszönhetően az NSZK-ban el lehetett érni a legmoder-

¹¹⁰ Mitrovits 2020; Koch 2014, 133–166.

¹¹¹ Erről lásd részletesen: Stent 1981; Pittman 1992; Carter 2012.

nebb technológiát is, a német cégek számára pedig a keleti piacok – amelyekhez történelmi gyökerek kötötték – bizonyultak elengedhetetlennek. A geopolitikai-történelmi egymásra utaltság tehát megmaradt, az aktuálpolitikai elvárásoknak való megfelelés sem tudta ezt teljes mértékben felülmúlni, legfeljebb csak kevésbé zajlottak nyíltan a két ország közötti gazdasági folyamatok. A két világrend közötti átjárhatóság központi szereplői voltak a diplomáciai mentességet élvező külkereskedelmi kirendeltségek.

A külkereskedelmi kirendeltségek titkosszolgálati szempontból rendkívül fontos szerepet játszottak, különösen olyan helyeken, ahol az érintett országnak éppen nem működött diplomáciai képviselője. A szocialista országok szovjetizált rendszerében a kereskedelmet állami monopóliummá tették, így az ezzel foglalkozó cégek közvetlen ellenőrzés és irányítás alá kerültek, üzletköntők beszervezését és titkosszolgálati kiképzését könnyen meg lehetett oldani, valamint a külföldre kiküldöttek kiválasztása, megbízhatóságának ellenőrzése is központilag történt. Jellemző, hogy a Szovjetunió megalakulása után a bolsevik párt kénytelen volt bizonyos területeken megtörni az állami dominanciát, koncessziókat és korlátozott magánosításokat engedélyezett, hogy elősegítse a tőke beáramlását, de a külkereskedelem állami monopóliumán ekkor sem volt hajlandó lazítani.¹¹² Ennek magyarázata kézenfekvő. Egyrészt a bolsevik párt az első pillanattól kezdve követte a kommunista világforradalom eszményét, vagyis készült a világ meghódítására, ehhez pedig egy kiterjedt hálózatra volt szükség, amely propagandát terjesztett és információkat gyűjtött, vagyis titkosszolgálati feladatokat látott el. A külkereskedelmi kapcsolatrendszerek és a külföldön létrehozott kereskedelmi képviselők kiválóan alkalmasak erre a célra. Másrészt természetesen a külkereskedelemmel együtt jár a pénzforgalom, a tőke áramlása, amely felett a szovjet hatalom nem akarta elveszíteni az ellenőrzést. Már a húszas évek elején kialakították azt a szisztémát, amely 1945 után a blokk országaiban, így Magyarországon is, irányadó lett. Kereskedelmi irodákat hoztak létre Európa különböző országaiban, amelyekre diplomáciai misszióként tekintett a szovjet vezetés, vagyis már azelőtt képviselték a fiatal

112 Seres 2006, 82.

kommunista ország érdekeit, mielőtt a befogadó állam hivatalosan elismerte volna a Szovjetunió létét. Berlinben egy nyolcszáz főt foglalkoztató kirendeltség működött a húszas évek elejétől, amely a német területeken kívül tárgyalásokat folytatott a régió más országaival is, így például Magyarországgal.¹¹³ A Tanács-köztársaság elmenekült vezetői közül többen itt találtak menedéket. A képviselő kimagaslóan nagy létszámát propaganda és titkosszolgálati/pénzügyi tevékenység indokolta. A polgárháborúba süllyedt orosz birodalmat egy maroknyi, emigrációból visszatért értelmiségi csapat gyűrte maga alá és kényszerítette rá a helyi társadalom számára teljesen idegen filozófiáját. Külső pénzügyi támogatás nélkül ez aligha lett volna megvalósítható. A bolsevik párt koncessziók adásával beengedte a nyugati tőkét az országba, külföldön alapított vegyesvállalataiban pedig társtulajdonosként emelte maga mellé a nagy konzorciumokat és bankcsoportokat, amelyek finanszírozták az üzleteket, és hiteleket nyújtottak a szovjet rendszer kiépítéséhez.¹¹⁴ Az így előteremtett tőkéből jutott a nyugati baloldali mozgalmak támogatására, a kommunista testvérpártok hálózatának kiépítésére is. Ezen pártok illegális finanszírozására pénzügyi csatornákat épített ki a sztálini Szovjetunió, amelyet aztán egészen a nyolcvanas évek végéig működtetett.

A két világháború közötti magyar vezetés óvatos volt a szovjetekkel szemben, a kommün 133 napjából okulva igyekezett gátat vetni a kommunista propaganda terjesztésének, de teljesen nem tudott elzárkózni a gazdasági kapcsolatok elől. Trianon után a magyar kormány rá volt kényszerülve, hogy orosz földről importáljon nyersanyagokat, különösen olajat: 1921 és 1924 között szinte kizárólag a grozniji olajmezőkről áramlott a fekete arany hazánkba.¹¹⁵ A nyersanyaghiány okozta kiszolgáltatottság és az ipari-pénzügyi lobbó hatására a magyar kormányzat is kénytelen volt felvenni először csak a gazdasági, majd a politikai kapcsolatot a kommunista hatalommal, de vigyázott arra, hogy Budapesten ellenőrizhető számú szovjet „kereskedő” állomásozzon. A Horthy Miklós nevével jegyzett, két világháború közötti időszak erős antikommunista

113 Seres 2008, 420.

114 Seres 2006, 81–83.

115 Seres 2008, 413.

beállítottsága ellenére sem tudta a földalatti kommunista hálózatot felszámolni Magyarországon. A Komintern magyar tagozata jelentős szerepet játszott a nemzetközi illegális kommunista mozgalmak munkájában, a „magyar maffiaként”¹¹⁶ emlegetett csoport a legkeményebb magja volt a vörös polip szervezetének szerte a nyugati világban, Moszkva közvetlen utasításai szerint készítették elő a terepet a bolsevik világforradalom számára. Munkájuk során gyakorlatot szereztek a fekete pénzek transzferálásában, alaposan kitanulták a titkos átutalások, fedett pénzmozgatások művészetét, a földalatti konspiráció minden csínját-bínját, így nem meglepő, hogy 1945 után magyar származású „szakembereket” találunk az internacionalizmus finanszírozásának fontos figurái között a semleges Svájcban.

Svájc a világ pénzügyi központjaként kulcsfontosságú volt a huszadik század véres történelmében annak ellenére – vagy éppen amiatt –, hogy mindkét világháború alatt sikerült garantálni a semlegességét. Az alpesi ország bankjai szemrebbenés nélkül asszisztáltak akár a náci, akár a kommunista vagyonok megőrzéséhez, biztosították a pénz áramlását, és banktitokra hivatkozva adtak lehetőséget arra, hogy ezeket a tisztázatlan háttérű összegeket következmények nélkül lehessen felhasználni akár törvénytelen célokra is. Az amerikai hírszerzés természetesen igyekezett feltérképezni a kommunista hálózatok pénzáramlásának az útját, így ismerte a Svájcban tevékenykedő magyar összekötőket.

Andreas L. Gal néven említi a CIA a Kelimpex igazgatóját, akinek titkos számláját a zürichi Schweizerische Bankgesellschaft nevű pénzintézet kezelte.¹¹⁷ A Kelimpex a korai állami külkereskedelmi cégek egyike volt, 1948-ban alapították, és forgalmazási körébe tartoztak az energiahordozók – például a nyersolaj –, a különböző kemikáliák, és minden valószínűség szerint műszaki cikkekkel is kereskedett. (1949 folyamán a Kelimpex egy részéből alapították meg a Chemolimpex nevű céget.) A CIA szerint Gál a magyar kommunista vezetés megbízásából fegyverek és katonai technológiák beszerzéséért volt fe-

116 Erről lásd részletesen: Koch 2014.

117 CIA, FOIA, Hungarian Economic Activities in Western Europe, 1949. november 17. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003600470003-2.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 16.)

lelős, titkos fegyvervásárlásokat intézett svájci székhelyéről. A feladatok ellátásához szükséges összeg – az amerikaiak szerint néhány százezer dollár – az említett titkos számlán állt rendelkezésére, de arról nem szól a jelentés, hogy az itt található pénzek milyen forrásból származtak. Andreas L. Gal feltehetően nem más, mint Gál Lajos Endre, a Magyar Külkereskedelmi Bank későbbi vezérigazgatója, aki 1956 novemberében Bécsből hazaszállította Fekete Jánost (Fekete a forradalom napjaiban a szomszédos fővárosban ragadt).¹¹⁸ Gál 1950-től a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője volt, és több olyan pénzügyi visszaélés is köthető a nevéhez, amelyet az államvédelem számon tartott ugyan, de a felelősségre vonás soha nem történt meg és Gál karrierje is töretlen maradt – a CIA adatai alapján arra gondolhatunk, hogy azért élvezett védelmet, mert seftes pénzügyeit nem saját szakállára, hanem megbízásból intézte. Már 1945-ben jelentették róla, hogy Csehszlovákiába utazott, ahol egy gépkocsivezetőtől ellopott 12 ezer koronát és 14 ezer pengőt. A bűncselekmény kiderült, és a pártbizottság visszafizetésre kötelezte Gált, aki ennek akkor tett eleget, amikor a pengő teljesen elértéktelenedett.¹¹⁹ Minisztériumi tisztviselőként „több olyan cselekményt követett el, amelyek szabotázs jellegűek voltak,”¹²⁰ például késleltetett bizonyos szállítmányokat, amiért a magyar félnek jelentős kártérítést kellett fizetnie, vagy rászorított egyes külkereskedelmi vállalatokat arra, hogy eleget tegyenek olyan követeléseknek, amelyeket külföldi cégek támasztottak anélkül, hogy a magyar fél elismerte volna annak jogosságát. Ezzel a módszerrel például egy argentin cégnek több mint félmillió amerikai dollárt juttatott 1952-ben, de több esetben értesítették arról az államvédelmet, hogy tízezer dollár nagyságrendben fizettetett ki különböző mondvacsínált jogcímen kártérítéseket nyugati vállalatok számára – vagyis a magyar gazdaságtól vonta el a titkos megbízásokhoz szükséges összegeket. 1957–58 folyamán a berni magyar kereskedelmi kirendeltség vezetőjeként az Elektroimpex megbízásából vásárolt Omega óráknak csak a 10%-át szállíttatta Magyarországra, a többit egy svájci kereskedő segítségével – az Omega kereskedelmi hálózatát megkerülve – Svájcban és más

118 Benda 1999, 131.

119 ÁBTL 3.2.4. K-614. 19. Jelentés, 1960. május 14.

120 Uo. 20.

nyugati államokban adta el, ezzel nemcsak a magyar gazdaságot károsítva, de érdeksérelmet okozva az óragyárnak is, amely szankció gyanánt megszakította a kapcsolatot az Elektroimpexszel. Gál számos hasonló üzletet bonyolíthatott le a nemzetközi kommunista mozgalom finanszírozását segítve, hálából 1960-ban a Magyar Külkereskedelmi Bank első emberévé nevezték ki.

Gál jobbkezeként említi a CIA Oblath Györgyöt, aki a Lignimpex képviselőjében tartózkodott ekkor Svájcban.¹²¹ Oblath György kulcsfigurája volt a később kialakuló külkereskedelmi lobbinak; bár állambiztonsági anyagai a forradalom alatt megsemmisültek, annyi a magyar források alapján is tudható, hogy az ötvenes évek közepétől már egészen biztosan hálózati személyként segítette a politikai rendőrséget „Petneházi” fedőnéven.¹²² Később több külföldi kiküldetést is kapott: indiai, majd római kereskedelmi tanácsosként már a katonai felderítés, vagyis az MNVK-2. megnyertjeként dolgozott, és a hetvenes évek közepétől egy stratégiai szerepet játszó részvénytársaság, az Intercooperation Rt. vezérigazgatója lett.¹²³ Az Intercooperation többek között a Siemens céggel való együttműködésért volt felelős, erről a könyv egy későbbi fejezetében még olvashatnak. Oblath korai titkosszolgálati tevékenységéről azonban nem maradtak fenn magyar források – legalábbis a jelenleg kutatható anyagok között nem találhatók –, így a CIA információi rendkívül értékesek. Az amerikai hírszerzés szerint tehát Oblath szintén titkos vásárlásokat bonyolított a negyvenes évek végén Svájcban: katonai célú autógyártási felszereléseket és rádióberendezéseket szerzett be a szovjet blokk számára.¹²⁴

Sebes Sándort a svájci magyar kommunista tevékenység egyik központi figurájának tartotta az amerikai hírszerzés. Ő maga nem vett részt a vásárlásokban, azonban a magyar pénzügyi és bankműveletek irányítójaként nevezik

121 CIA, FOIA, Hungarian Economic Activities in Western Europe, 1949. november 17. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003600470003-2.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 16.)

122 ÁBTL 3.2.1. Bt-463. 19. Szolgálati jegy, 1961. augusztus 1.

123 Erről részletesen lásd: Borvendég 2017.

124 CIA, FOIA, Hungarian Economic Activities in Western Europe, 1949. november 17. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003600470003-2.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 16.)

meg, aki valutabeszerezéseket végzett, és a magyar üzletekből Svájcban befolyt összegek elosztásáért, szállításáért volt felelős: állítólag bőröndökben vitte a támogatásokat a nyugati országokban működő kommunista pártoknak. Sebes jól ismerte a nemzetközi kommunista hálózatokat, fiatalon csatlakozott az illegálisan működő Kommunisták Magyarországi Pártjához, propaganda-tevékenysége közben pedig többször is lebukott, így megjárta a magyar börtönöket. 1936-ban Spanyolországba szökött, és a polgárháborúban a köztársaságpártiak oldalán harcolt a Nemzetközi Brigádok tagjaként. A háború alatt a francia kommunistákhoz csatlakozva, az ott működő magyar pártszervezetnél töltött be titkári funkciót. 1945 után hazatért és a Magyar Kommunista Párt (MKP) Gazdasági Osztályának lett a vezetője, de ezek szerint nem pusztán a magyar gazdasági ügyekkel foglalkozott, hanem a jól ismert nemzetközi kapcsolattrendszerein keresztül a nyugati kommunisták támogatását is szervezte. A jelentés szerint Sebes juttatta el az Olasz Kommunista Párt kampányára szánt pénzeket a Svájcban vezetett magyar tulajdonban lévő bankszámlákról Olaszországba, de ő volt az is, aki megszervezte a francia kommunisták által irányított sztrájkok finanszírozását. Mindezt a CIA tudomása szerint magyar cégek által bonyolított üzletek profitjából fedezték, vagyis a hároméves terv időszakában, amikor az ország irtózatos erőfeszítéseket tett arra, hogy a háborús pusztítást helyreállítsa, az olasz és francia testvérpártok támogatására is vont el pénzeket a pártvezetés. A svájci magyar „üzletemberek” között tartotta nyilván a CIA Révai Bélát, akit tudomásuk szerint azzal bíztak meg, hogy amerikai dollárt szerezzen és kezelje az összegyűjtött valutát. A zürichi Mobiliare Verkehre Bankban dolgozott, amelynek tulajdonosai állítólag magyar emigránsok voltak, és a magyar cégek által Nyugaton bonyolított üzletek finanszírozására szakosodtak.¹²⁵

125 Uo.

A titokzatos háttérember: Nyerges János

A hivatkozott jelentés legértékesebb része az a megállapítás, hogy a korábban felsorolt személyek tevékenységét két diplomata irányította és felügyelte Svájcban, akik szükség esetén diplomáciai védelmet is tudtak nyújtani számukra. Ez a két ember Száll József és Nyerges János volt.¹²⁶

Száll az 1945 utáni diplomaták egyik legellentmondásosabb figurája, akinek karrierje elképesztő sebességgel ívelt felfelé.¹²⁷ A háború alatt már bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba, 1945 után egy ideig a *Szabad Nép* szerkesztőségében dolgozott, de már 1946-ban Bernbe helyezték követségi titkárnak. Feladata – későbbi visszaemlékezése szerint – a háború alatt Svájcban létbe helyezett magyar vagyonok hazaszállítása volt, vagyis valóban tagja lehetett a Svájcban tevékenykedő magyar kommunista hálózatnak, amely a nemzetközi munkásmozgalom támogatására szánt pénzek felett diszponált. Száll gazdasági tevékenysége nemcsak az amerikai hírszerzésnek tűnt fel, de a svájci felderítőszolgálat is a Komintern ügynökét látta Szállban, fel is merült, hogy kiutasítják az országból, de végül úgy döntöttek, hogy felesleges megterhelni a két ország viszonyát egy ilyen diplomáciai kellemetlenséggel, amikor az utód nyilvánvalóan Száll félbehagyott munkáját fogja folytatni.¹²⁸ Száll 1950-ig tartózkodott Svájcban, ahol mindvégig szoros barátságot ápolt Nyerges Jánossal. Hazaérkezése után több külföldi kiküldetéssel bízták meg, állomásozott Kínában, Jakartában és Párizsban is, de a legnagyobb ismertségét azzal szerezte, hogy 1970-ben családjával együtt emigrált, miután felmerült a gyanú, hogy gazdasági bűncselekményeket követett el. Az amerikai titkosszolgálat alaposan kihallgatta, végül Olaszországban telepedett le, ahol a nyolcvanas években belekeveredett a P2 szabadkőműves páholy körül kirobbant botrányba, amelynek tagjai sorában szerepelt.

Jelen kötet szempontjából mégis Nyerges János az érdekesebb figura kettejük közül, sőt meg merem kockáztatni a kijelentést, hogy Nyerges az egyik legfonto-

126 Uo.

127 Száll József életútjáról lásd: Andreides 2019.

128 Andreides 2019, 35.

sabb kulcsembere a külkereskedelmi lobbiként meghatározott érdekcsoportnak. Már a két világháború között is kapcsolatot tarthatott a kommunista internacionáléval, majd 1945 után a szocializmus teljes időszakán keresztül töretlen maradt háttérben megbúvó, de jelentős informális hatalma, amellyel beleszólt az ország külkereskedelmi politikájába. Gyakorlatilag Nyerges volt az, aki nemcsak alakította és irányította a kapitalista Nyugattal való gazdasági kapcsolatokat, de meghatározója volt a Közös Piacca folytatott tárgyalásoknak is. A hatvanas évektől kezdve szorgalmazta, hogy Magyarország nyisson az Európai Gazdasági Közösség (EGK) felé, és rá akarta kényszeríteni a nyugati országokat, hogy törjék meg protekcionista politikájukat Magyarországgal szemben. Ezen elképzelések mentén vezette az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményhez (GATT) való csatlakozási tárgyalásokat is. Germuska Pál kutatásai alapján kijelenthető, hogy mivel Nyerges várakozásai nem teljesültek, a nyolcvanas évek közepére hátráltatójává vált a Közös Piacca folytatott kapcsolatoknak: csak a GATT-megállapodás alapján tartotta elfogadhatónak a kereskedelmi megállapodásokat, nem értett egyet azzal, hogy Magyarország engedményeket tegyen Brüsszelnek.¹²⁹

Nyerges 1945 előtti életéről viszonylag szűkösek az adatok.¹³⁰ 1918 karácsonyán született, és hamar árvaságra jutott: édesapja 1920-ban a fehérterror áldozatává vált. Életrajzi adataiból nem derül ki, hogy az apa milyen funkciót látott el a Tanácsköztársaság idején, amiért megölték, viszont úgy tűnik, mindez a későbbiek során nem korlátozta a fiú lehetőségeit. Édesanyja és nagybátyja nevelte fel, 1937-ben érettségizett Újpesten, Kardos László – a Györfly kollégium későbbi igazgatója, a népi kollégiumi mozgalom kezdeményezője – osztálytársaként. Felsőfokú tanulmányait Bécsben kezdte meg, majd Párizsba került, ahol az École

129 Germuska 2019. Horn Gyula így emlékszik vissza memoárjában arra, hogy Nyerges János milyen szerepet játszott a nyolcvanas évek végén folytatott gazdasági tárgyalásokban: „A szovjetek mellett a külkapcsolatokért felelős magyar vezetők, főleg Nyerges János, mindent megtettek a tárgyalások [ti. az EGK-val való megbeszélések] megtorpedózása érdekében. Még 1988 tavaszán is görcsösen hajtogatták ezek a »jóemberek«, hogy Magyarországnak a szocialista közösséggel kell fejlesztenie a kapcsolatokat.” Horn 1991, 142–143.

130 Nyerges János személyes hagyatékát Budapest Főváros Levéltára őrzi a BFL XIV. 43. számú jelzet alatt. Sajnos ezeket az iratokat nem tudtam felhasználni Nyerges János életútjának és szakmai tevékenységének felvázolásához, mert a család nem járult hozzá a kutatáshoz.

des Hautes Études Commerciales főiskolán szerzett kereskedelmi diplomát.¹³¹ A következő évben kereskedelmi gyakornokként járta a nagyvilágot, de egyelőre nem lehet tudni, hogy milyen cég vagy szervezet anyagi segítségével tudta ezt megtenni; életrajzi összefoglalójából mindössze annyi derül ki, hogy Dél-Afrika került, majd Svájcba „lett delegálva.”¹³² Homályos megfogalmazás mindez, amelyből semmi kézzelfogható következtetést nem lehet levonni, viszont később az államvédelem többször utalást tett Nyerges jó kapcsolataira a svájci kommunista párt vállalatainál,¹³³ valamint a különböző bankügyletek bonyolításánál az ő szakértelmére hagyatkoztak.¹³⁴ Mindez alátámasztja a CIA azon értesülését, hogy a nemzetközi kommunizmus pénzügyeinek felügyelete – legalábbis az a része, amelyet magyarok intéztek – hozzá tartozott. Nem elképzelhetetlen, hogy már a két világháború között csatlakozott valamelyik földalatti szervezethez, amelynek segítségével kereskedelmi gyakorlatot szerezhetett a világ számos pontján. Tudása és tapasztalatai mindenestre nélkülözhetetlenné tették 1945 után.

Önéletrajza szerint 1939-ben tért haza és 1940-től munkaszolgálatot teljesített. 1944-ben Borba került, ahonnan megszökött; csatlakozott a jugoszláv partizánokhoz, majd a Vörös Hadsereghez, részt vett a dunántúli hadjáratban, és Románia területén szerelt le 1945 augusztusában.¹³⁵ 1945. szeptember 10-étől dolgozott a Külkereskedelmi Igazgatóságon, és 1946 októberén delegálták Bernbe (van olyan dokumentum is, amely azt állítja, hogy már 1945 októberétől Svájcban tartózkodott),¹³⁶ ahol a külkereskedelmi kirendeltség megszervezését bízta rá. Ekkor a Budapesti Főkapitányság Gazdasági Rendészeti Osztályának megbízásait teljesítette „elvtársi alapon”,¹³⁷ azonban a szervezetet hamarosan beolvasztották a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságába (BM ÁVH), így 1948 őszétől már az államvédelem rezidenseként látta el a feladatait. Emellett hozzá tartozott a külkereskedelmi vállalatok által megkötött

131 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 27. Jelentés, 1950. november 9.

132 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 14. Jelentés, 1950. október 3.

133 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 91. Svájci tárgyalások, 1951. szeptember 11.

134 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 68. Jelentés, 1951. április 18.

135 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 9. Önéletrajz, 1950. május 11.

136 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 130. Jelentés, 1953. január 28.

137 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 3. Adatlap, 1950. április 28.

üzletek ellenőrzése és a vállalati képviselők külföldi tevékenységének a felügyelete. Elsősorban gazdasági híryanagot kellett gyűjtenie, de megbízták hadászati információk szerzésével is: azokat az üzemeket kellett szemmel tartania, ahol hadicikkeket gyártottak.¹³⁸

Nyergesre fontos feladat hárult a MAORT-per előkészítésénél is: ő gyűjtötte össze a bizonyítékot Gombosi Zoltán svájci illegális üzletével kapcsolatban, amelybe az ásványolaj-gazdálkodási biztos végül belebukott. A szociáldemokrata Gombosi 1945. április 1-jétől töltötte be ezt a posztot, és pártja, valamint saját hasznára igyekezett a zalai olajmezők kitermelését befolyásolni, ezzel összeütközésbe került a kommunista párt vezetésével.¹³⁹ Gombosi 1946-ban olajszállítási szerződést kötött a svájci Erpag Erdöl Producte AG-val, de a szerződés feltételeit később önhatalmúlag megváltoztatta anélkül, hogy az érintett feleket értesítette volna, ezzel félrevezette mind a svájci vállalatot, mind a magyar olajtársaságot.¹⁴⁰ A legfőbb probléma azonban abban rejlett, hogy a szerződésben lekötött olajra nem volt fedezet, ugyanis azt a Szovjetunióba, Csehszlovákiába és Jugoszláviába kellett szállítani – vélhetően jóvátétel gyanánt.¹⁴¹ Gombosi a szociáldemokrata párt színeiben felügyelte a magyar olajipart, így attól függetlenül a kommunista párt célkeresztjében állt, hogy követett-e el gazdasági visszaélést vagy sem. Az ország szovjetizálását szisztematikusan végrehajtó kommunisták számára a MAORT-per lefolytatása a nagy gazdasági perek sorába illeszkedve elsősorban a részben külföldi tulajdonban álló vállalat átvételét, az olaj feletti rendelkezés megszerzését szolgálta, de éppen Gombosi esetében a rivális szociáldemokraták perifériára szorítását is elősegítette.¹⁴² Nyerges elkötelezett kommunistaként asszisztált az államvédelem által kreált ügy felgöngyölítéséhez, de más vonalon is segítette a szociáldemokraták félreállítását. Bernbe kerülésekor felettese, a szociáldemokrata Beck János nem volt hajlandó feltétel nélkül asszisztálni Nyerges üzleti játszmáihoz, így félreállítása

138 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 6. Feljegyzés, 1950. április 25.

139 Pál 2013.

140 Uo.

141 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 19. Jelentés, 1950. október 11.

142 A gazdasági perekről lásd: Cseszka 2012; Szörényi 2012; Szörényi 2013; Cserényi-Zsitnyá-nyi 2015.

elkerülhetetlenné vált a kommunista párt számára. Nyerges a CIA információi szerint mindent megtett Beck ellehetetlenítése érdekében, így a kereskedelmi attasé kénytelen volt 1948-ban emigrálni, ezzel megadva a lehetőséget helyettesének, Nyergesnek, hogy átvegye a kirendeltség vezetését.¹⁴³

Nyergest 1950 októberében hazarendelték saját kérésére, amelyet azzal indokolt, hogy 18 éves kora óta külföldön él, hazájában szeretne szolgálatot teljesíteni a továbbiakban.¹⁴⁴ A Külkereskedelmi Minisztérium osztályvezetője, majd főosztályvezetője lett, a nyugati államokkal való gazdasági kapcsolatok koordinálásáért felelt. Államvédelmi szempontból igencsak fontos pozíciót látott el, így továbbra is aktív együttműködést vártak tőle az ÁVH vezetői, kapcsolattartója Bauer Miklós volt. Hatáskörébe tartozott minden kapitalista vonatkozásban lebonyolított kereskedelmi ügylet, hozzá futott be minden ezzel kapcsolatos úti jelentés, és a nyugati referatúrák felügyeletét is ellátta.¹⁴⁵ Legjobb kapcsolatai természetesen Svájcban voltak, a helyi kommunista pártszervekkel való együttműködés életben tartását is az ő közreműködésére bízták. A svájci baloldali pártvállalatának támogatásába valamiféle konspirációs hiba csúszott, amelynek tisztázására Nyergest küldték Bernbe: derítse fel „a lehetőséget, hogy lehet őket anyagilag jobban támogatni.”¹⁴⁶

A svájci pártvállalatok magyar támogatásának kialakítása még Nyerges ott töltött éveire datálódik. Edgar Woog, a svájci német kommunisták vezetője és felesége, Lydia Woog alapította 1946-ban az Intra Handels AG nevű kereskedelmi céget, amelynek szolgáltatásait minden Balkán és Nyugat-Európa közötti kereskedelmi üzlet megkötésekor igénybe kellett venni.¹⁴⁷ Ez a fajta közvetítőkereskedelem volt az alapja a baloldali mozgalmak indirekt finanszírozási mechanizmusának, amelyet a szovjetek a két világháború közötti időszakban

143 CIA, FOIA, Absorption of Power by the Communists in the Hungarian Foreign Service, 1949. augusztus 1. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003000310005-3.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

144 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 14. Jelentés, 1950. október 3.

145 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 84. Jelentés, 1951. augusztus 6.

146 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 91. Svájci tárgyalások, 1951. szeptember 11.

147 CIA, FOIA, Hungarian Economic Activities in Western Europe, 1949. november 17. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003600470003-2.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 16.)

építettek ki. A szabad világban a kommunista pártok számára is adott volt a vállalkozás lehetősége, így cégeket alapíthattak, amelyek termelőtevékenységet a legritkább esetben folytattak, ugyanakkor jutalék ellenében beléptek harmadik szereplőként az importőr és az exportőr közé, közvetítettek az árucseresorán, díjazásuk pedig a tulajdonosként szereplő kommunista pártot illette. Ezeknek a vállalkozásoknak a fénykora a hidegháború beköszöntével jött el, hiszen a leereszkedő vasfüggöny korlátok közé szorított mindenfajta kapcsolatot a két világ között, a kereskedelem is ellenőrizhetővé vált az államosítások révén, így kötelező érvénnyel lehetett ráerőltetni az árucseré-forgalomra a közvetítő cégek igénybevételét. Az Intra Handels tehát elsősorban a balkáni üzletekre specializálódott, de szintén ebben a relációban volt érdekelt a bázeli kommunisták vezetőjének, Hans Adamnak a cége, a Contrax AG is.¹⁴⁸ A svájci pártvállalatok közé tartozott a Transmontan AG, amelyet azzal a céllal alapítottak, hogy vonzóvá tegye a nyugati tőke számára a részvételt egy magyar-szovjet bányavállalatban.¹⁴⁹ Sajnos az amerikai hírszerzés jelentése nem tér ki annak részletezésére, hogy milyen bányavállalatról lehet szó, de mindenképpen érdekes és elgondolkodtató ez az adat, hiszen arra utal, hogy a bányák államosításával párhuzamosan létrehoztak egy céget az Alpokban, amely nyugati tőkét igyekezett bevonni az iparágba. Könnyen elképzelhető, hogy az említett bányavállalat a Maszovolt, a Magyar–Szovjet Nyersolaj Rt.-t takarja: a céget 1946-ban alföldi olajkutak fúrására alapították, és a későbbiekben éppen Nyerges jelentéseiből értesülhetünk arról, hogy Svájc már Gombosi idejében és az ő leváltása után is érdekelt volt a magyar olajszállításokban. 1951-ben például Nyerges kemény tárgyalásokat folytatott a svájci partnerekkel arról, hogy Magyarország be kívánja szüntetni a nyersolaj termékek szállítását és helyette főleg gabonát exportálna.¹⁵⁰ Magyarország számottevő mennyiségű olajat szállított a Maszovolon keresztül Európába: a CIA szerint 1948-ban megközelítően 125 ezer tonna nyersolaj exportálását tervezték a szovjet zónából – főleg orosz és román lelőhelyekről – Nyugatra, amelyet a magyarországi cég közvetített

148 Uo.

149 Uo.

150 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 89. Svájci tárgyalások, 1951. szeptember 11.

nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy szovjet megbízásból keményvalutát teremtsen elő.¹⁵¹

Svájc a későbbi évtizedek során is kiemelt jelentőségű volt a magyar külkereskedelem szempontjából, hiszen pénzügyi központként előnyös jogi környezetet biztosított a befektetők számára. A hetvenes évek elejétől a magyar jogszabályok lehetőséget teremtettek arra, hogy a kapitalista országokban a magyar vállalatok külön engedély nélkül is cégeket alapítsanak. Az így létrejött leányvállalatok előszeretettel hoztak létre újabb és újabb vállalkozásokat, amelyeket többnyire adóparadicsomokban jegyezték be, vagyis offshore jelleggel működtettek. A cégbejegyzések egyik célországa Svájc volt. Az alpesi országban működő egyes vállalkozások gyakran visszatérő tárgyai a különböző állambiztonsági jelentéseknek, amiből arra lehet következtetni, hogy fontos partnerei voltak a szocialista Magyarország külkereskedelmének. A lausanne-i André cég például legalább a hatvanas évek elejétől kezdve kiemelt üzletfélként jelenik meg az iratokban, Fekete János szerint erősen gyanítható, hogy korrupció állhatott a gazdasági együttműködés hátterében.¹⁵² Bár az André tulajdonosairól egyelőre keveset tudunk, annyi egészen biztos, hogy a Magyar Külkereskedelmi Bank vezetőségével tartottak fenn szoros kapcsolatot: a cég vezetője, Friedrich Schenk Magyarországra érkezésekor az MKB épületében folytatott tárgyalásokat. Az André kivételezett helyzete nemcsak magyar vonatkozásban érdemel figyelmet, hanem nyugati viszonylatban is: „Az André cég, mint világviszonylatban vezető cég, eddig akadálytalanul dolgozott a szocialista országokkal, és tranzit-üzleteket a Közös Piachoz való csatlakozás után is bonyolíthat. A cég nagy tekintélye teszi lehetővé az akadálytalan ide utazásokat akkor, amikor a svájci hatóságok regisztrálják a Magyarországra utazó üzletembereket, magyar repülőgépet igénybe vevőket.”¹⁵³ Minden bizonnyal nem az André volt az egyetlen cég, amely tranzitügyleteket bonyolított le a magyar vállalatokkal – a reexport kiemelt jelentőségéről később még bővebben is

151 CIA, FOIA, Hungarian Trade Policies, 1948. július 13.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R001600880005-7.pdf>
 (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

152 ÁBTL 3.1.2. M-14967. 235. Jelentés, 1960. március 3.

153 ÁBTL 3.1.2. M-19207. 147. Jelentés, 1962. július 7.

lesz szó –, azonban feltűnik a neve a szocialista időszak legnagyobb visszaélése kapcsán is. 1981 és 1989 között a Mineralimpex a bécsi leányvállalatán, a Mineralkontoron keresztül iráni olajat tranzitált az Egyesült Államokba úgy, hogy minden egyes dolláron 10 cent vesztesége keletkezett. Az évtizedes visszaélés dollár-százmilliókat emésztett fel, a károsult a magyar állam volt.¹⁵⁴ A magyar oldalon jelentkező óriási veszteség az amerikai partnernél nyereségként realizálódott, amelyből korrumpálták az üzlet lebonyolítását végző kereskedőket, illetve azon pártkádereket, tisztségviselőket és pénzügyi szakembereket, akik lehetőséget biztosítottak a gazdasági bűncselekmény zavartalan folytatásához. Az állambiztonság észlelte az anomáliát az olajtranszferálás mögött, így nyomozásba kezdett, és a pénzügyi átutalásokat, bankműveleteket is igyekezett felderíteni. Miközben a Mineralkontor pénzügyi beszámolóiról tanúskodtak, hogy a cég nem termel nyereséget, az MKB-nál vezetett 1999-es számú, kiemelt titkosságú számlán rendszeresen jóváírták a bécsi leányvállalat működéséből származó profitot, amelyet az André vállalat zürichi Cantrade Bankban vezetett számlájára utaltak. A kémelhárítás vizsgálódásakor, 1984 májusában az említett számlán négy, egyenként 22–25 millió dolláros tétel szerepelt, vagyis közel százmillió amerikai dollár.¹⁵⁵ Ez csak egy pillanatkép a számláról, amelyről rendszeresen utaltak az André cégnek összegeket – sajnos jelenleg megbecsülni sem tudjuk, mennyit, és azt sem tudhatjuk pontosan, hogy mi volt a szerepe a lausanne-i vállalkozásnak az iráni olajüzletben, mint ahogy azt sem, mikor és miképpen vette fel a cég a kapcsolatot a magyar külkereskedelemmel. Nyerges szervezési anyagai között szerepel egy jelentés, amelyben Bauer Miklós azt a feladatot adja a KKM főosztályvezetőjének, hogy készítsen egy tervezetet arról, miképpen lehetne Svájcban egy olyan céget alapítani, amely képviselőt küldhetne Belgrádba, vagy legalább valakit rendszeres időközönként Jugoszláviába tudnának utaztatni a vállalat fedésében.¹⁵⁶ Két héttel később Nyerges át is adott egy kézírásos feljegyzést arról, miképpen lehet a tervet kivitelezni, de sajnos

154 Erről lásd részletesen: Borvendég 2017, 111–160.

155 Borvendég 2017, 122–123. Az összeg mai értéken közel 125 milliárd forintnak felel meg.

156 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 128. Jelentés, 1952. július 4.

az irat nem maradt fenn.¹⁵⁷ Az ÁVH nyilván hírszerzési célra szeretne volna használni a céget, amelyen keresztül behatolási csatornát biztosíthat az elleneséges délszláv államba, vagyis nem valószínű, hogy gazdasági megfontolások vezették volna az államvédelmet. Bár nem derül ki az anyagokból, hogy a terv megvalósult-e vagy sem, mégis jelzésértékű a jelentés, hiszen arra utal, hogy a magyar titkosszolgálatot már az ötvenes évek elején is foglalkoztatta egy vállalkozás alapításának lehetősége Svájcban. A későbbiek során a Pénzügyi Központ létrehozott egy nagyon jelentős holdingot Bernben Centropa AG néven, amely további cégalapítások kiindulópontja lett a kapitalista világban. Mind-ebből nem következik automatikusan, hogy az André magyar tulajdonban állt, vagy kifejezetten a magyar hírszerzés alapította volna, annyit azonban bizonyít, hogy ez a lehetőség sem kizárható.

A hatvanas években Nyerges könyvet írt a Kelet és Nyugat közötti kereskedelem kérdéseit boncolgatva, amelyben részletesen kifejtette, hogy a náci németek és az őket támogató erők 1944-ben mekkora kárt okoztak Magyarországnak a gazdasági javak elrablásával: „Az ország száz sebből vérzett. Vagonok százai vitték Nyugatra az aranyat, a gépeket, a nyersanyagokat. Az újjáépítéshez, a talpraálláshoz múlhatatlanul szükséges volt, hogy a nemzet visszakapja jogos tulajdonát. [...] Az USA kormánya, miután sikertelenül kísérletezett azzal, hogy a kifosztott, éhező országgal szemben a saját jogos tulajdona visszaszolgáltatását politikai zsarolásra használja fel, [...] 1948. április 15-én kiutasította a magyar visszaszolgáltatási bizottságot Nyugat-Németországból. [...] Az 1948-ban bekövetkezett fordulat után még féltelenebbé vált a magyar javak elkótyavetélése Nyugat-Németországban amerikai, német és magyar fasiszta orgazdák javára.”¹⁵⁸ Nyerges volt az, akinek a kezén átfutottak a nemzettől és az ország újjáépítésétől elvont titkos pénzek Svájcban, az ő felügyelete és irányítása alatt épült ki az a kereskedelmi hálózat, amelynek tagjai valóban egykori náci tiszttek voltak – de a háború után, már a szovjet megszállás idején hazánktól elrablott javakat nem „magyar fasiszta”, hanem kommunista orgazdák kótyavetyélték el ezen hálózat segítségével.

157 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 139. Jelentés találkozóról, 1952. július 14.

158 Nyerges 1962, 15.

Nyerges is elérte Péter Gábornak és társainak bukása 1953-ban. Az ÁVH önállóságának megszüntetésével – 1953. július 17-én Nagy Imre miniszterelnök elrendelte az ÁVH és a Belügyminisztérium összevonását¹⁵⁹ – és a vezetők ellen indított felelősségre vonással párhuzamosan őt is kizárták a hálózathoz azzal a váddal, hogy kapcsolatot tart a svájci elhárítással.¹⁶⁰ Parkolópályára helyezése azonban nem volt teljes és nem is tartott sokáig, kereskedelmi vonalon továbbra is tartotta vele a kapcsolatot a BM V. Osztályának külkereskedelmi elhárítással foglalkozó alosztálya.¹⁶¹ 1955-ben már újra a kémelhárítás hálózati embereként találjuk meg őt, tanulmányozó és beszerző feladatokkal is megbízták. A forradalom alatt Nyerges valószínűleg igyekezett bebiztosítani magát minden eshetőségre, és összeköttetéseket keresett az újonnan szerveződő testületekben: felkereste egykori gimnáziumi osztálytársát, Kardos Lászlót, akivel semmiféle kapcsolatot nem tartott korábban, és önkritikát gyakorolva elmondta, hogy sok mindent átértékelte magában. Régi barátságukra hivatkozva felajánlotta szolgálatait Kardosnak, aki a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagjaként szerepelt a szabadságharc napjaiban.¹⁶² A hirtelen felfedezett barátság azonban tiszavirág-életű volt: Nyerges a forradalom bukása után elkerülte Kardos társaságát, akit aztán 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. A karrierje szempontjából rendkívül ügyes lavírozása meg is hozta az eredményt: Nyerges János a Kádár-rendszer nélkülözhetetlen külkereskedelmi és gazdasági szakembere lett. Hat nyelven volt tárgyalóképes, és miközben főosztályvezetői szintnél feljebb nem emelkedett a hivatali ranglétrán, informális hatalma talán a miniszterekét is túlszárnyalta. Az állambiztonság a hatvanas évektől kezdve ügynökként már nem alkalmazhatta, legfeljebb titkos munkatársként vagy hivatalos kapcsolatként számíthatott rá hivatali beosztása miatt,¹⁶³ de a gazdasági hírszerzést szakmai anyagok értékelőjeként még sokáig szolgálta.¹⁶⁴ A politikai és a gazdasági hírszerzés vonalán kívántak tőle információkat szerezni, azonban

159 Az egyesített BM szervezeti változásairól lásd: Gyarmati–Palasik 2013.

160 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 166. Javaslat kizárásra, 1953. július 17.

161 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 169. Kapcsolatfelvétel, 1955. október 6.

162 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/1. 225–226. Kapcsolat Kardos Lászlóval, 1965. december 30.

163 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/2. 38. Javaslat, 1966. április 30.

164 Germuska 2018, 247–248.

Nyerges erősen szelektálhatta, mit oszt meg a hírszerzéssel és mit nem, ugyanis az Emil Hoffmann-nal folytatott tárgyalásairól, valamint a frankfurti külkereskedelmi kirendeltségről ismert partnereivel lebonyolított üzleteiről nem adott részletekbe menő jelentéseket. Nem elképzelhetetlen, hogy ekkor már a katonai felderítés tisztjeivel és megnyertjeivel tartott fenn szorosabb kapcsolatot, hiszen a korábban Frankfurtban szolgálatot teljesítő külkereskedők az MNVK-2. emberei voltak. A hatvanas évek végén a katonai titkosszolgálat valóban felkereste Nyergest beszerzés céljából, de ennek eredménye kutatható dokumentumok hiányában nem ismert.¹⁶⁵

Rés a „béke frontján”: Frankfurt am Main

Svájc a világ pénzügyi központjaként nélkülözhetetlen szerepet játszott a vasfüggönyön átívelő gazdasági kapcsolatok fenntartásában és finanszírozásában, de láthattuk korábban, hogy a kereskedelmi útvonalak kiépítése Nyugat-Németországban kezdődött titkosszolgálati háttérrel és a náci Németország reprezentánsainak a segítségével.

Magyarország szintén hagyományos partnere volt a német iparnak és kereskedelemnek, akárcsak Oroszország, és jelentősége a hidegháborús viszonyok között éppen a Kelet és a Nyugat közötti híd kiépítésében ragadható meg leginkább, amely Kádár hatalomra kerülése után válik igazán szembetűnővé. Gyakorlatilag a szovjet megszállási övezet tagjaként Magyarország lett az egyik kapocs, amely biztosította a tőke és a technológia beáramlását a blokkba a hidegháború legfagyosabb éveiben is, utat nyitott a nyugati vállalatok számára a keleti piacokhoz, és biztosította a kétpólusú világban a német–orosz gazdasági együttműködés továbbélését.

A külkereskedelem Magyarország és Németország nyugati megszállási övezetei között meglepően hamar beindult. A magyar export 1945/46-ban lényegében megszűnt, hiszen nem volt eladható felesleg, illetve ami volt, jó-

¹⁶⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-481/2. 63. Szolgálati jegy, 1968. március 20.

vátételként hagyta el az országot. 1947-től azonban fokozatosan normalizálódott a gazdasági élet, megindult az országból az elsősorban mezőgazdasági terményekre fókuszáló kereskedelmi kivitel. Korábbi legfontosabb gazdasági partnerünk, Németország 1947-ben csak a 25. helyen szerepelt a hazánkkal kereskedelmi forgalmat lebonyolító országok listáján, érdekes azonban, hogy két évvel később a négy zónára vonatkozó együttes kivitel szempontjából már a harmadik helyen állt, a Szovjetunió és Csehszlovákia után közvetlenül.¹⁶⁶ Sőt az elkövetkező években sem csökkent jelentősen az áruforgalom Nyugat-Németország és Magyarország között, dacára a lezáruló vasfüggönynek. Központi szerepet játszott ebben az árucseré-forgalomban a frankfurti magyar kereskedelmi kirendeltség, amely – a két ország közötti diplomáciai kapcsolat hiányában – politikai szinten is képviselte hazánkat Németország nyugati tartományaiban. A frankfurti kirendeltség felállítására már 1947-ben javaslatot tett a Külügyminisztérium,¹⁶⁷ de a nemzetközi politikai feszültségek miatt csak 1949-ben érkezett ki az első kirendeltségvezető, Bródy István, ő közvetítette a két fél üzleti tárgyalásai során.¹⁶⁸ Az angolszászok által megszállt nyugatnémet területek és Magyarország között 1947-től évente születtek kereskedelmi megállapodások, amelynek keretében számlát nyitottak a Magyar Nemzeti Banknál az árucseré pénzforgalmának lebonyolítására, és hasonlóképpen létrehoztak egy számlát egy német banknál is.¹⁶⁹ Az éves megállapodásoktól függött a számlák kölcsönös elszámolási kerete, amelyet már a második évben, 1948-ban a tízszeresére – százezerről egymillió dollárra – növeltek, majd évről évre jelentősen emelkedett ez az összeg. Gábor Péter kutatásai azt mutatják, hogy 1949-ig – ekkor már a francia megszállás alatt lévő területek is csatlakoztak a megállapodásokhoz – a két ország közötti egyenleg Magyarország oldalán jelzett pozitívumot. 1950-re ez a tendencia megfordult, innentől kezdve magyar oldalról folyamatosan deficit volt az elszámolás;¹⁷⁰ 1952-ben már öt-hatmillió dollárral tartozott a magyar fél a

166 Gábor 2013, 238.

167 Lázár 2005.

168 Gábor 2013, 240.

169 Uo. 243.

170 Uo. 271.

nyugatnémet partnernek, holott csak hárommillió dollár deficit volt engedélyezve. A német kereskedelmi adminisztráció magyar ügyekért felelős titkára, Herbert Schellpeper segítséget nyújtott a magyar partnereinek azzal, hogy a magyar számláról a német fél nem emelte le szabad dollárban a magyar kötelezettséget, de nyilván hosszútávon nem lehetett erre a nagyvonalúságra számítani.¹⁷¹ Magyarország elsősorban agrártermékeket kínált, míg nehézipari termékeket, nyersanyagokat kívánt beszerezni Németországból. Az árucse-re-forgalmat jelentősen nehezítette a hidegháború kibontakozása, hiszen a keleti államokra sokkal szigorúbb kereskedelmi kvóták vonatkoztak, mint a szabad világ országaira, az évente előirányzott kontingensek egyes termékek forgalmazására behatárolták a lehetőségeket, ráadásul amerikai nyomásra egyre szigorúbban vették az embargós rendelkezéseket is. Ennek következtében a magyar külkereskedelmi képviseletnek kemény tárgyalásokat kellett folytatnia a német miniszteriális szervekkel a kontingensek emeléséért, az embargós nyersanyagok és termékek beszerzéséért – nem eredménytelenül.

Mint említettem, 1949-ben érkezett a frankfurti kereskedelmi képviseletre az első állandó kiküldött Bródy István személyében. Az államvédelem szerint ő volt az, aki kiépítette a szoros képviseleti kapcsolatot Bickenbach cégével. Ebben Hans Englert kereskedelmi ügynök volt segítségére, aki kifogástalanul beszélt magyarul, hiszen korábban 12 évet töltött Budapesten a harmadik birodalom kereskedelmi attaséjaként.¹⁷² Englert kereskedelmi tanácsost a Petúr László¹⁷³ szerkesztette *Képes Figyelő* elsőik között nevezte háborús bűnösnek 1945-ben.¹⁷⁴ Az újság így fogalmaz: „Főképpen a mezőgazdasági kivitel szorgalmazta, mellesleg pedig a budapesti németek nemzetiszocialista életszemléletének irányítója volt.” A cikk írója szerint Englertnek szerepe volt abban is, hogy az ország

171 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 371. Jelentés, 1952. május 6.

172 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 16–17. Jelentés, 1951. május 30.

173 Petúr László (1904–1973) író, újságíró. Első írásai a *Nyugat* című folyóiratban jelentek meg, de publikált a *Magyar Hírlapban*, a *Pesti Naplóban*, az *Esti Kurírban* is. 1945 után közreműködött a *Szabad Nép* elindításában, a rendőrségi sajtóiroda megszervezésében. Az általa szerkesztett *Képes Figyelő* 1945 és 1949 között jelent meg. 1951-től 1964-ig az *Élet és Tudomány* szerkesztőségi bizottságának tagja volt. Tanított az Újságíró Akadémián, több verseskötete is megjelent.

174 (h. e.): Itt a magyarországi német háborús főbűnösök első listája. *Képes Figyelő*, 1945/2.

olajkészlete igény esetén bármikor a németek rendelkezésére álljon, függetlenül a magyar ipar szükségleteitől.

Bródy István az író, Bródy Sándor harmadik fia volt,¹⁷⁵ 1894-ben született és újságíróként dolgozott. Cikkeiből kiderül, hogy már frankfurti kihelyezése előtt is részt vett a német–magyar kereskedelmi tárgyalásokban, ugyanis 1947 tavaszán látogatást tett a nyugatnémet megszállási övezetekben, útiélményéről pedig egy cikksorozatban számolt be a *Haladás*¹⁷⁶ című hetilap hasábjain. Nem tudjuk, Bródy István mikor és miképpen került kapcsolatba a kommunista titkosszolgálattal, de németországi kiküldetése arra utal, hogy ekkor már együttműködött velük. 1947-ben a nyugati megszállási övezetbe utazott, ahol a Gazdasági Főtanács megbízásából kereskedelmi tárgyalásokat folytatott számos gazdaságpolitikussal. Bródy minden bizonnyal azzal a megbízatással indult Bizónia gazdasági vezetőihez, hogy rábírja őket egy kereskedelmi szerződés megkötésére, és ehhez bemutatókészletet is vitt magával magyar élelmiszeripari és mezőgazdasági termékekből: „Az én útipoggyászom ezalkalommal nagyon meglepő volt: az ingek és ruhák mellett nem az újságíró ceruzája, jegyzetkönyve és fényképező masinája feküdt, hanem szárított főzelék kis celofáncsomagokban, vegyesíznek nevezett lekvár, borsó- és babminták és fosztott libapehely papírzacskókban: egy utazó mintakollekciója.”¹⁷⁷ 1947-ben a határokon szigorú

175 Bródy Sándornak öt fia volt. Hunyady Sándor (1890–1942), a házasságon kívül született törvénytelen fiú szintén író lett. András (1892–1964) újságíró volt, különböző lapok külföldi tudósítójaként dolgozott, apja műveit ő rendezte sajtó alá. István (1894–1981) újságíróként kezdte pályafutását, az ötvenes évek elején elhagyta Magyarországot, végül Miami-ban telepedett le. Illés (1899–1953) a családi legendárium szerint kivételes képzőművészeti kvalitásokkal volt megáldva, de az utókor nem igazán ismer fennmaradt képzőművészeti alkotást tőle. A húszas évek végén Amerikába vándorolt, két gasztronómiai könyve jelent meg, majd könyvet írt Edward angol király és Hitler kapcsolatáról, *Gone with the Windsors* címmel. Nem sokkal a könyv megjelenése után halt meg váratlanul, San Franciscóban. A legfiatalabb fiút Jánosnak hívták, ő üzleti pályára lépett, a háború után a gabonatőzsde vezetője, később az Ügető Egylet elnöke lett. Egy üzleti ügyben New Yorkba látogatott, ahonnan nem tért vissza. Emigrációban maradt már ott élő fiával, aki Vas Zoltán támogatásával 15 évesen került az USA-ba tanulni. Bródy János fia, Alexander Brody később a világ egyik legnagyobb reklámcégének elnöke lett.

176 A *Haladás* című hetilap a szélsőbaloldali és antifasiszta Magyar Radikális Párt sajtóorgánusaként 1945 és 1949 között jelent meg. Főszerkesztője Zsolt Béla volt.

177 Bródy István: Se vaj – se ágyú. *Haladás*, 1947. május 22. 5.

ellenőrzés volt, utazni csak külön engedéllyel lehetett, különösen a szövetségesek által megszállt nyugatnémet területekre. Bródy mégis kedélyes, propaganda-ízű beszámolóban emlékezik meg a határátlépésről: „a vámtiszt belenézett az autóba, megkérdezte (és elhitte), hogy mennyi pénz van nálunk és a végén elkérte az útlevelemet. »Bródy« – mondta és rám nézett. »Most ment át haza, Budapest felé egy másik Bródy, az Amerikából jött, szintén autón. Nem rokonok?» »A testvéröcsém« – mondtam és elkezdtem hangosan nevetni. [...] Íme, így néz ki a valóságban a vasfüggöny: ugyanazon a napon egy családnak két fia lépi át ide-oda a határt, két egy nevet viselő testvér, akik közül egyik sem tagja semmilyen politikai pártnak, nem tartozik semmiféle erős érdekszövetkezethez és még csak gazdagnak sem nevezhető, mert egyik napról a másikra él, erején felül, fűtülve a holnapra. Két független ember, két kis nyugtalan motor, akiket semmi más nem hajt át a határokon, mint az aktivitás, a cselekvés és megismerés vágya. Vasfüggöny: mese felnőtt és hiszékeny gyerekeknek...”¹⁷⁸

Bródy István a Gazdasági Főtanács nevében indult Németország felé. A magyar gazdaság legfőbb irányító szervét 1945 decemberében hozták létre, háromfős testület állt az élén, amelynek tagjai a miniszterelnök, az iparügyi miniszter és a közlekedésügyi miniszter voltak. A főtanács operatív munkáját a titkárság végezte, élén Vas Zoltán¹⁷⁹ kommunista politikussal. A Gazdasági Főtanács korai időszakáról Oblath György úgy nyilatkozott, hogy „a külkereskedelmet is igen erősen kézben tartotta.”¹⁸⁰ Vas Zoltán tehát megbízást adott

178 Uo.

179 Vas (Weinberger) Zoltán (1903–1983) a budapesti kommün idején csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, a Vörös Hadsereg katonája lett. A két világháború között hosszú időt töltött börtönben, először 1921-ben tartóztatták le, de a következő évben egy fogolycserének köszönhetően a Szovjetunióba került. A Komintern ügynökeként tért vissza 1925-ben, de nem sokkal később újra bebörtönözték, 1940-ben – Rákosi Mátyással együtt – szabadult, és került vissza a Szovjetunióba. 1944-ben a Vörös Hadsereg katonájaként lépte át újból Magyarország határát. A háború után a Gazdasági Főtanács titkára, majd az Országos Tervhivatal elnöke lett. 1953-ban megfosztották tisztségeitől, a készülő cionista per egyik kiszemelt áldozata volt, de Sztálin halála megmenette őt saját elvtársai börtönétől. A Nagy Imre kormányban a Minisztertanács titkárságának vezetőjeként vállalt szerepet, majd Nagy bukása után Vas Zoltán is háttérbe szorult. A forradalom alatt közellátási kormánybiztos volt, Nagy Imréekkel együtt menekült a jugoszláv nagykövetségre, de 1958-ban kegyelembe részesítették.

180 Oblath 1985, 6.

Bródy István újságírónak, hogy keresse meg Németország nyugati megszállási övezetében azokat a gazdaságpolitikusokat, akik hajlandók Magyarországgal felvenni az üzleti kapcsolatokat. Bródy Karl Werkmeisterrel és – a magyar ügyek referenseként korábban már említett – Herbert Schellpeperrel tárgyalt.¹⁸¹ Mindketten náci tisztségviselők voltak, Werkmeister 1936 és 1944 között Budapesten szolgált diplomataként. A német megszállás után Veessenmayer helyettese volt, ő készítette elő a zsidó deportálások lebonyolítását, és szerepe volt az 1944. októberi nyilas puccs kivitelezésében is. Werkmeister elkerülte a felelősségre vonást a háború után, a német gazdaságirányítás kulcsembere lett, ő volt a vezetője annak az intézménynek, amely a Marshall-segély elosztását, felhasználását irányította. 1954-ben megkapta az egyik legmagasabb állami kitüntetést, és 1961-ben stockholmi nagykövetté nevezték ki. Ami Schellpeper múltját illeti, szintén a hitleri időszak fontos embere volt, a náci Németország képviselőjeként ő is kapcsolatot tartott Magyarországgal. A háború alatt hosszabb időt töltött hazánkban, „ő irányította a mezőgazdasági termények Németországba való kiszállítását.”¹⁸² 1945 után néhány hónapig internáló táborban raboskodott, de egy Griffin nevű angol tiszt szabadlábra helyezte – vélhetően valamelyik szövetséges hírszerző szolgálat hozzá is fűzhetett együttműködésre vonatkozó reményeket, így hamar visszakerült arra a területre, amelyen korábban dolgozott.¹⁸³

Bródy cikksorozata rendkívül fontos dokumentum, hiszen minden bizonynyal a németekkel folytatott első gazdasági tárgyalás történetét rögzíti, a nyitányát egy évtizedekig tartó üzleti kapcsolatnak, amely meghatározta a szocialista Magyarország külkereskedelmi lehetőségeit. 1947 tavaszán a kommunista párt követet küldött a néhány évvel korábban még hazánkban állomásozó náci tisztekhez, akik személyükben is felelősek voltak a magyar zsidóság deportálásáért, az ország gazdasági kifosztásáért. A követ egy nagymúltú zsidó család leszármazottja volt, aki számos rokonát veszítette el a vészkorszak szörnyűségei során. Maga a szerző is érzi, felmerülhet az olvasókban az a kérdés, hogy miképpen magyarázható az antifasiszta és a holokauszttal kiemelkedően sokat

181 Bródy István: Se vaj – se ágyú. *Haladás*, 1947. június 19. 9.

182 ÁBTL 3.2.4. K-472. 45. Tanulmányozási terv, 1952. április 21.

183 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 87. Junger jelentése a miniszteriális vonalról, dátum nélkül.

foglalkozó lap zsurnalisztájának kereskedelmi tárgyalása a náci Németország „imperialisták” által megszállt övezetében olyan személyekkel, akik kivétel nélkül a Harmadik Birodalom kiszolgálói voltak. Bródy válasza opportunista magyarázatot ad a jelenségre, és talán számunkra is érthetőbbé teszi a felvázolt kollaboráció morális hátterét: „A kérdésre az a felelet, hogy az élet törvénye nem ismer más szempontot, mint a materialist, a természetest. Aki ennek a törvénynek nem engedelmeskedik, legyen az egy ember, vagy egy egész nemzet, belehal a hősiességbe, az érzelmekbe, a büszkeségbe, a bújába, a gyűlölségbe, vagy a szeretetbe.”¹⁸⁴

Bródy 1947-es kiküldetését hamarosan egy delegáció követte Németországba, és megkezdődtek a hivatalos tárgyalások, amelyek során éves kereskedelmi megállapodások születtek a két fél között. Bródy Istvánnak azonban továbbra is kulcsszerepet szántak, 1949-ben Frankfurtba került, a kereskedelmi kirendeltség vezetését bízták rá. Hamarosan a magyar államvédelmi szervek azzal gyanúsították meg, hogy kapcsolatban állt az amerikai titkosszolgálattal, ami az előzmények olvasatában elképzelhetőnek tűnik, hiszen láthattuk, hogy a magyar kereskedők német üzleti partnereit az Egyesült Államok hírszerzése is támogatta, így rajtuk keresztül könnyen elérhettek a magyarokig, ráadásul a CIA archívumában is számos olyan jelentés található, amelyből kiderül, hogy a frankfurti magyar kereskedelmi kirendeltség munkatársait potenciális informátorként kezelték, tehát igyekeztek megkönyékezni őket. Érdekes adalék az államvédelem által archivált jelentések között egy Andreas Bródyra vonatkozó irat, amelynek információit a nyugatnémet Alkotmányvédelmi Hivattól sikerült beszerezniük. (Arra sajnos semmiféle utalást nem találtam, miképpen fértek hozzá ezekhez az információkhoz.) A német elhárítás szerint Andreas Bródy egy gazdasági hírszerző szolgálatot irányított a szovjetek megbízásából frankfurti székhellyel, legfontosabb üzleti partnerei pedig Bickenbach és üzlettársa, Engler voltak. A magyar származású Bródy 1944-ig gabonakereskedelemmel foglalkozott, majd a háború után Moszkvába került, ahol állítólag tanfolyamokon vett részt. 1946-ban tért vissza Magyarországra, de ekkor azonnal Németország

184 Bródy István: Se vaj – se ágyú. *Haladás*, 1947. június 19. 9.

nyugati övezetbe küldték; itt a szovjet titkosszolgálat helyi rezidenseként tevékenykedett, minden Magyarországról Németország nyugati tartományaiba utazó személynek jelentkeznie kellett nála. A német elhárítás szerint Andreas Bródy irodájának dolgozott fia, Bródy István.¹⁸⁵ Tudjuk, hogy Bródy István édesapja Bródy Sándor volt, de létezett egy András nevű bátyja. Bródy András újságíróként ismert, több lap külföldi tudósítójaként is kereste kenyerét, és a harmincas években az *Ufa Magazin* felelős szerkesztője volt. Vajon Andreas Brody azonos lenne Bródy Andrással? A jelenleg rendelkezésre álló információk alapján ez tűnik a legkézenfekvőbb interpretációnak. A nyugatnémet jelentés magyarnyelvű fordítását nem véletlenül fűzték le egy olyan dossziéba, amely a frankfurti kirendeltség munkájának anyagait tartalmazza: a magyar hírszerzés számára fontos lehetett, hogy az ellenséges elhárítás mit tudhat a Bródy testvérekről. E jelentés alapján azt feltételezhetjük, hogy a két Bródy fivér kapcsolatban állt a szovjetekkel, ezáltal érthető lenne, miért a középserű újságírót, Bródy Istvánt bízták meg 1947-ben egy stratégiai fontosságú kapcsolat megteremtésével – azt a lehetőséget, hogy minden előzmény nélkül esett volna rá a választás, mellőzhetjük. A moszkovita Vas Zoltán küldte Bródy Istvánt a nyugatnémet övezetbe tárgyalni, és ő volt a kapcsolattartója Bródy Jánosnak is, aki a testvérek közül egyedülként foglalkozott gabonakereskedelemmel. Vas Zoltán a Komintern egyik vezetője volt a két világháború között, elképzelhető, hogy a Bródy fivérek iránti bizalma még az illegális mozgalmi időkből származott. István kezdő újságíróként Berlinben, a nyugati kommunista hálózatok korabeli központjában dolgozott, „ahol akkor nagy magyar kolónia élt.”¹⁸⁶ Nem ismerjük Bródy István berlini kapcsolatrendszerét, de tudjuk, hogy a kommün bukása után sok magyarországi kommunista kapott feladatot a Kominterntől a német fővárosban, a Tanácsköztársaságban kompromittálódott vörösök egy része oda menekült. András és István életútjában közös pont, hogy a harmincas években a német tulajdonban lévő Ufa filmstúdióknak dolgoztak, egy visszaemlékezés szerint István az Ufa budapesti igazgatójaként tért vissza Berlinből.¹⁸⁷ (Nem mellékes, hogy a harmincas évektől

185 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/3. 974–976. Jelentés dr. Andreas Bródyról, 1951. szeptember.

186 Márer György: Az utolsó mohikán. *Amerikai Magyar Népszava*, 1981. október 9. 10.

187 Uo.

az Ufa egyre inkább a náci propaganda szócsöve lett.) A Komintern elsődleges célpontja a művészetek, a kultúra világa volt, igyekezett a baloldali eszmékkel szimpatizáló társutas értelmiséget mindinkább behálózni.¹⁸⁸ A bohém életet élő Bródy Illés (István öccse, feltehetően ő volt az, aki ugyanazon a napon lépte át a határt, mint a kereskedelmi kiküldetést végrehajtó bátyja) a harmincas évektől kezdve járta a nyugati világot, végül Amerikában kötött ki, de 1947-ben őt is gond nélkül engedték át a határon bátyja szerint. Milyen úti passzusa lehetett vajon? Elképzelhető, hogy Bródy Sándor fiai a kommün bukását követő években a Kominternen, vagy valamilyen más nemzetközi hálózaton keresztül kötődtek a szovjet titkosszolgálatokhoz? Ez magyarázatot adna a Bródy család szerepére 1945 után, és arra is, miért olyan nehéz információkat találni róluk annak ellenére, hogy Bródy István frankfurti megbízatása feltételezné a magyar hírszerzéssel való folyamatos kapcsolattartást. Források hiányában mindez csak egy a lehetséges magyarázatok közül.

Bródy Istvánt 1950-ben Kubába küldték, itteni tevékenységéről jelenleg mindössze annyit tudunk, hogy sikertelenül próbált magyar termékekkel betörni a kubai piacra. (A szigetország vállalatai ekkor még nem szívesen kötöttek üzleteket a szatellit államok kereskedőivel, kivéve a havannai Jose Schachtert.¹⁸⁹) 1951-ben Bródy István „disszidált”, de erről szinte semmilyen információ nem került elő, csak annyit lehet tudni, hogy kubai áthelyezésekor magával vitte a frankfurti kirendeltségen lévő dokumentációt. Vajon előre eltervezte, hogy átáll a másik oldalra, azért nem hagyta ott a titkos iratokat? Vagy szökése csak megrendezett volt, és a nagyobb hitelesség érdekében tartotta magánál a különböző megállapodások papírjait, hogy legyen mivel csaltit dobnia az ellenséges titkosszolgálatnak? Bármelyik lehetőség elképzelhető.

Bródy István további életútjáról egy, a halála után megjelent újságcikkből értesülhetünk.¹⁹⁰ Eszerint először Párizsban élt, majd Kubában talált megélhetést egy nagyvállalatnál, ahol az volt a feladata, hogy „a világ jelentősebb lap-

188 Erről lásd: Koch 2014.

189 CIA, FOIA, Current Intelligence Digest, 1952. március 18.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T01146A000800230001-5.pdf>
(Letöltés: 2019. augusztus 21.)

190 Márer György: Az utolsó mohikán. *Amerikai Magyar Népszava*, 1981. október 9. 10.

jaiból időről-időre gazdasági vonatkozású hírszemlét állított össze.”¹⁹¹ Castro hatalomra jutása után az Egyesült Államokban telepedett le, Miami Beachen élt, az öböl partján egy hatalmas bérpalotában. „Megfigyelésünk szerint Bródy Pistáék jómódban éltek. Fizetését továbbra is kapta az egykori kubai vállalat-tól” – írja a visszaemlékező. Bródy István földi maradványait édesapja sírjába helyezték végső nyugalomra a Rákoskeresztúri köztemetőben 1981-ben.

Junger Károly lett Bródy utódja a frankfurti kereskedelmi kirendeltség élén 1950-ben. Az eltűnt iratok miatt majdnem bajba került, mert az átadás-átvétel idején vakon aláírta a leltári jegyzéket anélkül, hogy ellenőrizte volna a felsorolt dokumentumok meglétét. A számonkéréstől azonban eltekintettek, elhitték, hogy az anyagokat Bródy vitte magával¹⁹² – vagy éppen pontosan tudtak mindendről, mert Bródyt konspiráltan léptették le. Junger az államvédelem ügynökeként került Frankfurtba, az ő fennmaradt jelentéseiből értesülhetünk a magyar–nyugatnémet kereskedelmi kapcsolatok kezdeteiről.

Junger Károly egy zalaegerszegi rabbi fiaként látta meg a napvilágot. Érettségi után egyéves kereskedelmi akadémián szerzett diplomát, amelynek birtokában 1937-ben az Egyesült Izzónál kezdett dolgozni.¹⁹³ A háború alatt munkaszolgálatot teljesített, 1945-ben átszökött a közelgő Vörös Hadsereghez, majd a harcok befejeztével visszatért munkahelyére. Anyagbeszerzőként dolgozott és – az állambiztonság adatai szerint – az infláció idején feketekereskedelemmel szedte meg magát.¹⁹⁴ 1948-tól Frankfurtba helyezéséig a Nehézipari Központ alkalmazottja volt. Jungert „Gábor Áron” fedőnéven szervezte be az ÁVH frankfurti kihelyezése előtt, de beszerzési adatlapján feltűnik a „Bodnár Ferenc” fedőnév is.¹⁹⁵ Ez azért lehet érdekes, mert az Andreas Bródyról szóló jelentésben, amelyet a német elhárítás állított össze, szerepel, hogy Bródy hálózatában egy Bodnár nevű személy is dolgozott.

Junger tehát 1950-ben átvette Bródy István posztját. Az amerikai titkosszolgálatnak felkeltette a figyelmét az agilis magyar külkereskedő, aki kijárta,

191 Uo.

192 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 35. Összefoglaló jelentés, 1953. január 21.

193 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 9. Összefoglaló jelentés, 1951. június 5.

194 Uo. 10.

195 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 6. Beszerzési adatlap, dátum nélkül.

hogy Bickenbach vállalkozása szinte monopóliumként sajátítsa ki a nyugatnémet–magyar árucseré-forgalmat. De nem pusztán a Bickenbach céggel kiépített kereskedelmi ügynökség köthető Junger nevéhez, hanem a nyugatnémet kormányzati körökben, a kereskedelmi igazgatásban és különböző állami hivatalokban is kialakította saját hálózatát: megvesztegetésekkel a legmagasabb vezetők között is voltak emberei,¹⁹⁶ ennek köszönhetően érték el jelentős sikereket a magyar külkereskedelmi delegációk az éves kereskedelmi megállapodások tárgyalásakor, illetve a kvóták megállapításakor. A CIA megfigyelés alatt tartotta a frankfurti kirendeltséget, külön titkosszolgálati akciót vezettek HENNE¹⁹⁷ fedőnév alatt, amelyben a Gehlen-szervezet tagját, Helmut Triskát használták fel arra, hogy Junger közelébe férkőzve információkat szerezzenek a vasfüggöny túloldaláról.¹⁹⁸ Jungert nemcsak Triskán keresztül próbálták megkönytekezni, hanem az amerikai katonai elhárítás – a CIA által használt fedőnéven: az ODOPAL¹⁹⁹ – is foglalkozott az államvédelmis ügynökkel, sőt maga KUBARK, vagyis a CIA is igyekezett egy disszidens segítségével kapcsolatba lépni vele.²⁰⁰ Az élénk érdeklődés annak volt betudható, hogy Junger rendkívüli tehetséggel használta kapcsolatait, és már ekkor feltűnt a nyugati titkosszolgálatoknak, hogy a magyar külkereskedelem rést üt a vasfüggönyön. Az előző fejezetben ismertetett cégalapítások háttére természetesen arra utal, hogy az amerikai titkosszolgálat nem pusztán passzív megfigyelője, hanem aktív kezdeményezője is

196 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 33. 1951. június 11.

197 HENNE volt a fedőneve a Gehlen-szervezet által a frankfurti magyar kereskedelmi kirendeltség ellen indított akciónak. A Gehlen-szervezet ZIPPER fedőnéven szerepelt. Research Aid: Cryptonyms and Terms in Declassified CIA Files Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Records Disclosure Acts <https://www.archives.gov/files/iwg/declassified-records/rg-263-cia-records/second-release-lexicon.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

198 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1953. december 14. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0055.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

199 ODOPAL: US Army Counterintelligence Corps, az Egyesült Államok katonai elhárító testülete. Research Aid, <https://www.archives.gov/files/iwg/declassified-records/rg-263-cia-records/second-release-lexicon.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

200 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1953. december 14. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0055.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

volt ennek a gazdasági kapcsolatrendszernek, vagyis tudatosan biztosították a kiskapu fenntartásához szükséges feltételeket, nyilvánvalóan ki is akarták használni ennek a hálózatnak az előnyeit hírszerzési szempontból. Az amerikaiak ugyanis tisztában voltak vele, hogy Junger az ÁVH ügynöke, és ez lehetőséget adott számukra, hogy behatoljanak az ellenséges „frontvonalak” mögé. Jólinformáltságukra jellemző, hogy tisztában voltak azzal, Jungernek is Bauer Miklós a tartótisztje, így 1953-ban, amikor az ÁVH hírhedt vezetőit letartóztatták, számítottak arra, hogy Jungert is hazarendelik, aki viszont – félve a felelősségre vonástól – esetleg megtagadja a hazatérést és menedékjogot kér.²⁰¹ A CIA tehát már 1953-ban készült arra, hogy Junger átáll hozzájuk, de még néhány évet várniuk kellett: Jungert valóban hazahívták ekkor, de nem azért, hogy letartóztassák, hanem azért, hogy kimenekítsék az amerikai titkosszolgálat markából. Az államvédelem ugyanis tudta, hogy Junger az ellenséges szolgálatok célszemélye, felmerült részükről az a lehetőség is, hogy esetleg kollaborál az amerikaiakkal, de végül ezt a lehetőséget elvetették. Junger embargós beszerzéseket is végzett, és 1952-ben az egyik illegális szállítás során, amikor egy német iparvállalattól vásárolt gépeket – sajnos sem az amerikai, sem a magyar források nem adják meg pontosan, milyen gépekről volt szó –, az árut feltartóztatták a svájci–német határon. Junger tízezer nyugatnémet márkával vesztegette meg az ellenőrzést végző hivatalnokokat, hogy továbbengedjék a szállítmányt.²⁰² A berendezések megérkeztek a blokkba, azonban a COCOM-lista²⁰³ betartatásáért felelős amerikai hatóság vizsgálatot kezdett, és a nyomozás szálai Jungerhez vezettek. Az Egyesült Államok titkosszolgálatja nyomást gyakorolt a nyugatnémet rendőrségre, hogy tartóztassák le a magyar külkereskedelmi attasét, így az ÁVH jobbnak látta őt azonnal hazahívni.²⁰⁴ Átmenetileg itthon kapott feladatokat:

201 Uo.

202 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1953. július 31.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0012.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

203 A COCOM-lista a keleti blokk országait sújtó kereskedelmi embargó alá eső műszaki termékek listája volt, amelyet egy 1947-es nemzetközi szerződés által felállított bizottság, a Coordinating Committee for Multilateral Export Controls állított össze. A témáról lásd: Følrand 2009; Libbey 2010.

204 ÁBTl 3.2.1. Bt-489. 54. Jelentés, 1957. április 16.

a Külkereskedelmi Minisztérium export-import főosztályának vezetője lett,²⁰⁵ majd a Technoimpexnek²⁰⁶ dolgozott. 1955/56 telén fél évre Dél-Amerikába küldték, ahol partnercégek felkutatása volt a feladata. Magyarország és a kapitalista világ fejlődő országainak gazdasági együttműködése rendkívül kecsegtetőnek ígérkezett, Junger pedig gyakorlattal rendelkezett kereskedelmi hálózatok kiépítésében. Minden bizonnyal kiváló munkát végzett: Magyarország nagy nyereséggel adta tovább a brazil kakaót és kávé a nyugat-európai piacokon – de erről később részletesen is lesz még szó. Junger 1956 októberében éppen ismét Argentínában volt üzleti úton. Hazafelé – november elején – kapta az új kormánytól azt az utasítást, hogy álljon meg Bécsben, és tárgyaljon a Vöröskereszt ottani szervezetével. November végéig tartózkodott a bécsi magyar nagykövetségen, amikor – kérésére – családja kiérkezett hozzá. Junger ekkor bejelentette, hogy nem szándékozik visszatérni Magyarországra, családjával az emigráció mellett döntött.²⁰⁷ Hamarosan a nyugatnémet Thyssen konszern alkalmazásába került, az essen kohó kereskedelmi igazgatója lett, és első útja Argentínába vezetett, ahol korábban a magyar cégek képviselőjeként építette ki kapcsolatait.²⁰⁸ Jungert jól ismerték a nyugati üzleti körök – és a nyugati titkosszolgálatok is –, így tudhatta, hogy emigrálása esetén számíthat ismeretségi körére; nem véletlen, hogy magas beosztásba került az egyik legjelentősebb nyugatnémet cégnél. Korábbi ismerősei, akikkel frankfurti kiküldetése során állt üzleti kapcsolatban, gyanakodva szemlélték gyors nyugati karrierjét, Todenhöfer például 1957 tavaszán Nyerges János szemére vetette, hogy Jungert a magyar hatóságok léptették le azzal a szándékkal, hogy az őt alkalmazó vállalatnál a magyar érdekek érvényesítéséért dolgozzon.²⁰⁹ Erre az állambiztonsági anyagok között semmiféle megerősítést nem találunk, a Belügyminisztérium Junger szökéséről aligha tudhatott előre.

205 1952. november 7-én Junger Károly vállalati kirendeltségi vezetőként a Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozata kitüntetését kapta. *Magyar Közlöny* 1952/78. 1952. november 7. 668.

206 A Technoimpex gépipari termékek forgalmazásával foglalkozott.

207 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 51. Jelentés, 1957. február 16.

208 ÁBTL 3.2.1. Bt-489. 46. Jelentés, 1957. április 16.

209 ÁBTL 3.1.2. M-25447/1. 6. Jelentés, 1957. április 19.

A siker titka

A magyar külkereskedelem folyamatos árkiegyenlítésre szorult, ami azt jelentette, hogy bizonyos termékek előállítási költsége meghaladta a késztermék világpiaci árát, vagyis nem lehetett azokat nyereséggel értékesíteni, ezért az állam támogatásban részesítette a gyártó vállalatot, hogy kompenzálja annak veszteségét. A kormányzat elsősorban abból a forrásból fedezte a veszteséges export támogatását és a drágán vásárolt termékek/nyersanyagok kedvezményes áron való eljuttatását a felhasználókhoz, amit nyereséges termékek forgalmazásával keresett. Ha ez a profit kevésnek bizonyult, akkor kellett az állami költségvetésnek is beszállnia a veszteségfinanszírozásba.

Az árkiegyenlítés rendszere már a két világháború között is bevett gyakorlat volt az export bizonyos területein, akkor a trianoni sokk utáni gazdaság talpra állítását szolgálta. Az első világhégés után a megcsonkított ország évekig csak a grozniji olajmezőkről számíthatott nyersolajra, amelyért cserébe gépipari termékeket exportált Oroszországnak, az előállítási ár azonban meghaladta azt az összeget, amennyiért az újdonsült kommunista birodalom elszámolta azokat.²¹⁰ Az olaj beszerzése stratégiai fontosságú volt, így a kormány árkiegyenlítéssel segítette a szállításokat. A második világháború után a valutáinség indokolta az árkompenzáció alkalmazását. A túl drágán és sokszor kifogásolható minőségben előállított termékek tőkés piacokon való értékesítése elengedhetetlen volt az ország keményvaluta-készleteinek gyarapításához, ezért a termelő vállalatokat állandó támogatásban részesítették.²¹¹ Germuska Pál kutatásai szerint az árkiegyenlítés összege 1954-ben volt a legmagasabb, ekkor a teljes költségvetés 21,7%-át tette ki.²¹² A Németország felé irányuló, 1956 előtti export elsősorban agrártermékekre fókuszált, az ezekre fordított kompenzációk mértéke is meghökkentő volt. 1950 első háromnegyed évében a teljes exportérték 59%-át tette ki.²¹³

210 Gábor 2013, 241.

211 Erről lásd bővebben: Germuska 2011.

212 Germuska 2011, 393.

213 Gábor 2013, 241.

Mindezen adatok alapján értelemszerűen adódik a következtetés, hogy a magyar külkereskedelem meghatározó része veszteséges volt; a tőkés piacokon való megjelenés erőltetését kizárólag a devizaszerzéssel lehet indokolni, amelyre a teljes időszak alatt kötelezték a blokk országait. Ezt a megállapítást erősíti az a tény is, hogy a hetvenes évektől kezdve szinte minden évben negatívummal zárt a külkereskedelmi egyenleg, vagyis az ország nagy mértékben a piacképtelen magyar áruk miatt adósodott el. Magyarország adósságállománya kiemelkedően magas volt a nyolcvanas évek végére; mindezt a rossz gazdaságpolitikával, a külkereskedelmi deficittel, a romló árucserearánnyal, a veszteséges termeléssel szokás magyarázni, amelyet súlyosbított Fekete János hitelpolitikája: a felvett hitelek 90%-a szabadpiaci kötvénykibocsátásból származott, így a rendszerváltás után esély sem volt az adósság átütemezésére vagy moratóriumra vonatkozó megállapodásra.²¹⁴

A szocialista Magyarország gazdasági sikertelenségének hátterében azonban sokkal árnyaltabb összefüggések bújnak meg. A valóságban a magyar külkereskedők kivételes tehetséggel lovagolták meg a hidegháború nyújtotta szélsőséges körülményeket, kialakítottak egy olyan szisztémát, amelynek rekonstruálása alapjaiban változtathatja meg a szocialista Magyarország gazdaságtörténetéről kialakított elképzelésünket, és rávilágít a magyar külkereskedelem egyedülálló szerepére, amelynek sikere nehezen vitatható – a következményeké annál inkább. A jelenség gyökerei azon nyugatnémet személyekkel való együttműködésben rejlenek, akiket a könyv korábbi fejezetében már bemutatam.

Junger Károly frankfurti kiküldetése során kedvező feltételeket tudott kiharcolni Magyarország számára. Üzleti tárgyalásainak eredményességét kormányzati tisztségviselők is segítették, több kereskedelempolitikával foglalkozó személyt is korrumpált a magyarokra vonatkozó kereskedelmi kvóták kedvező irányba való befolyásolásához. Az egyik fontos partnere Bruno Süßmilch, az Élelmezési Minisztérium Államközi Osztályának referense volt, aki korábban maga is náci párttagként szolgált a Harmadik Birodalom, a háborúban elvesztette fél lábát.²¹⁵ Süßmilch információkat adott Jungernek a német kereske-

214 Oplatka 2014, 106.

215 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1953. december 14.

delempolitika irányairól – a CIA feltételezése szerint nem tudatosan.²¹⁶ Junger jelentéseiből azonban azt látjuk, hogy Süßmilch nem volt annyira naiv, mint azt az amerikaiak gondolták. Junger rendszeresen vendégül látta a minisztériumi alkalmazottat, alkalmanként ajándékokkal halmozta el, és Süßmilch – állambiztonsági fedőnevé: „Tejes” – adott esetben szívességeket is kért a magyar kereskedelmi attasétól. 1951 folyamán azzal állt elő, hogy a magyarok segítsenek neki kilépni az állami alkalmazásból, mivel nem keres eleget ahhoz, hogy tisztessen megélhessen, és vegyék őt be a Bickenbach tulajdonában lévő cégbe kereskedelmi ügynököknek.²¹⁷ Bickenbachot régi harcostársának tekintette, még a náci időkből ismerték egymást, és kérését azzal igyekezett vonzóvá tenni, hogy részletezte, mekkora segítség lenne a magyar képviselőt ellátó cégnek az ő kapcsolatrendszere a minisztériumban, hiszen segítségükkel orvosolni tudná a cég behozatali nehézségeit. A magyar érdekek szempontjából nem lett volna előnyös, ha Süßmilch kikerül a minisztériumból, de megtagadni sem akarták a kérését, hiszen az együttműködését veszíthették volna el. Jungernek végül sikerült meggyőznie arról, hogy maradjon a hivatalban, de titkos társként bevették a Bickenbach nevével jegyzett cégbe, ahonnan havonta 6-700 márka jutalékot kapott, éppen annyit, amennyit a minisztériumban keresett.²¹⁸ Süßmilch nem is volt hálátlan a későbbiekben. Elintézte például, hogy Magyarország újra szalámit exportálhasson Németországba; az előbbinek erre a háború óta nem nyílt lehetősége, mert a behozatali engedélyek kiadását megakadályozták a német szalámigyárak. A kiadott kvóta 200 ezer dollár értékben tette lehetővé a hústermék szállítását. A magyar cégek Süßmilch segítségével a kereskedelmi szerződésben szereplő bor mennyiségének a háromszorosát tudták leszállítani az NSZK-ba, több bort sikerült eladni a németeknek ekkor, mint a háború előtt. Süßmilch nemcsak a kereskedelmi kvóták manipulálásában segített, de jelen volt a német–magyar kereskedelmi tárgyalásoknál is, ahol folyamatosan kiadta a saját delegációjának az álláspontját, tárgyalási szándékait, így a magyar fél

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0055.pdf
(Letöltés: 2019. augusztus 21.)

216 Uo.

217 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 87. Junger jelentése a miniszteriális vonalról, dátum nélkül.

218 Uo.

előnybe került a német partnerrel szemben. 1952 őszén Magyarországon járt egy kereskedelmi küldöttség résztvevőjeként, ahol állítólag egy kocsmában töltött, mértéket nem ismerő estén az ÁVH emberei megzsarolták őt valamivel, amely a munkahelyéről való azonnali elbocsátását eredményezhette volna.²¹⁹ Ezzel az esettel magyarázta a CIA, hogy 1953 januárjában Süßmilch végül mégis elhagyta a minisztériumot és Bickenbach cégébe ment dolgozni azért, hogy ne tudjon együttműködni a magyar hírszerzéssel, ne legyen lehetősége információkat átadni. Az állambiztonsági iratok azonban nem arról tanúskodnak, hogy Süßmilchnek komoly aggályai lettek volna a magyar külkereskedők támogatásával kapcsolatban, ráadásul tudjuk, hogy Bickenbach kifejezetten a magyar kapcsolataiból élt. Süßmilch a CIA jelentése szerint a cég képviselőjében többször utazott Pakisztánba és Brazíliába is.²²⁰ Később egy argentin–nyugatnémet cég képviselőjében dolgozott, és Argentínában újra kapcsolatba lépett Jungerrel.²²¹ Süßmilch olyannyira nem szakította meg a kapcsolatot a magyar hálózattal, hogy amikor a hatvanas évek elején Brüsszelbe került a Közös Piac mezőgazdasági ügyeiért felelős szervezethez, Nyerges János a gazdasági hírszerzés potenciális informátorát látta benne.²²²

A magyar–nyugatnémet kereskedelmi kapcsolatok kiépítésének másik fontos minisztériumi segítője Herbert Schellpeper volt, akivel Bródy István már 1947-ben tárgyalt. Schellpeper a Szövetségi Gazdasági Minisztérium (Bundesministerium für Wirtschaft) külkereskedelmi ügyekkel foglalkozó részlegének magyar kapcsolatokért felelős referenseként vett részt az üzleti tárgyalásokon.²²³ Hozzá tartozott Magyarország mellett Délkelet-Európa is, beleszólása volt a kereskedelmi kvóták, a vásárlási kontingensek megállapításába. Junger lelkesen számolt be Schellpeper – az államvédelem által ráaggatott fedőnévén: „Sós” – közvetítésének következményeiről. Hathatós közbenjárásával sikerült

219 CIA, FOIA, Special collection of Helmut Triska, 1953. december 14.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/TRISKA%2C%20HELMUT_0055.pdf
 (Letöltés: 2019. augusztus 21.)

220 Uo.

221 ÁBTL 3.1.2. M-25447. 321. Jelentés, 1962. június 8.

222 Uo. 323.

223 Gábor 2013, 240.

elérni 1951-ben, hogy a nyugatnémetek 800 ezer dollár pótkontingenst tudjanak biztosítani hengerelt áruból, az amerikai hatóságok tiltása ellenére.²²⁴ Schellpeper Junger megítélése szerint hazardírozott, hiszen lebukása esetén az amerikaiak akár le is tartóztathatták volna, ennek ellenére folyamatosan segítette a magyar kereskedelmi érdekeket, akár azzal is, hogy minisztériumi titkos információkat szolgáltatott ki számukra, vagy felszabadította az amerikai hatóságok által feltartóztatott szállítmányokat és továbbengedte Magyarország felé. Ez utóbbi eset több tucatszor előfordult. Schellpeper szintén meglepő eredményt ért el az éves vásárkeret-megállapítások során, ahol Magyarország 500 ezer dollár értékben kapott lehetőséget arra, hogy külön beviteli engedély nélkül általa meghatározott termékeket exportálhasson az NSZK területére. Ez a keret megegyezett a Franciaország számára engedélyezett összeggel. Szintén Schellpepernek köszönhetette a magyar külkereskedelmi misszió, hogy a már említett bankszámlákról, amelyeken a kölcsönös elszámolásokat vezették, Németország hosszú időn keresztül nem emelt le szabad devizát a magyarok terhére. Joggal merül fel a kérdés, hogy mindezt miért tette a német hivatalnok. Arra utaló adat nem áll rendelkezésre, hogy olyan mértékben korrumpálták volna, mint Bickenbachot vagy Süßmilchet – bár rendszeresek voltak olyan apró gesztusok, hogy Junger elkísérte Schellpepert a szabóhoz, akivel titokban megbeszélte, hogy a legdrágább anyagból fogja a német tisztviselő öltönyét megvarrni, de a legolcsóbb textilá árát számolja fel, a különbözetet pedig Junger fizeti²²⁵ –, azonban Schellpeper azonos politikai nézeteket vallott, mint Emil Hoffmann, mindent megtett volna Németország újraegyesítéséért, amelynek legfőbb gátját ő is Amerikában látta. Ezen túlmenően meg volt győződve arról, hogy a német gazdaságnak szüksége van a hagyományos piacaira, a keleti bloktól való elzárkozás érdekében kifejtett amerikai nyomásnak engedni számára a hazaárulással lett volna egyenlő. Junger valószínűleg nem túlzott, amikor Schellpepert sovínisztának állította be, és az is beszédes, hogy a magyarországi új politikai elit számára kifejezetten előnyös volt ez a fajta náci mentalitás.²²⁶

224 Uo.

225 ÁBTL 3.2.4. K-472. 7. Feljegyzés Schellpeperről, dátum nélkül.

226 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 88. Junger jelentése a miniszteriális vonalról, dátum nélkül.

A felsorolt német kereskedők mellett a magyar kereskedelmi képviselőlet munkatársai több cég képviselőivel tartottak kapcsolatokat. A sokszáz oldalnyi jelentés minden szereplőjét felsorakoztatni felesleges lenne, de azt megállapíthatjuk, hogy a kezdeti években az együttműködők meghatározó többsége a háborús veszteséget feldolgozni nem tudó egykori náci párttagok, szimpatizánsok voltak. Közéjük tartozott egy bizonyos Jajce nevű úr is, aki a holland Montan Export nevű cég német összekötőjeként tevékenykedett, de főállásban a Salzgitter acélkonszernnél töltött be vezető funkciót. A holland Montan nevű cég Junger szerint arról volt nevezetes, hogy a háború előtt ez bonyolította le a Szovjetunió és Hollandia közötti kereskedelmi forgalmat. A Montan a háború után sem szakította meg a kommunista blokkal a kapcsolatokat, és Jajcén, egészen pontosan a Salzgitter cégnél meglévő befolyásán keresztül azt is elérték a magyarok, hogy 2300 tonna kazánlemez Magyarországra szállítására kapjanak engedélyt. Ennek azért volt jelentősége, mert az amerikai hatóságok tiltották, hogy Amerikából importált szénnel készült termékeket a népi demokráciákba szállítsanak. Jajce fájlalta, hogy Németország kénytelen szénét vásárolni az Egyesült Államoktól, feleslegesnek és veszteségesnek találta ezt Németország szempontjából, így örömmel játszotta ki az importszénből készült termékekre vonatkozó embargót.²²⁷

Láthatjuk, hogy a frankfurti kirendeltség meghatározó szerepet játszott a kommunista Magyarország nyugati gazdasági elszigetelődésének megakadályozásában és a kereskedelmi csatornák kiépítésében. A hidegháború legfagyosabb éveiben is működtek ezek a kapcsolatok, amelyekre aztán a nyugati nyitás éveiben bizalommal lehetett támaszkodni. De ez az időszak nemcsak a nagy nyugati cégek és a kereskedelmi diplomácia felé vezető utak kitaposásáról szólt, hanem egy sajátos mechanizmus kiépítéséről is, amelyből a hetvenes évekre kivirágzott a magyar offshore hálózat: ez volt a reexport-tevékenység.

227 ÁBTL 3.2.3. Mt-425/1. 122. Jelentés, 1951. szeptember 19.

Hidegháborús hungarikum

A reexport lényege, hogy két ország közötti áruforgalomba belép egy harmadik ország szereplője, a reexportőr, aki az import oldalon vevőként, az export oldalon eladóként jelenik meg. A reexportőr nem változtat az eladott terméken, annak csak a papírjaival foglalkozik, sokszor még az országát sem érinti az adott szállítmány, hanem közvetlenül kerül a termék az eladótól a vevőhöz. A közvetítő cég haszna vagy a jutalékból származik, vagy az importőrnek fizetett ár és az exportőrtől beszedett ellenérték közti különbözetből. A hidegháborús viszonyok közepette rendkívül fontos volt, hogy a reexportüzletek esetében lehetőség nyílt a származási ország elfedésére is, hiszen amennyiben az áru érintette a közvetítő cég országát – tehát nem direkt szállítás történt a két üzletfél között –, akkor lehetőség nyílt az áruk átsomagolására, papírjainak kicserélésére is – azaz „neutralizálásra”, ahogy a kereskedelemben nevezik ezt az eljárást. Ezzel a nyugati cégek kivédhették a szigorú embargós előírásokat, hiszen közvetlenül csak a közvetítővel álltak kapcsolatban, a tényleges vevőről hivatalosan nem kellett tudniuk, illetve sokszor nem is tudtak. Adott esetben a reexport észszerű döntés is lehet természetesen, optimalizálhatja az üzletet, ha az exportőr (nem ismerve a felvevőpiacot) megbíz egy közvetítőt, aki jártas az importőr ország jogszabályaiban, vagy ha az exportőr nem akar piackutatással időt és energiát vesztegetni, így eladja a termékét egy közvetítő cégnek, aki azonnal fizet az áruért, a többi pedig már az új tulajdonos felelőssége. Hasonlóan működött a tranzitálás is, de ezt a fajta kereskedelmi ügyletet kifejezetten a kereskedelempolitika kijátszására alakították ki, mindenképpen jutalékot kapott a közvetítő személy vagy cég, és a szerződéses partnerek mindig kölcsönösen ismerték egymást, hiszen a közös cél éppen a rendszer kijátszása volt.²²⁸

A reexport régóta ismert fogalom a kereskedelem világában, de a hidegháború kibontakozásának éveiben nem vált kimondottan jellemző tevékenységgé – inkább a kétoldalú megállapodások domináltak. Az ötvenes évek elejétől azonban az amerikai hírszerzés felfigyelt egy erősödő tendenciára, amely kifejezetten a

²²⁸ A különleges külkereskedelmi ügyletekről részletesen lásd: Törzsök 2008.

magyar külkereskedelem sajátja volt, és gyanakodva figyelték a különleges áru-mozgásokat. A reexport-tevékenység szembetűnő gyakorisága és folyamatosan növekvő szerepe arra készítette a CIA-t, hogy elemzést készítsen a jelenségről, felmérve a reexport következményeit és a hasznát, amelyért a magyar kereskedelmi adminisztráció ilyen előszeretettel bonyolódik bele a közvetítőkereskedelembé.²²⁹ Úgy gondolták, hogy egyértelműen a kapitalista profitorientált üzletek tipikus példájával állnak szemben: Magyarország számára kiemelten fontos a valutaszerezés, így a tervutasításos szocialista gazdaság mögött kiépítettek egy tőkés viszonylatban értelmezhető mechanizmust, amely keményvalutát termelt a kincstár számára.²³⁰ Az amerikai hírszerzés által összegyűjtött adatok szerint a reexport sok esetben veszteséges eredménnyel zár, de mégis erőtítették az ilyen üzletkötéseket, olyannyira, hogy Magyarországon a reexport aránya magasabb volt a világ bármely más országához képest. 1955-ben a külkereskedelmi forgalom 12%-át tette ki ez a fajta kereskedelmi ügylet, míg 1956 első háromnegyed évében az összes, Magyarország által kötött külkereskedelmi szerződés 10%-a reexport jellegű volt. Összehasonlításképpen olvashatunk a jelentésben néhány adatot: 1956-ban a Szovjetunió által kötött reexportügyletek a külkereskedelem 7,4%-át tették ki, míg az NDK-ban az 1%-át, Ceylonban 5,5%-át, az Egyesült Királyságban 3,8%-át, de Japánban például csak 0,3% volt a reexport aránya. Tehát még a Szovjetunióhoz mérten is jelentős többletet mutat a magyarországi reexport 1956-ban – sőt később ez az arány tovább növekedett –, pedig a bolsevik hatalom alakította ki azt a fajta technikát a nyugati baloldali pártok támogatására, hogy a pártvállalatok közvetítését használták az árucseré során, és az így fizetett jutalékok lényegében

229 CIA, FOIA, Economic Intelligence Report – The Role of Reexports in Hungarian Foreign Trade. [A reexport szerepe a magyar külkereskedelemben.] 1959. június.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01141A001400100002-2.pdf>
 (Letöltés: 2019. augusztus 28.)

230 Érdekes kérdés, honnan szerezte az információkat az amerikai hírszerzés az elemzés elkészítéséhez. 1958-ban Pálos István közreadott egy tanulmányt az ország 1957-es külkereskedelmi teljesítményéről, amely táblázatos formában közli a statisztikai adatokat, és ebben külön hangsúllyal jelenik meg a reexport. Ezek a számok erős hasonlóságot mutatnak a CIA által közölt adatokkal, bár nem fedik le teljes egészében az amerikaiak információit. Könnyen lehet, hogy ez volt az egyik forrás, de természetesen elképzelhető, hogy emigráns külkereskedőktől vagy helyi operatív hálózaton keresztül is tájékoztak. Pálos 1958.

az illegális pártfinanszírozást szolgálták. A szovjet blokk összeomlásáig élt ez a rendszer, és az összes szatellit államnak kötelessége volt használnia, de a hetvenes évek elejétől kezdve Magyarországról nem áramlott jelentős összeg a nyugati testvérpártokhoz ezzel a módszerrel,²³¹ pedig a közvetítőkereskedelem igazi felfutása csak ekkor indult be. Ha tehát nem tudjuk egyértelműen ideológiai okokkal megmagyarázni ezt a jelenséget, és hozzátesszük, hogy a reexportüzletek gyakori veszteségessége még az amerikaiaknak is szemet szúrt, nem beszélve arról, hogy a hetvenes évektől a magyar külkereskedelmi mérleg szinte minden évben veszteséggel zárt, joggal merül fel a kérdés, hogy akkor mi volt a mechanizmus értelme. Az amerikaiak szerint a legkézenfekvőbb magyarázat a már említett valutaszervezési kényszerben rejtett, és a blokk országainak folyamatos valutaínségét ismerve ez nem is vonható kétségbe, de mégis kevésnek tűnik ez az indoklás, különösen, ha megvizsgáljuk a reexportált áruk kiindulási és érkezési országát. 1957-ben a reexport háromnegyede a szabad világba érkezett, de ami igazán meglepő: ennek a 45%-a onnan is indult, vagyis két nyugati állam közötti kereskedelmi kapcsolatba lépett be egy magyarországi cég.²³² Nehéz annak pontos felfejtése, hogy a hidegháborús viszonyok között milyen érdeke lehetett a kapitalista vállalatoknak abban, hogy egy vasfüggöny másik oldalán lévő állami céget vegyenek igénybe egymás közötti üzletkötéseik során. Részben politikai motivációk is meghúzódhattak a háttérben, mint a már említett iráni olajtranzit kapcsán, amikor az amerikai embargó miatt a nyugati országok nem vásárolhattak a perzsa országból fekete aranyat. De mindennek gazdasági okai is kellett, hogy legyenek. 1963-ban például egy nyugatnémet cég a magyar külkereskedelmi vállalatot, a Monimpeket használta fel arra, hogy Kenyából kávé vásároljon.²³³ Magyarország mint a kenyai piac új kereskedelmi partnere kedvezményt kapott az afrikai országtól, ezért olcsóbban jutott a termékhez. Az Emil Hoffmann köréhez tartozó Harald Kölln nevű üzletember Rothfos nevű, kávéimportálással foglalkozó cége volt a

231 Szilágyi 2015, 55.

232 A CIA adatai szerint 1957-ben a magyar reexport 33%-a két nyugati ország között bonyolódott, 43%-ban keleti áruk találtak gazdát Nyugaton, 11%-ot tett ki a blokkon belüli reexport, a fennmaradó rész pedig a nyugati termékek keleti blokkba való közvetítését jelentette.

233 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 201. Jelentés, 1963. április 27.

tranzakció végfelhasználója. A kilencezer zsák kávébab szállítása után a német fél az ár különbözetének a felét, 18 ezer USD-t adott át a magyar vállalatnak. Az üzlettel a magyar fél semmilyen rizikót sem vállalt, ugyanis még a szállítást is Harald Kölln intézte, ezért a magyar külkereskedelem vezetői további kávé- és kakaószállítások megszervezésére készültek más országok bevonásával.²³⁴ A tárgyalások mögött Arató Ferenc, a KKM kompenzációs osztályának korábbi vezetője, az MKB vezérigazgató-helyettese állt. Arató a switch-ügyletek kiváló szakértőjeként volt ismert korábban,²³⁵ és Nyerges János jelentéseiből tudjuk, hogy már minisztériumi munkája során is részt vett a külkereskedelmi machinációkban. 1956 elején például Fekete Jánossal karöltve igyekezett egy német kereskedő által ajánlott, csaláson alapuló üzletet felvállalni. A német kereskedő a brazil piacokra akart árut szállítani úgy, hogy a származási és a szállítási papírokat meghamisítva magyar iparcikként vámoztassa el a terméket, függetlenül attól, hogy „azok karaktere egyáltalán nem felel meg a magyar export profiljának (például amerikai autóalkatrész).”²³⁶ Az üzleti haszon feltehetően itt is abból származott volna, hogy a magyar partner kedvezményben részesült a dél-amerikai ország piacán, azonban ebben az esetben nem egy egyszerű reexportügyletről volt szó, hanem okirathamisításról. Arató és Fekete azzal érvelt az üzlet felvállalása mellett, hogy lebukás esetén őket semmiféle bizonyítható felelősség nem terhelné, hiszen a csalást a német kereskedő egyedül kivitelezné – arról, hogy a magyar fél minderről tudott és haszna is származott belőle, szerződés vagy írásbeli megállapodás nem születne, így azt bizonyítani sem lehet. Végül ezt a konkrét ajánlatot nem fogadta

234 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 202. A Monimpex tárgyalási jelentése, 1963. március 30.

235 Kövér [2001], 19. A switch-ügyet a szocialista magyar külkereskedelem különleges ügyleteinek másik kedvelt formája volt. A switch államközi kereskedelmi megállapodásokon nyugszik, amelyben egy évre előre meghatározzák az árucseré-forgalom nagyságát. A hangsúly a cserén van, ugyanis tényleges devizamozgás nélkül bonyolítják le az üzletet, árut áruval ellentételezve. A szállítások során meghatározzák a termék eszmei értékét, és klíringdevizában tartják nyilván, amely nem tényleges pénzösszeget takar, hanem csak a tartozások-követelések vezetésére szolgál. Valutához a szerződéses határidő lejárta után juthatott az érintett ország, méghozzá némi veszteséggel, ugyanis a klíringdeviza vásárlóértéke mindig alacsonyabb a konvertibilis devizánál, ezért ha a csereügylet során megszerzett árut a konvertibilis piacon értékesítették, ugyan konvertibilis valutához, illetve szabad devizához juthattak, azonban ennek értéke elmaradt a klíringelszámolás alapján szállított áruk értékétől.

236 ÁBTL 3.1.2. M-25447. 132. Feljegyzés Máдай elvtárs részére, 1956. január 6.

el a magyar fél, mert a KKM azon tisztségviselői nyertek a vitában, akik féltették Magyarországot jó hírét, és a lebukás esetére olyan erkölcsi károkat vizionáltak, amelyek nem voltak arányban a lehetséges haszonnal.²³⁷ Több forrás is fennmaradt kávé és kakaó reexportálásáról. Mindkét termékből jelentős mennyiséget szereztünk be Brazíliából, de az áru döntő többsége nem a magyar fogyasztókhoz került. 1959-ben például három és fél millió dollár értékben importáltunk kávé az Amazónia térségéből, de ebből kevesebb mint egymillió dollár értékű áru került hazánkban értékesítésre.²³⁸

Az amerikai forrás nem említi, de korábbi kutatásokból már tudjuk, hogy a magyar külkereskedelmi elit jelentős korrupciós hálózatot alakított ki Nyugat-Európában, így minden valószínűséggel ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyes nyugati cégek akkor is hajlandók voltak a magyar vállalatok közvetítését igénybe venni, ha adott esetben közvetlenül is lebonyolíthatták volna a vásárlást. Az üzleti kapcsolatok életben tartása, a magyar piacokon szerzett részesedésüknek megőrzése nyilvánvalóan fontos szempont lehetett, és a már többször említett iráni olajtranzitálási mechanizmusból kiindulva arra is gondolhatunk, hogy a magyar fél bizonyos feltételek esetében hajlandó volt olcsóbban eladni a terméket, mint amennyiért megvette. Ilyenkor a nyugati cégek a többletnyereségből visszajuttathattak némi kenőpénzt a reexportáló vállalatnak vagy képviselőjének.

A blokkból Nyugatra szállított termékek kapcsán az amerikai jelentés érdekes adatokat sorakoztat fel.²³⁹ Az amerikaiaknak kevés az információjuk arról, hogy konkrétan mekkora nyereséget vagy veszteséget realizál a magyar gazdaság a reexport kapcsán, azonban 1957-ben a szocialista országokból a szabad világba szállított áruk esetében állításuk szerint elég pontos adatokkal rendelkeztek. A kelet–nyugati transzfer kiindulóországa legtöbb esetben Kína volt. 1957-ben 28 millió forint értékű keményvaluta-bevételt jelentett ez a fajta viszonteladás, de

237 ÁBTL 3.1.2. M-25447. 133. Feljegyzés, dátum nélkül.

238 ÁBTL 3.1.2. M-14967. 306. Lázár György emigrált magyar kereskedelmi attasé nyilatkozata az *O Estado de São Paulo* című napilap 1960. április 30-i számában.

239 CIA, FOIA, Economic Intelligence Report – The Role of Reexports in Hungarian Foreign Trade. [A reexport szerepe a magyar külkereskedelemben.] 1959. június.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01141A001400100002-2.pdf>
(Letöltés: 2019. augusztus 28.)

26,1 millió forintot fizettek az áruért az eladónak, 11,5 millió forintot költöttek a szállításra és egyéb költségként még 700 ezer forintnak lába kelt, vagyis 10,3 millió forint veszteséget „termeltek” az üzletek során. A CIA is óvakodik attól, hogy ebből az egy adatsorból általános következtetést vonjon le, de annyit megállapított, hogy adott esetben a magyaroknak a ráfizetés is megéri, csak hogy valutához jussanak. Hozzáteszi, hogy a nyereség mibenléte is szemlélhető különböző nézőpontokból, hiszen a magyar külkereskedők piacszerzése hosszú távon fontosabb lehet, mint az adott üzlet konkrét pénzügyi haszna. Például a magyarok kötelezettséget vállalnak olyan szállításokra is, amelyek az országban beszerezhetetlen nyersanyagra vagy olyan iparcikkre vonatkoznak, amelynek gyártása egyáltalán, vagy abban a mennyiségben nem megoldott. Ilyenkor az ország lehetőséget kap arra, hogy olyan termékek forgalmazásával is keményvalutát szerezzen, amelyeket maga nem állít elő, és esélye lesz ezen áruk szállítására kereskedelmi kvótát nyerni. Az amerikai hírszerzés nyilván igyekezett logikus magyarázatot találni a jelenségre, és érdemleges válaszokat adott a felmerülő kérdésekre, azonban a valóság ennél feltehetően kicsit profánabb elemeket is tartalmazott. Későbbi évekből bőven rendelkezünk adatokkal arról, hogy az ország számára komoly veszteséget jelentő üzletek mögött egyszerű korrupció állt, vagyis a nyugati fél a realizált nyereségből visszajuttatott valamennyi pénzt a kedvező feltételeket biztosító üzletkötő számlájára. 1969 utolsó heteiben például a Metalimpex kezdeményezésére a diósgyőri Lenin Kohászati Művek 2700 tonna volfrámacél megrendelés teljesítésére kötötte le magát. A megbízás olyan NSZK-ban működő cégektől származott, amelyek régi üzleti kapcsolatban álltak a Metalimpex vezetésével. A szerződés aláírásakor nyilvánvaló volt, hogy a vállalat teljesíthetetlen, ekkora kapacitással Diósgyőr nem rendelkezett. Maximum 2–300 tonna megrendelést tudtak volna teljesíteni, ráadásul a szükséges nyersanyag sem állt rendelkezésükre. Az igazi nagy veszteség éppen ebből keletkezett. A szerződés az 1969-es árakat rögzítette a teljesítés idejére, annak ellenére, hogy a volfrám világpiaci ára erősen ingadozott, így csak néhány hétre előre volt szokás az árakat meghatározni. 1970. januárjában a volfrám ára a tízszeresére emelkedett, így már akkor is 300–400 millió forintos népgazdasági kár keletkezett volna, ha a szükséges nyersanyag a kohó rendelkezésére állt volna, azonban a beszerzések miatt maga a vállalat is súlyos károkat könyvelhetett el, pedig még az ország mozgósítási tartalékát is felhasználták

(engedély nélkül). Mindennek tetejébe kénytelenek voltak csehszlovák cégeket is felkérni a gyártásra, hogy ne essenek késedelembe a szerződés teljesítésekor, természetesen jóval nagyobb fizetség fejében, mint amennyit az eredeti megrendelőtől várhattak. Minden erőfeszítés ellenére még késedelmi kötbért is fizetnie kellett a kohászati vállalatnak. A veszteség felét ugyan felvállalta a Metalimpex, de természetesen nem személyi felelősségről volt szó, hanem az állami vállalat saját költségvetéséből fedezték a kárenyhítést, vagyis ezt is a népgazdaság terhére írták. A teljes kár visszafogott számítások szerint is meghaladta korabeli értéken az ötvenmillió forintot. Az esettel kapcsolatban egyetlen dologban biztosak lehetünk: az érintett NSZK-cégek jelentős nyereségéből a titkos jutalék megérkezett a titkos bankszámlákra, azonban a felelősségre vonás elmaradt, hiszen a vizsgálat idejére a cselekmény már elévült.²⁴⁰

A CIA úgy gondolta, szintén értelmezhető a reexport erőltetése akkor, ha a harmadik világgal fenntartott kapcsolatok szélesítését tűzte ki célul Magyarország. Láthattuk korábban a kávévásárlás kapcsán, hogy a gyarmati sorból felszabaduló országok örömmel fogadták és kedvezményekkel jutalmazták az új kereskedelmi partnereket, és ezt Magyarország valóban ki is használta. Az amerikai hírszerzés információi 1958 júniusában arról szóltak, hogy a magyar külkereskedők nagy mennyiségű nyersanyagot – közelebbről nem nevezik meg, milyen nyersanyagokról volt szó – vásároltak több fejlődő országból, így Guatemalából, Mexikóból, Kolumbiából, Marokkóból, Tunéziából és Venezuelából; ezek bőven meghaladták az ország szükségleteit, így a külkereskedők olyan portékával tudtak megjelenni a nyugati piacokon, amelyeket hazai erőforrásokból nem tudtak volna kínálni, ráadásul mindezt világpiaci áron alul akarták értékesíteni, így kereslet is mutatkozott rá. A magyar külkereskedők érzékeny antennákkal figyelték, hol lehet újabb reexportügyletet kötni, így amikor 1957 májusában a frankfurti kirendeltség dolgozói megtudták, hogy a nyugatnémet raktárakban még egymillió tonna tavalyi gabonakészlet fekszik el, holott hamarosan jön a következő aratás, felismerték, hogy kedvező áron meg tudnak belőle vásárolni egy jelentősebb mennyiséget, amelyet egyiptomi pamutért cserébe leszállíthatnak a Nílus torkolatába. Arról is tudtak az

240 Az ügyről lásd részletesen: Borvendég 2018, 78–83.

amerikaiak, hogy rendszeresen előfordul, hogy a különböző országokból beszerzett árucikkek, nyersanyagok megvásárlása esetén azokat átsomagolják, papírjait meghamisítják, és magyar termékként dobják piacra. Megtették ezt állítólag az argentin hússal, az angol szénnel és a japán fonállal is.²⁴¹

A magyar külgazdasági kapcsolatok igencsak élénkek voltak tehát nyugati viszonylatban is, képzett külkereskedőink szemfüles módon használták ki a világ kettészakadását, a vasfüggöny lezárulásának köszönhetően megváltozott világrendet. A kommunista pártvállalatok támogatására kialakított közvetítőkereskedelem nagy nyertesei voltak a magyarok: akkora lehetőséget találtak a reexport felfuttatásában – és azt olyan tehetségesen használták ki –, hogy a hatvanas évekre kialakuló külkereskedelmi lobbijuk tagjai (akik a felvázolt nyugatnémet kapcsolatok kiaknázásával szerezték meg befolyásukat) gyakorlatilag a blokk éllovasai lettek a kapitalista Nyugat szemében is. A következő szint a közvetítőkereskedelem lehetőségeinek szélesítésében a vegyesvállalati rendszer kiépítése volt. Pontosan nem tudjuk, kik és mikor vetették fel először a vegyesvállalati rendszer engedélyeztetésének kérdését, de már 1960-ból vannak adatok arra, hogy Nyerges János és Fekete János a tranzitkereskedelem lebonyolítása érdekében közös nyugati vállalkozás koncepcióján gondolkodott. Fekete „tárgyalt a Deutsche Bankkal és egy francia bank nyugatnémetországi képviselőjével Bécsben. Ez utóbbitól értesült arról, hogy a pénzügyminiszter, Nyers [Rezső] elvtárs elutasította ezt a koncepciót. Erre azt feleltem [értsd: Nyerges János] neki, hogy ha az ügyet sikerült kereskedelmi vonalon dűlőre vinni, akkor nekem módom van ezt újra felvetni még a pénzügy álláspontja ellenére is.”²⁴² Ez a mondat azt sugallja, hogy Nyers Rezső, az új gazdasági mechanizmus atyja szemben állt a külkereskedelmi lobbijuk érdekeivel, és ez a törésvonal tovább árnyalhatja a gazdasági reform bukásának okairól kialakított véleményeket. Az 1968-ban elindított folyamatok az iparvállalatok működésének decentralizálását is célul tűzték ki, a központosítás visszaszorítása pedig a hatvanas évek folyamán létrejött trösztök vezetőinek megnövekedett hatalmával

241 CIA, FOIA, Economic Intelligence Report – The Role of Reexports in Hungarian Foreign Trade. [A reexport szerepe a magyar külkereskedelemben.] 1959. június.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01141A001400100002-2.pdf>
 (Letöltés: 2019. augusztus 28.)

242 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13. 142–143. „Dóczi” jelentése, 1960. március 21.

járt együtt. Az iparvállalati lobbí érdekei azonban sokszor ellentétesek voltak a külkereskedelmi vállalatok képviselőinek érdekeivel: az árucserre-forgalom államosítása után létrejött „impexek” monopóliumot kaptak a nemzetközi piacokon való kereskedésre, ezzel mind a késztermékek forgalmazása, mind a nyersanyagok beszerzése az ő kiváltságukká vált, a termelő vállalatok többnyire nem szólhattak bele az üzletek lebonyolításába és a szerződési feltételek kialakításába, így nem volt rálátásuk a nyereség felhasználására sem. Az 1968-as gazdasági reform bevezetése után az ipari létesítmények vezetői igyekeztek nyomást gyakorolni a pártvezetésre, hogy visszakaphassák a kereskedelmi jogot, de csak részsikereket könyvelhettek el. Működtek ugyan stratégiaileg fontos vállalatok, amelyek egyedi elbírálás alapján megkapták a külkereskedelmi jogot – például a Videoton –, azonban ezen engedélyek mögött nemegyszer titkosszolgálati érdekek is álltak, nem kizárólag gazdaságpolitikai megfontolásoknak voltak köszönhetőek: a Videoton esetében például kifejezetten az embargós beszerzések megkönnyítését tűzték ki célul. Egy 1983-as tanulmány szerint 1982-ben a 450 iparvállalatból mindössze 31-nek volt jogosultsága ahhoz, hogy megjelenjen a nemzetközi piacokon.²⁴³ A teljes külkereskedelmi forgalom hetven százalékát egészen a nyolcvanas évek végéig a külkereskedelmi vállalatok bonyolították le.²⁴⁴ A kereskedelem szovjetizálása után szinte azonnal megkezdődött annak a nem túl nagy létszámú, ámde annál jelentősebb hatalommal rendelkező érdekcsoportnak a felemelkedése, amely a felvázolt, reexporton alapuló tevékenységet irányította. A lobbí tagjai a kereskedelmi vállalatok és a pénzintézetek egyes vezetőiből, a KKM néhány tisztviselőjéből, valamint az őket támogató titkosszolgálati háttérből kerültek ki, ez utóbbit elsősorban az MNVK-2-n belül kialakult szűk csoport alkotta.²⁴⁵

243 Berkó 1983, 64.

244 Tímár 1989, 63.

245 Práczki István egykori katonai hírszerző tiszt a visszaemlékezésében így írja le az MNVK-2-n belül létező és a külkereskedelmi lobbival együttműködő csoportosulást: „A cégnél egy – a közérthetőség kedvéért lobbinak nevezett – csoportosulás uralkodott. Tagjai főleg az apparátusból és a hadsereg politikai vonaláról érkezett vagy küldött olyan megbízható személyek voltak, akiknek kapcsolatai messze túlmutattak a kommunista és szovjetbarát felfogáson. Ezek célja a hatalmi eszközök kisajátítása, anyagi előnyök szerzése, ezen felül a cég különleges, sokszor – tevékenysége természetéből adódóan – törvényen kívüli eszközeivel való önértékesítő manipuláció.” Práczki 2014, 134.

A lobbí megerősödésében és tevékenységének kiterjesztésében fontos szerepet játszott a Magyar Külkereskedelmi Bank vezetője, Salusinszky István, aki 1964 és 1980 között töltötte be ezt a pozíciót. Hivatali ideje alatt következetesen képviselte azt a nézetet, hogy az ország érdeke és a külkereskedelem fejlesztése megköveteli, hogy lehetővé tegyék és lehetőleg minél kevesebb bürokráciával bonyolítsák le a külkereskedelmi vállalatok cégalapítását Nyugaton. Az új gazdasági mechanizmus beindításával az MKB-hoz került a kapitalista világban működő magyar érdekeltségek felügyelete, azonban az alapítás egyedi engedélyhez kötött maradt, így jelentős számban nem tudtak megjelenni magyar kereskedő cégek a vasfüggöny túloldalán. 1972-ben azonban megtört a jég, és megszületett a 28/1972-es pénzügyminiszteri rendelet, amely lehetővé tette, hogy a magyar állami tulajdonban lévő és monopóliummal rendelkező külkereskedelmi vállalatok külön engedély nélkül leányvállalatokat alapíthassanak – akár külföldi tőke bevonásával is – a nyugati országokban. Horváth István egykori bonni magyar nagykövet szerint nem Magyarország volt az első ország a blokkban, amely engedélyezte a vegyesvállalatok alapítását a kapitalista országokban, hanem Románia, ahol már 1971-ben megszületett egy ilyen értelmű rendelkezés,²⁴⁶ azonban ott korántsem éltek ezzel a lehetőséggel olyan szabadon, mint a magyar kereskedők. Románia esetében nem a Nyugaton létrehozott vegyesvállalatok domináltak, hanem az országba beengedett külföldi tőke által belföldön alapított cégek váltak inkább jellemzővé a vegyesvállalati rendszerben. Az amerikai elemzők szerint azonban a románoknak soha nem sikerült vonzóvá tenniük az országukat a nyugati befektetők előtt – leginkább a túlbonyolított bürokrácia és a nehezen átlátható jogi szabályozás miatt, de a cégek működését nehezítette az is, hogy a népgazdasági terv nem számolt a vegyes tulajdonban álló cégek nyersanyag-szükségletével, így folyamatos importra szorultak, ami drágította és lassította a termelést. Ráadásul kötelezték a nyugati tulajdonosokat, hogy az alkalmazottak bérének egy részét keményvalutában fizessék meg (az így kifizetésre kerülő nyugati keményvaluta nyilván nem a gyári munkások megélhetését segítette, hanem az állam valutaínségét csökkentette), és komoly gondjaik adódtak a rendszeres

246 Horváth–Németh 1999, 146.

energiaellátási zavarok miatt is.²⁴⁷ (Romániában minden valószínűség szerint nem a gazdasági-pénzügyi elit tartotta kézben a cégek alapítását és irányítását, mint Magyarországon, hanem a titkosszolgálat, így más módon és más célokra használták azokat.)

Az eddigi kutatások azt támasztják alá, hogy Magyarország élen járt a blokkban a nyugati kooperációk és vegyesvállalatok létrehozásában. Pontos információk eddig Ausztria vonatkozásában álltak rendelkezésünkre, amelyek alapján elmondhattuk, hogy a hetvenes évek elején a szatellit államok és Ausztria között létrejött kooperációs szerződések közel kétharmadában Magyarország vett részt,²⁴⁸ de még ennél is beszédesebb adat, hogy az Ausztriában működő és a KGST országaihoz köthető 53 vegyesvállalat közül 33 cég magyar érdekeltségű volt.²⁴⁹ A társult tag státuszában lévő Jugoszláviát nem számítva, Magyarország mellett tíz tagországa volt a gazdasági szervezetnek, vagyis ha arányaiban nézzük, a többi tagállam átlagosan fejenként két vállalattal büszkélkedhetett a semleges osztrák államban. Beszédes arányok, mindenképpen jelzésértékűnek tekinthetők és alapvető különbséget jeleznek a magyar gazdaság működését és szerkezetét tekintve a szovjet blokk többi országához képest. Nem véletlen, hogy az amerikai titkosszolgálat is fontosnak érezte ennek a jelenségnek a tanulmányozását.

Bár Magyarország és az Egyesült Államok között nem volt jelentős a külkereskedelmi forgalom,²⁵⁰ az amerikai adminisztráció mégis hamar felfigyelt az 1972-es jogszabályi változtatásra. 1972-ben Fekete János egy pénzügyi delegáció élén Washingtonban járt, ahol bejelentette, hogy hamarosan engedélyezni fog-

247 CIA, FOIA, International Economic & Energy Weekly, 1986. október 31.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP97-00770R000100630001-3.pdf>
(Letöltés: 2019. augusztus 31.)

248 Pogány 2009, 149.

249 Uo. 151.

250 A CIA 1965 és 1972 között ismerteti a két ország közötti kereskedelmi forgalom növekedését. 1965-ben 11,4 millió USD volt az összértéke a Magyarország és az USA között lebonyolított kereskedelemnek, 1972-re ez az érték elérte a 35,3 millió dollárt. CIA, FOIA, Intelligence Memorandum – Trading and Cooperation with Hungary, 1973. március.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700050031-1.pdf>
(Letöltés: 2019. augusztus 31.)

ják a vegyesvállalatok alapítását várhatóan úgy, hogy megőrzik a magyar többségi tulajdont ezekben a vállalkozásokban.²⁵¹ Annak ellenére, hogy a vegyesvállalatok alapításában 1972 után tapasztalható igazi felfutás, az amerikai hírszerzés már ekkor úgy fogalmazott, hogy Magyarország hosszú ideje vezető szerepet játszik a blokkon belül a vegyesvállalatok létesítésében Jugoszlávia mellett, de hozzátette, hogy alapvető különbség figyelhető meg a magyar szabályozásban, hiszen míg a jugoszlávok engedélyezik, hogy országuk területén beruházásokat hajtsanak végre a nyugati cégek, Magyarországon ugyanez nem lehetséges.

Valóban: a magyar szabályozás szerint a vegyesvállalatok külön engedély nélküli alapítására ekkor még kizárólag a nyugati országokban volt lehetőség, a nyugati tőke előzetes engedélyeztetés nélküli megjelenése csak 1977-től vált lehetővé az országban, így a magyarországi központtal működő vegyesvállalatok száma ezekben az években még meglehetősen csekély volt. Ezek közül a CIA az Intercooperation Kereskedelemfejlesztési Rt.-t tartotta a legjelentősebbnek – Oblath György kapcsán már korábban említettem a céget –, amelynek feladatai közé tartozott a különböző kooperációk, vegyesvállalatok létrehozása, alapítása. Az Intercooperation valójában nem vegyesvállalat volt, tulajdonosai között magyar cégeket találunk, viszont azzal a céllal hozták létre, hogy a nyugati tőkének utat nyissanak Magyarország felé – de erről később még szó lesz. 1973 márciusában a CIA elemzést készítettett arról, hogy az új lehetőségek mennyiben fogják megváltoztatni a magyar gazdasági kapcsolatokat.²⁵² A dokumentumban – amellet, hogy újra hangsúlyozták Magyarország blokkon belüli vezető szerepét ezen a területen – jó érzékkel állapították meg, hogy az új tendencia jelentőségét leginkább Magyarország technológiai éhségére lehet visszavezetni, hiszen ezen cégek segítségével megszabadulnak a kereskedelmi kvótáktól, ráadásul a tőkés partner bevonásával az anyagi nehézségeket is orvosolni tudják. Ekkor arra még nem fi-

251 CIA, FOIA, Eastern European Intelligencer, 1972. október 5.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79B00864A001200020050-2.pdf>
 (Letöltés: 2019. augusztus 31.)

252 CIA, FOIA, Intelligence Memorandum – Trading and Cooperation with Hungary, 1973. március.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700050031-1.pdf>
 (Letöltés: 2019. augusztus 31.)

gyelt fel az amerikai hírszerzés, hogy ezek a cégek maguk is azonnal hozzáláttak olyan vállalkozások alapításához, amelyek hivatalosan már nem voltak köthetők a blokkhoz, így az embargó kijátszásában is komoly szerepet töltöttek be.

A nyolcvanas évek közepére nagyjából 200, nyugati székhellyel rendelkező vegyesvállalat volt bejegyezve Magyarországon,²⁵³ az általuk alapított offshore jellegű cégek számáról azonban egyelőre nincsenek adataink. A magyarországi székhellyel rendelkező vegyesvállalatok alapítása jelentősen elmaradt ezen szám mögött: 1980-ban mindösszesen három ilyen cégről tudunk,²⁵⁴ bár a nyolcvanas évek első felében fokozatosan elkezdett nőni a számuk. Ezen cégek megjelenése felkeltette a nyugati gazdasági szereplők figyelmét is.²⁵⁵ Az amerikai hírszerzés 1986-ban készített egy elemzést a keleti blokk vegyesvállatairól, amelyben a Magyarországon működő, vegyes tulajdonban lévő cégek számát ötvenre tették.²⁵⁶ Ez az adat csak a magyarországi központtal működő cégek számát takarta, és csupán pillanatfelvétel lehetett, hiszen 1987-re már nagyjából nyolcvan, hazánkban működő, külföldi tulajdonossal rendelkező vállalatról van tudomásunk. Ennek ellenére mégis izgalmas az amerikaiak által közölt adatsor, ugyanis összehasonlítható a térségben mutatkozó hajlandóság a nyugati tőke beengedésére. A számokat tekintve Magyarország messze megelőzi a testvérországokban megfigyelhető tendenciákat. Még Románia is csak tíz vegyes tulajdonban lévő céget tudhatott ekkor magáénak az elemzés szerint, pedig – mint láthattuk – Magyarországnál sokkal korábban teremtett lehetőséget arra, hogy határain belül is megjelenjenek a nyugati tulajdonosok. Ekkor az amerikai hírszerzés adatai alapján Bulgáriában nyolc, Csehszlovákiában egy, Lengyelországban pedig egyetlen tőkés háttérrel rendelkező vegyesvállalat sem működött még. Magyarország kifejezetten vonzó célszágája volt a befektetőknek, ugyanis a bankszektortól a turizmusig a gazdaság széles spektrumán engedélyezte a cégalapításokat a jogszabályi háttér, az adókat viszonylag alacsony szinten határozták meg (első öt évben 20%, majd 30%), emel-

253 Vajna 1987, 3.

254 Haár, 1980.

255 Ter Borg – Lafeber 1987.

256 CIA, FOIA, International Economic & Energy Weekly, 1986. október 31.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP97-00770R000100630001-3.pdf>
(Letöltés: 2019. augusztus 31.)

lett egyes kiemelt területeken – például az energetikában vagy a gyógyszeriparban – a nyugati befektetők adómentességet is élvezhettek az első öt évben, majd a továbbiakban is jelentős adókedvezményt kaptak. Ráadásul mindezeket túl kedvező áron juthattak hozzá az energiához és a nyersanyagokhoz, a magyar munkavállalók fizetésének meghatározásához pedig az alacsony keleti munkabérek váltak irányadóvá, természetesen forintban fizetve.²⁵⁷ A befektetők összességében kedvezőbben ítélték meg a beruházási feltételeket Magyarországon, mint a szomszédos Jugoszláviában, ahol pedig a negyvenes évektől kezdve sokkal nyitottabb volt a gazdaság, gyakorlatilag a teljes időszakon keresztül jelen volt a nyugati tőke.

A nyolcvanas évek második fele a szocialista gazdaságból a kapitalizmusba való átmenetről szólt. A nyugati nagyvállalatok, a nemzetközi pénzügyi csoportok természetesen feszülten figyelték a változásokat, és minden bizonnyal igyekeztek befolyásolni is a folyamatokat. Magyarország nem vesztett vonzerejéből: a kedvező adókörnyezet és a liberális szabályozás a leginkább befektetőbarát állammá tette a régió többi országához képest, a multinacionális nagytőke számára pedig megadatott az a páratlan lehetőség is, hogy a tevékenységéből származó profitot egy az egyben kivihette az országból – legalábbis az amerikai titkosszolgálat értelmezése szerint ez tette Magyarországot felettébb csábítóvá.²⁵⁸

A fent ismertetett összefüggések további kutatásokat és elemzéseket igényelnek – közgazdasági szempontból is –, amelyek szétfeszítenék ennek a kötetnek a kereteit. Mégis fontosnak tartottam felvázolni azt a tudatosan felépített és kialakított kereskedelmi mechanizmust, amely egyértelműen magyar sajátosság volt, és kijelölte Magyarország szerepét a hidegháború történetében. Ez a szerep egyáltalán nem volt jelentéktelen, különösen az ország méretéhez képest. Magyarország geopolitikai helyzete eleve determinálta, hogy a Kárpát-medence területe összekötő híd lehessen Kelet és Nyugat között, a világ politikai kettészakítottsága pedig kikényszerítette, hogy a lezáruló vasfüggönyön valahol nyissanak egy kiskaput. Kikényszerítette, hiszen a politika szintjén lehetnek

257 Uo.

258 CIA, FOIA, Prospects for US Export to Hungary and Poland, 1989. szeptember 1. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90T00103R000400410002-0.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 31.)

ideológiák, de a gazdaság, jobban mondva a pénz útjába mindez nem állhat. A tőke áramlását nem lehet megakadályozni, a pénzhatalmi érdekek érvényesülni fognak, bármilyen szögesdrót feszüljön is a határokon. A szovjet megszállás radikális cezúrát jelentett az ország politikai, társadalmi és gazdasági életében is, de mégis volt egy rejtett dimenziója a történeteknek, ahol a kontinuitás megragadható. A kontinuitás a náciizmus és a kommunizmus, kapitalizmus és szocializmus között. A Komintern titkos pénzeit felügyelő magyar „maffia” tevékenysége Svájcban, vagy a szoros kereskedelmi kapcsolatok kiépülése ex-náci tisztok és egykori üldözöttjeik között – mind arra utalnak, hogy a politika történeteinek fedésében egy egészen más motivációkkal irányított világ is létezett, ennek megismerése pedig elengedhetetlen a valóság leírásához. A kommunizmus világforradalmi káprázata nélkülözhetetlenné tette a vadkapitalista gondolkodást, hiszen a baloldali pártok finanszírozása csak a tőke logikájának követése mentén vált kivitelezhetővé. Miközben milliókra kényszerítették rá a szocializmus építésének vízióját, egy kiválasztott elit privilégiuma volt egy egész nemzet vagyonának a birtoklása. Az államosításokkal a legszélsőségesebb tőkekoncentrációt valósították meg Lenin követői, vagyis a valaha létező legszélsőségesebb kapitalizmust hozták létre anélkül, hogy beépítették volna a rendszerbe a kontrollt, a piac és a verseny szabályozó szerepét, vagy akár a szakszervezetek érdemi mozgásterét. A szocialista blokk politikai-gazdasági elitjének képviselői – kihasználva kiváltságaikat – megjelentek a kapitalista világban, ahol partnerekre leltek. A kommunista internacionalizmus és a kapitalista globalizmus titkos összekacsintásban Magyarország volt az összekötő, a „hidegháború Velencéje”, vagyis a kereskedelmi kapocs a világ különböző pontjai között, amely segítette a pénz rideg törvényének az érvényesülését, a tőke áramlását.

„MESÉS” MAGYARORSZÁGON

Gazdaságdiplomácia

Emil Hoffmann nem Magyarországon kezdte építeni a vállalkozásait. Bickenbach, Becher, Triska és a mögöttük álló cégek több fontos árucikkre is megszerzték a monopóliumot, így Hoffmann inkább az általa jobban ismert román és bolgár piacokon próbált szerencsét, azonban 1956 őszén megjelent Budapesten, és egy időre főszereplője lett a hidegháborús kémjátszmák magyar fejezetének.

1956. szeptember 25-én Emil Hoffmann és felesége Budapestre látogatott a Magyar Újságírók Országos Szövetsége elnökének, Vadász Ferencnek²⁵⁹ a meghívására. Hoffmann újságíróként és külkereskedőként érkezett Magyarországra, de a meghívást valójában a Külügyminisztérium kezdeményezte, és az út költségeit is a külügyi tárca állta.²⁶⁰ Hoffmann ekkor már egy éve folyamatos kapcsolatot tartott a berlini magyar nagykövetség munkatársaival, különösen Kurtán Sándor főmunkatárssal, a helyi magyar hírszerzés vezetőjével. Kurtán egyébként a háború alatt szimpatizált a szélsőjobboldali gondolatokkal, így nem lehetett számára idegen az egykori nácival folytatott párbeszéd. 1945 előtt ugyanis közeli barátja volt a Nyilaskeresztes Párthoz tartozó derecskei szervezet vezetőjének, gyakran bejárt a párt helyi székházába, részt vett az ottani munkában. 1945 őszén egy házkutatás alkalmával „fasiszta” sajtótermé-

259 Vadász Ferenc (1916–2009) újságíró, 1945 és 1948 között az MDP, majd az MKP kecskeméti szervezetének különböző tisztségeiben dolgozott. 1949–1950-ben a Szabad Nép munkatársa volt, majd 1950-ben kinevezték a MŰOSZ főtítkárának. 1957-ig töltötte be ezt a pozíciót. 1957 és 1959 között az Esti Hírlap főszerkesztő-helyettese, majd 1984-ig, nyugdíjba vonulásáig a Népszabadság rovatvezetője volt.

260 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275. KÜM Középeurópai Osztály, Német referatúra feljegyzése, 1956. szeptember 26.

keket találtak nála, amiért eljárás alá vonták, de mivel nem tudták bizonyítani párttagságát, megszüntették a nyomozást ellene a következő magyarázattal: „Azon falusi fiatalok közé tartozik, akik a vidéken szereplő nyilas szellemi vezetőkkel érintkezésbe kerültek, de nem politikai meggyőződésből és ilyen vonatkozásban, hanem azért, mert más értelmiség, aki az egyszerű származású értelmiségi fiatalsággal egyáltalán foglalkozott volna, nem volt, s így ezen fiatalok önakaratukon kívül kerültek ezen káros mozgalom irányítóival összeköttetésbe.”²⁶¹ Vagyis Kurtán a kommunista párt azon oszlopos és megbízható tagjai közé tartozott, akik az egyik szélsőséges eszmét könnyedén felcserélték a másik szélsőséges ideológiára, nyilasból kommunistává váltak. Diplomáciai karrierjének a berlini követség csak első állomása volt, Helsinkiben és Bécsben is képviselte később a Magyar Népköztársaságot. A párt- és a miniszterialis szervek előtt Kurtán nyilas múltja állítólag csak közvetlenül az 1970-es bécsi kiküldetése előtt vált ismertté, amelynek körülményeit a Központi Ellenőrző Bizottság vizsgálta, és ennek következtében hívták vissza alig két év szolgálat után az osztrák fővárosból.²⁶²

A magyar politika Hoffmann iránt megnyilvánuló érdeklődése összefüggött a Nyugatnémet Szabaddemokrata Párttal (FDP) való összeköttetések elmélyítésével és azzal a jelenséggel, hogy a berlini képviselő 1955-től egyre szorosabb személyes kapcsolatokat épített ki egyes nyugatnémet újságírókkal.²⁶³ Ez a nyitás a Sztálin utáni világpolitikai enyhülés látványos következménye volt: 1955. március 18-án megszűnt a hadiállapot Magyarország és az NSZK között, ezzel megnyílt a lehetőség az intézményesített párbeszéd megkezdésére is.²⁶⁴ A hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételét azonban még erőteljesen gátolta a Hallstein-doktrína²⁶⁵ szigorú irányvonala, ezért a közeledés informális csa-

261 ÁBTL 3.1.9. V-84811. 16/b. Összefoglaló jelentés, 1970. február 25.

262 Fiziker 2013, 41–42.

263 Ruff 1998, 1113.

264 Ruff 2007, 305.

265 A Hallstein-doktrína Walter Hallstein (1901–1982) nevéhez köthető, aki 1955-ben az Adenauer-kormány külügyi államtitkáráként hirdette meg azt a szigorú irányvonalat, amely alapján a bonni kormányzat a diplomáciai kapcsolatok megszakítását helyezte ki látásba minden olyan országgal szemben, amelyik elismeri az NDK-t. A doktrína egészen 1969-ig, Willy Brandt hatalomra kerüléséig meghatározta az NSZK külpolitikáját.

tornákon keresztül valósult meg: a magyar diplomácia képviselői a nyugatnémet újságírókkal vették fel a kapcsolatot, és őket használták közvetítőként.²⁶⁶ A különböző lapok munkatársai cserébe azért, hogy találkozókát szerveztek a nyugatnémet politikai pártok képviselői és a magyar külügyi tisztségviselők között, jelen lehettek a megbeszéléseken, azokról tudósíthattak.²⁶⁷ A nyugati sajtó szimpátiájának megnyerése már ekkor megkezdődött, és bár átmenetileg a szabad országok zszurnalisztáinak jóindulatú közeledése megdermedt a forradalom leverését és Kádár János illegitim hatalomátvételét követően, ezen a kiábrándultságon hamar túljutottak, és már 1957 második felében lelkes beszámolók születtek Kádár „különutas” politikájáról.²⁶⁸ A magyar diplomácia már az ötvenes évek közepén tudatosan használta a társutas nyugati újságírókat, így Emil Hoffmann felbukkanása a berlini magyar nagykövetség környékén korántsem meglepő, különösen Hoffmann előéletének ismeretében, hiszen láthattuk, hogy az ex-náci üzletember elsősorban a szovjet érdekszféra országaiban igyekezett szerencsét próbálni a háború utáni években, és Berlinben bejáratos volt az összes keleti blokkhoz tartozó nagykövetségre. A magyar külügy számára „Mesésnek” a nemzetiszocialista időkből származó ismerő-

266 Horváth–Németh 1999, 125.

267 Ruff 2007, 306.

268 Egyes nyugati (társutas) újságírók már 1957 februárjában is erősen elnézően nyilatkoztak Kádár János hatalomátvételéről. Otto Frei svájci laptudósítóval 1957. február 19-én beszélgetett a BM ügynöke, azokban a napokban, amikor Magyarországon éppen kibontakozóban volt a tízezreket érintő megtorlás: „Hangsúlyozta, hogy ő úgy látja, a helyzet most már rohamosan normalizálódni fog, és Kádár János kormánya meg fog szilárdulni. A mai helyzetet már a normálshoz közelállónak minősítette, s hozzáfűzte, hogy emberileg mély tisztelettel adózik Kádár Jánosnak, akit igen becsületes és egyenes embernek tart. Megkérdeztem, hogy erről mi a véleményük a többi újságíróknak Nyugaton. Frei – akinek kiterjedt ismeretsége van – közölte, hogy a nyugati országok sajtótudósítóinak jelentős része osztozik az ő véleményében. Tragikusnak találják Kádárnak azt a kényszerű helyzetét, hogy kénytelen volt a szovjet csapatok segítségével kormányra lépni, Kádár emberi mivoltát, jellemét makulátlannak tartják, s becsülik a börtönökben töltött időben tanúsított megingathatatlan magatartása miatt is. Aki megjárta a Rákosi-börtönöket – mondotta Frei – az véleményem szerint nem térhet vissza a régi módszerekhez. Frei egyébként aggodalmát fejezte ki afölött, hogy Kádár Jánosnak lesz-e elég ereje ahhoz, hogy a maga elgondolásait érvényesíteni tudja a régi funkcionárius apparátussal és a véleménye szerint a Szovjetunióban újjáéledő sztálinizmussal szemben.” ÁBTL 3.2.3. Mt-536/2. 20. Jelentés dr. Otto Frei svájci laptudósítóval folytatott beszélgetésről. A beszélgetés helye és időpontja: Berlin, 1957. február 19.

sei – vagyis az egykor náci ideológiát követő politikusok – tűntek igazán hasznosnak, akik ekkor többségében a szabaddemokrata párt soraiban ültek.

Az FDP-t 1948 decemberében alapították Trizónia liberális pártjai. Első elnökük Theodor Heuss volt, aki a Német Szövetségi Köztársaság 1949-es megalakulása után elsőként töltötte be a szövetségi elnöki posztot 1949 és 1959 között. Az FDP egészen 1957-ig tagja volt a koalíciós kormánynak, azonban 1956-ban komoly ellenétek alakultak ki a liberálisok és a Kereszténydemokrata Unió (CDU) között, így szakításra került sor, és a következő évi választások során a szabaddemokraták ellenzékbe kényszerültek.²⁶⁹ A magyar külpolitika a kezdetektől figyelemmel kísérte a liberális párt tevékenységét, hiszen a nyugat-német politikai körök közül ők voltak azok, akikkel a diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt is sikeresen tudtak együttműködni. Adenauer kancellár és a mögötte álló kereszténydemokraták elzárkóztak a szovjet blokk országaival való tárgyalásoktól, az FDP körei azonban komoly gazdasági lehetőséget láttak a vasfüggöny túloldalán lévő területekkel való kooperációban. Hoffmann szerint nagytőkés csoportok álltak a hátuk mögött, akik tudatosan készültek arra, hogy a szocialista blokk összeomlásának esetére, illetve amennyiben a szatellit államok valamelyikének sikerülne kikerülnie a szovjet érdekszférából, megkérdőjelezhetetlen legyen a gazdasági befolyásuk a térségben, behozhatatlan előnnyel induljanak más érdekcsoportokkal szemben. Hoffmann már 1957-ben megfogalmazta, hogy Magyarországon „az iparon belül olyan változások mentek végbe, amelyek kizárják a tulajdonjogok visszaállításának lehetőségét, vagyis azt, hogy az 1945 előtti tulajdonosok visszakapják volt gyáraikat, bankjaikat stb. Ugyanez vonatkozik a mezőgazdaságra is. Ennek a német tőkecsoportnak tehát nem célja és érdeke, hogy minden tekintetben visszaálljon az országban az 1945 előtti gazdasági rendszer. Feltételezte azonban, hogy később az állam majd elad és bérbe ad bizonyos vállalatokat és ily módon fokozatosan újra visszatér Magyarország a kapitalista gazdasági rendszerhez. Éppen ezért ez a tőkés csoport, amelynek Hoffmann a megbízottja, igen nagy perspektívát lát az NSZK és a népi demokráciák közti gazdasági kapcsolatok kiépítésében, valamint abban,

269 Ruff 1998, 1115.

hogy ezen a téren megelőzzenek más nyugati tőkecsoportokat.”²⁷⁰ Ezek szerint már 1957-ben számítottak arra nyugatnémet nagytőkés körök, hogy a jövőben valamikor bekövetkező gazdasági rendszerváltás nem fog együtt járni reprivatizációval, így részt vehetnek az állami vagyon felvásárlásában.

Az FDP és a magyar gazdasági szereplők, illetve a diplomácia képviselői között Emil Hoffmann lépett fel közvetítőként, aki az *Industriekurier* című lap – amely az MNVK-2. szerint a nyugatnémet nagytőke egyik vezető gazdasági orgánuma volt²⁷¹ – munkatársaként vállalta fel ezt a szerepet.²⁷² Nem meglepő, hogy a nyugatnémet liberális gazdaságpolitikusok előnyben részesítették Magyarországot a térség többi országához képest, hiszen az előző fejezetben olvashattuk, hogy jelentős kereskedelmi kapcsolatrendszert sikerült hazánknak kiépítenie a második világháborút követően, amely ígéretes befektetési, együttműködési lehetőségeket villantott fel. „A német szabaddemokraták meg is jegyezték, mennyivel könnyebb velünk magyarokkal tárgyalni, mint a lengyelekkel és csehekkel, nem szólva az NDK-beli németekről.”²⁷³ A berlini nagykövet, Safrankó Emánuel és kollégája, Kurtán Sándor aktív közreműködésével 1956 nyarára kialakult a folyamatos párbeszéd a két fél között, és 1956 októberére megszervezték az FDP prominens képviselőinek magyarországi látogatását. A kétfős delegáció egyik tagja Kurt Haller, társa pedig Willy Max Rademacher volt.²⁷⁴ Kurt Haller neve ismerősen cseng, hiszen magas rangú náci tisztként ő volt 1944-ben Veessenmayer összekötője a nyilas párt vezetéséhez Budapesten, azonban Canaris hírszerző szervezetében való közreműködése megmentette őt a felelősségre vonástól a háború után. Hoffmann még a háborús időkből ismerte Hallert, onnan eredt a barátságuk. Rademacher szintén náci előélettel rendelkezett, a háború után az FDP egyik alapító tagja volt, a hamburgi pártszervezet elnökeként vett részt az országos politikai életben. A szövetségi parlament képviselőjeként 1949 és 1957

270 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 74–75. Szolcsányi Ferenc önvallomása, 1959. december 22.

271 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 31. MNVK-2. feljegyzése, 1959. március 16. A lapról lásd még: <https://de.wikipedia.org/wiki/Industriekurier>

272 Ruff 1998, 1117.

273 Uo. 1120.

274 Uo. 1121.

között a közlekedési ügyekért felelős bizottság vezető tisztségét is betöltötte. Magyarországi látogatása során ígéretet tett arra, hogy pozíciójából adódó lehetőségeit kihasználva támogatni fogja Budapest és az NSZK közötti légi-forgalom beindítását.²⁷⁵ Rademacher konkrét lépéseiről nincsenek adataink, azonban annyi bizonyos, hogy ért el eredményeket, hiszen egy 1959-es feljegyzésből, amelyet a Légügyi Főigazgatóság egy tisztségviselője írt, kiderül, hogy Hoffmann közreműködésével sikerült 1957 folyamán megállapodást kötni arról, hogy a Magyar Légiközlekedési Vállalat (Malév) gépei átrepülhettek az NSZK légterén.²⁷⁶ 1959-ben azonban még nem volt közvetlen légi összeköttetés Budapest és a nyugatnémet városok között, így Hoffmann azért kereste újra a magyar légiközlekedés befolyásos irányítóit, hogy tárgyalásokat kezdjen a Lufthansa légitársaság és a Malév közötti megállapodások létrehozásáról. Javaslatában Hamburg szerepelt mint az első légikikötő a magyar és nyugatnémet területek között, a magyar illetékesek azonban inkább Frankfurtba szerettek volna közvetlen járatot indítani.²⁷⁷

Frankfurt kitüntetett szerepe nyilvánvalóan a kereskedelmi kirendeltség által fenntartott jelentős gazdasági kapcsolatoknak volt köszönhető, és ez nemcsak a magyar vezetés számára vált fontossá, de a német üzletemberek is felmérték a frankfurti magyar misszió jelentőségét. Rademacher az állambiztonság ismerete szerint Nyugat-Németország egyik legnagyobb szállítmányozó cégének a tulajdonosa volt, így személyesen is érdeke fűződött a keleti kereskedelem kiszélesítéséhez. 1956-ban nyilvános beszédben követelte, hogy a népi demokratikus államok frankfurti kereskedelmi kirendeltségei konzuli jogokat kapjanak a nyugatnémet kormánytól.²⁷⁸ A magyar gazdaság vezetőinek és a külkereskedelem irányítóinak Rademacher személye közvetlen összeköttetést jelentett a nyugatnémet politikai elit felé: az ötvenes évek második felében

275 ÁBTL 3.1.5. O-12344/3. 21. Tájékoztató jelentés, 1958. december 16.

276 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 51. Feljegyzés Rónai Rudolf elvtárs részére, 1959. április 8.

277 Hoffmann ezen a téren nem tudott eredményeket felmutatni, hiszen a Lufthansa közvetlen budapesti járata 1967 szeptemberében, Kiesinger kancellársága idején indult csak meg. Lásd: Horváth–Németh 1999, 140.

278 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/2. KÜM Középeurópai Osztály, Német referatúra feljegyzése, 1956. szeptember 26.

gyakran találkoztak magyar külügyi tisztségviselők Rademacherrel, céljuk a két ország közötti gazdasági kapcsolatok további mélyítése volt.

A forradalom leverése után német részről tapasztalni lehetett némi elbizonytalanodást, azonban a gazdasági érdekek felülírták a jog és a humánus kérdéseit is. 1957. január 26-án Kurtán Sándor találkozott az FDP választási kampányfőnökével, Wolfgang Döringgel, aki így nyilatkozott: „érzelmelek szerint a szabadságharcosokkal voltam együtt, de mint politikus nem érthetek egyet azzal, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben egy kérdés ilyen irányba terelődjön.”²⁷⁹ Nagy Imre kivégzése után néhány hónappal Rademacher a szabad-demokraták képviselőjeként újra Magyarországra látogatott – 1956 óta immár többedszer –, és közölte, hogy változatlanul kiállnak a két ország kereskedelmi kapcsolatainak bővítése és a kölcsönös diplomáciai elismerés mellett.²⁸⁰ Az FDP mögötti tőkeérdekeltségek valóban nem akarták elengedni a Magyarországon keresztül elérhető keleti piacokat, és Hoffmann volt az egyik újságíró, aki tevékenyen részt vett a kádári hatalom mosdatásában. Kurtán Sándor 1957 augusztusában arról számolt be, hogy „Mesés” felajánlotta, „ír egy 15-20 oldalas tájékoztatót az FDP részére, hogy a választási szónokok »objektív« jelentés alapján tudjanak szembeszállni a CDU szónokok érveivel. A CDU választási szónokai rendkívül aktívan használják fel a magyarországi eseményeket erőpolitikájuk helyességének alátámasztására. Az FDP és SPD [Németország Szociáldemokrata Pártja] nem tud ezzel szembeszállni saját külpolitikai vonala érdekében, mivel nem ismerik nálunk a tényleges helyzetet.”²⁸¹

Hoffmann ötletét örömmel fogadta a magyar külügyi vezetés, és gazdag programot állítottak össze számára, hogy saját maga szerezhessen tapasztalatot a magyar valóságról. Lehetővé tették, hogy találkozzon a Külkereskedelmi Minisztérium befolyásos főosztályvezetőjével, Nyerges Jánossal, akiről tudjuk, hogy 1945 óta kulcsfigurája volt a külkereskedelmi kapcsolatrendszer kiépítésének és fontos szerepet játszott a reexportügyletek felfuttatásában, valamint a

279 Ruff 2007, 315.

280 Ruff 1998, 1131.

281 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/17–18. Feljegyzés dr. Hoffmann Emil nyugatnémet újságíró magyarországi látogatásáról, 1957. augusztus 10.

vegyesvállalatok alapításának engedélyeztetésében is. Nyerges a hírszerzésnek dolgozott ekkor már több mint egy évtizede, mind a diplomáciában, mind a befolyásolásban rendkívüli gyakorlatra tett szert, így Hoffmann „megfelelő” tájékoztatása nem okozhatott számára gondot. A német újságíró azonban még tapasztaltabb titkosügynök volt, nem feltételezném, hogy meg lehetett vezetni, az érdekeik viszont megegyeztek. Hoffmann támogatókat keresett tervezett új vállalkozásához: mivel az *Industriekurier* laptól időközben elbocsátották, szeretett volna saját újságot kiadni, amely a Kelet–Nyugat közötti kereskedelemre fókuszál, ehhez azonban anyagi támogatásra volt szüksége. Úgy gondolkodott, ha az új magyar kormánynak tesz egy szívességet – vagyis megírja több német folyóiratban, hogy a kádári vezetés a konszolidáció útjára lépett –, cserébe elvárhatja, hogy a magyar vállalatok rendszeresen hirdetéseket adjanak fel az általa szerkesztett újságban. Úgy számította, hogy évente nagyjából húszezer nyugatnémet márkára lenne szüksége a lap fenntartásához és természetesen folyamatosan érkező friss gazdasági hírekre, amelyekhez a konkurencia nem férhetne hozzá. Az üzlet megkötött: a magyar fél – Kurtánon és Nyergesen keresztül – ígéretet tett arra, hogy támogatni fogja Hoffmann vállalkozását, cserébe azonban „a pártok részére készítendő tájékoztatásban a következőkből indul ki: cáfolja, hogy Magyarország »csatlós«, hogy semmiféle változás nem következett be a múlt években lévő állapotokhoz képest, hogy »szabadságharcosokat« végeznek ki. Kifejti, hogy a kormány stabil. A lakosság kiábrándult a Nyugatból. Sok intézkedés és változás következett be a gazdasági életben, ami növeli az életszínvonalat.”²⁸² Hoffmann 1957-es körútja – amely során Nyergesen kívül találkozott a Magyar Kereskedelmi Kamara főtitkárával és a Földművelésügyi Minisztérium sajtósával, valamint lehetővé tették, hogy beszélgesse az „utca emberével” is – bevezette a német újságíró-üzletembert a magyar gazdasági elit körébe. Ő így olyan ismeretségekre tett szert, amelyeken keresztül a hatvanas évek közepéig meghatározó szerepet játszott Magyarország külkereskedelmi életében, és „jószolgálati” tevékenységet is végzett annak érdekében, hogy a nyugati közvélemény szemében Kádár János szalonképpé váljon.

282 Uo. 275/20.

A magyar külkereskedelmi diplomácia az FDP körein kívül más pártokhoz is próbált közeledni Nyugat-Németországban, bár sokkal kevesebb sikerrel. A szabaddemokratákkal párhuzamosan kezdték a tárgyalásokat a kitelepített németiség érdekeit képviselő Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten (BHE) vezetőivel, valamint a szociáldemokrata politikusokkal, de a kereszténydemokraták soraiban is találtak néhány embert, aki szóba állt velük. Korábban már volt szó arról, hogy a szintén náci múlttal rendelkező, de az ötvenes-hatvanas években a CDU politikusaként tevékenykedő Kiesinger és jobbkeze, Todenhöfer is jó viszonyt ápolt Nyerges Jánossal, és ők is támogatták a kádári kormányzatot, dacára a véres megtorlásokról érkező híreknek. Amikor megjegyzést tettek Nyergesnek az 1956 novemberében bevezetett statáriális bíráskodást illetően, és arra figyelmeztették a gazdasági diplomatát, hogy ha már alkalmazza ezt az embertelen eljárást, legalább csendben tegyék (vagyis ne szivárogtassanak ki a hírek a fellebbezést és kegyelmet is kizáró statáriális kivégzésekről), Nyerges azt felelte, hogy „ezek az ún. felháborodások nem őszinték és ahogy a németeket nem zavarja az, hogy milyen demokrácia van mondjuk Spanyolországban, Iránban vagy Dél-Afrikában és vígan kereskednek ezekkel az országokkal, ne zavarja őket Magyarországon sem a belpolitikai helyzet.”²⁸³ Nyergesnek és a magyar külügyi tisztségviselőknek nyilván nem esett nehezére ezeket a kritikákat visszautasítani, hiszen olyan emberek fogalmazták meg azokat, akik hajdan népirtáshoz asszisztáltak, vagyis erkölcsi alapjuk az elitélő véleményhez aligha lehetett. Kádárt pragmatikus politikusként szokás meghatározni, de ez a fajta oportunizmus nem volt eddig nyilvánvaló: a személyi kultusszal és a „sztálinizmus bűneivel” szólások szintjén szakító, de a megtorlások levezénylésével gyakorlatilag azzal közösséget vállaló új hatalom kontinuitást mutatott a rákosista időkkel a nácikkal való kollaborációt tekintve is. Azok az egykori náci politikusok és tisztek, akik a háború után is folytatták a közéleti tevékenységet, amerikaellenesek voltak és a német egység mellett harcoltak attól függetlenül, melyik párt soraiban – az FDP-ben vagy az CDU-ban – kezdték újra a karrierjük építését, és ez a mentalitás sodorta őket a szocialista blokk

283 ÁBTL 3.1.2. M-25447/1. 56. Jelentés, 1957. április 9.

országainak képviselői felé, ahol tárt karokkal várták őket. Antikommunista beállítottságukat messze felülmúlta Amerika-ellenességük, így könnyen egy platformra tudtak jutni a megtorló kádári politikával is.

A magyar külkereskedelmi diplomácia jó érzékkel fordult ezen politikusok felé, és komoly hangsúlyt fektetett arra, hogy ne csak partneri viszonyt ápoljon velük, hanem lehetőségeikhez képest segítse is őket az érdemi pozíciók elérésében. Kiesinger mint a német szövetségi köztársasági parlament külügyi bizottságának titkára jó eséllyel pályázhatott például a külügyminiszteri székre, és a Nyerges János által képviselt magyar körök számítottak is arra, hogy személyében közvetlen kapcsolatot tudnak létesíteni a nyugatnémet külpolitikát meghatározó vezetéssel. 1958-ban azonban a magyarok számára váratlan fordulattal Kiesinger kikerült a szövetségi parlamentből és Baden-Württemberg miniszterelnöke lett. A megválasztása idején Todenhöfer éppen Magyarországon vadászott, és Nyerges nem kevés nehezteléssel vetette szemére, hogy nem tartották magukat az ígéretükhöz: „Közöltem vele azt a hírt, hogy közös barátunk, Kiesinger úr baden-württembergi miniszterelnök lett. Ehhez azt a kommentárt fűztem, hogy ő nekem egy nyugatnémet külügyminisztert ígért és egy sváb miniszterelnököt adott.”²⁸⁴ Nyerges mondatai meglepettöket, még akkor is, ha némi túlzással írta le a történeteket. Két eset lehetséges: vagy valóban így zajlott a beszélgetés, és akkor azzal szembesülhetünk, hogy a magyar gazdasági diplomáciában évtizedekig szürke eminenciásként tevékenykedő Nyerges a nemzetközi politikára is számottevő hatással bírt, számítottak szolgálataira a nyugatnémet nagytőke képviselői, ezért említésre érdemes érdekérvényesítő képessége volt, vagy valótlanságot állított és csak felsőbb kapcsolatai előtt igyekezett a királycsináló szerepében tetszelegni. Biztosat ugyan nem tudhatunk, de Todenhöfer magyarázkodásának a tükrében mégiscsak elgondolkodunk az első lehetőségen: „Értékelése szerint Adenauer kancellár diktatórikus hajlamú, mellette a minisztereknek nincs önálló szerepkörük és idegileg is teljesen tönkreteszi őket. Ezt Kiesinger nem akarja vállalni. Ezért ment erre a posztra, nagyobbak az eshetőségei arra, hogy néhány év múlva, ha Adenauer meghal, ő legyen

284 ÁBTL 3.1.2. M-25447. 182. Feljegyzés Todenhöfer úrral folytatott beszélgetésről, dátum nélkül.

a kancellár.”²⁸⁵ 1958-ban mindez irreális reménynek tűnhetett, Nyerges nem is vette igazán komolyan számba ezt a lehetőséget; azt elismerte, hogy némi racionalitás mégis lehet a magyarázat mögött, a lényeg azonban az volt, „hogya a jelen körülmények között Kiesinger közvetlen külpolitikai befolyása csökkent.”

Todenhöfer és Kiesinger taktikája 1966-ban mégis meghozta a remélt sikert, az egykori náci párt tagjából valóban kancellár lett egy ciklus erejéig.²⁸⁶ A magyar pártvezetés számára úgy tűnhetett egy pillanatra, hogy beérik a két évtizedes következetes munka gyümölcse, Nyerges kissé nagyképu fordulatát használva: kancellárt kapott a magyar külkereskedelmi lobbí. Kiesinger nem örvendett túl nagy támogatottságnak és népszerűségnek, nemzetközi tekintélye sem volt számottevő, így nem meglepő módon arra törekedett, hogy „presztízsének biztosítása céljából alkotó jellegű politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat építsen ki az európai szocialista országokkal. E kapcsolatok realizálását rangsorban a Magyar Népköztársasággal kezdene” – szölt az 1966-os értékelés.²⁸⁷ Gerhard Todenhöfer személyesen hozta el Kurt Georg Kiesinger kancellár üdvözlét Nyerges Jánosnak, a magyar Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetőjének, egyben tolmácsolta a kancellár meghívását egy magánjellegű találkozóra 1967 januárjában, és az utazás kellemesebbé tételéhez még egy külön járművet is biztosítottak Nyerges számára Bécsben.²⁸⁸ Nem éppen szokványos, a diplomáciai etikettnek megfelelő szintű érintkezésről volt itt szó. Mindez egyaránt jelzi Kiesinger elszigeteltségét a nemzetközi politikában és Nyerges János kulcsszerepét a német–magyar gazdasági együttműködésben. Emil Hoffmann is felismerte Nyerges fontosságát: egy évvel későbbi megjegyzésében kifejezte, hogy „Nyerges a kezében tartja az egész nyugati kereskedelmet.”²⁸⁹ Talán nem is túlzott nagyon.

285 Uo.

286 Kiesinger politikai kvalitásait gyakran hasonlítják össze Angela Merkel politikai rátermettségével a nagykoalícióban történő kormányzás tekintetében, vagyis Kiesinger politikusként való megítélése napjainkban egyre pozitívabb képet ölt. Lásd: Olsen 2011; Mushaben 2016.

287 ÁBTL 3.2.3. Mt-1072/1. 63. Jelentés, 1966. december 12.

288 Uo.

289 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 189. Jelentés, 1963. január 29.

Frankfurti fordulat

Tökés viszonylatban az NSZK-val bonyolított árucseré-forgalom messze ki-magaslott arányaiban már a negyvenes évek végétől, és az összes kereskedelmi forgalomban a negyedik helyen állt a Szovjetunió, Csehszlovákia és az NDK mögött az ötvenes évek közepén is.²⁹⁰ Így nem meglepő, hogy a magyar pártpo-litikusokat megosztotta a kereskedelmi kapcsolatok további szélesítése. Félttek attól, hogy a nyugatnémet tőke aránytalan befolyást szerezhet a magyar gaz-daságban. Ez mindaddig nem okozott problémát a külkereskedelmi tárcának, amíg 1957 nyarán nem szembesültek azzal, hogy az árucseré-forgalmi tárgya-lásokon a német delegáció elutasítóbb álláspontra helyezkedett a magyar me-zőgazdasági termékek felvásárlása tekintetében. Úgy próbáltak nyomást gyako-rolni a német partnerre, hogy a magyar külkereskedelmi vállalatokat igyekeztek rászorítani arra, beszerzéseiket ne a nyugatnémet piacon végezzék. Olyan ke-reskedelempolitikai irányelveket fogalmaztak meg és juttattak el a vállalatok-hoz, amelyekben a német források helyett francia, angol, olasz és svájci piacok felé orientálták a kereskedőket.²⁹¹ A KKM szerint a kiadott utasítás meghozta az eredményt, és 1959-re a német import összértékben és részesedést tekint-ve is csökkent: míg 1958-ban a Magyarországra irányuló teljes import 5,6%-a származott az NSZK-ból, addig 1959-ben már csak a behozott árucikkek 4,9%-a volt nyugatnémet eredetű. A legszembetűnőbb eredményt a Chemolimpex érte el: még 1958-ban és az azt megelőző években a tőkés beszerzések 40%-a az NSZK-ból származott, addig 1959-ben ezt az értéket 20-22% százalék körüli mennyiségre csökkentették. Az idézett beszámoló szerint a korlátozásra való-ban reagált a német partner: az 1959 decemberében lefolytatott tárgyalások so-rán a magyar fél elérte, hogy ötvenmillió nyugatnémet márkával megemeljék a mezőgazdasági termékekre vonatkozó exportkontingenst. A Külkereskedelmi Minisztérium döntéshozói elégedettségüket fejezték ki, de felhívták a vállalatok figyelmét arra, hogy bár nem kell tovább csökkenteni a nyugatnémet részese-

290 Ruff 1998, 1128.

291 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 187–188. Feljegyzés Baczoni elvtársnak, 1960 november 23.

dést, arra azért vigyázzanak, hogy tartsák meg az elért szintet, nehogy túl nagy befolyást szerezzenek az NSZK-cégek a magyar gazdaságban.²⁹²

Ez a törekvés azonban megvalósíthatatlan maradt számos olyan körülmény miatt, amelynek megváltoztatása nehézkes vagy éppen kivitelezhetetlen lett volna. A legfontosabb ezek közül a már korábban részletezett történelmi-geopolitikai szükségszerűség volt, amelynek következtében eleve sokkal többen beszéltek németül az iparban és a kereskedelemben egyaránt, mint angolul vagy franciául, de a nyelven kívül a német technológiát is sokkal jobban ismerte a magyar műszaki értelmiség, így a legtöbb gép vagy műszer tervezésénél eleve német alkatrészekkel dolgoztak, vagyis a nyugatnémet import kiküszöbölhetetlen volt. Ehhez hozzájárult a híres német precizitás, amelyet rugalmassággal, kedvező ár- és szállítási feltételekkel tettek még vonzóbbá a cégek, valamint a nagyarányú közvetlen marketing, hiszen a folyamatos üzleti kapcsolatoknak köszönhetően a legtöbb beutazó szakember Németország nyugati tartományából érkezett, 1959-ben kétezernél több üzletember látogatott el az NSZK-ból Magyarországra.²⁹³ A német ipar befolyását mutatja az is, hogy 1960-ban a Budapesti Ipari Vásárra elfogadott egyéni kiállítók 43%-a nyugatnémet cég volt, ezért a KKM felszólította a Magyar Kereskedelmi Kamarát, hogy utasítsa vissza 34 cég jelentkezését és más országok képviselőit hívja meg a helyükre.²⁹⁴ A német ipar befolyását azonban nem lehetett jelentősen visszaszorítani, ami részben köszönhető volt annak a lobbinak is, amelynek meghatározó személyiségeként emelhető ki a frankfurti kereskedelmi kirendeltséget ekkor vezető, később nagy befolyásra szert tevő mérnök, Sebestyén János.

Sebestyén 1911-ben született kispolgári családban, önéletrajza szerint 1934-ben kapott „elektrotagozatú gépészmérnöki” diplomát a budapesti József Nádor Gazdaságtudományi és Műszaki Egyetemen.²⁹⁵ 1959-ben írott életrajzában hosszasan ecseteli, hogy diákévei alatt keményen dolgozott, mert szülei – akik később a nyilas terror áldozataivá váltak – nem támogatták fiuk tanulmányait,

292 Uo. 189.

293 Uo. 191.

294 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 197. A KKM átirata a Kereskedelmi Kamarának, 1960. március 3.

295 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 178–180. Sebestyén János önéletrajza, 1959. augusztus 6.

sőt az első világháborút végigharcoló édesapjával kifejezetten rossz volt a viszonya. 1936-tól aktívan bekapcsolódott az illegális kommunista párt tevékenységébe, állítása szerint együtt dolgozott Ságvári Endrével is. A háború alatt mentesítést kapott a munkaszolgálat alól, mert hadiüzemben dolgozott mérnökként. 1945-ben a Budapesti Elektromos Műveknél lett helyettes osztályvezető, 1946-ban a Jóvátételi Hivatalban szerzett pozíciót, majd ugyanez év novemberében átkerült a Nehézipari Központba, ahol először főosztályvezető, majd 1948-tól vezérigazgató-helyettes lett. Tevékeny részt vállalt a nehézipar beindításában, az ország erőszakos iparosítási koncepciójának a kidolgozásában, megvalósításában. Saját kérésére került 1949-ben a Nehézipari Beruházási Vállalat élére, ahol kormánybiztosként felügyelte a Dunai Vasmű és Sztálinváros építését. 1954-től miniszterhelyettesként az ország villamoshálózatának fejlesztésén dolgozott a Nehézipari Minisztériumban, majd 1954. október 9-től a Kiss Árpád vezette Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium munkatársa lett.²⁹⁶ „Kérésemre 1957 májusában felmentettek és megbíztak a Külkereskedelmi Minisztérium Nyugat-Németország frankfurti kirendeltségének vezetésével”²⁹⁷ – olvashatjuk életrajzában.

A frankfurti kirendeltségen mint a Kelet–Nyugat közötti kereskedelem központi színterén a forradalom kitöréséig többnyire belüleges irányítás alatt álló emberek dolgoztak, és a forradalom napjaiban, illetve az azt követő időszakban a kint szolgálatot teljesítő külkereskedők és alkalmazottak többsége elhagyta a kirendeltség épületét, megtagadta a hazatérést. Új, megbízható emberre volt szükség a külkereskedelmi képviselőten, és bár Sebestyén 1957-re közismert és elismert képviselője lett a kommunista hatalomnak, mégsem rendelkezett külkereskedelmi tapasztalatokkal, így meglepő, hogy ő került e gazdaságpolitikai szempontból fontos posztra. Az állambiztonság értesülései szerint Sebestyén azért kérte magát a frankfurti állomáshelyre, mert egy olyan kirendeltségre szeretett volna kerülni, „ahol jól lehet keresni, ahol jól lehet tartalékot gyűjteni.”²⁹⁸ Ha a történész logikát keres ebben a nem éppen magától értetődő döntésben,

296 Bölöny 1978.

297 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 179. Sebestyén János önéletrajza, 1959. augusztus 6.

298 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 18. Jelentés, 1958. október 13.

azt feltételezi, hogy Sebestyén személyében egy olyan szakembert telepítettek az NSZK-ba, aki korábbi beosztásainak köszönhetően tökéletesen tisztában volt a magyar ipar fejlettségi szintjével, hiányosságaival és szükségleteivel, így a német technológia megismerésére és a szükséges termékek beszerzésére nem is lehetett volna jobb embert találni. Ugyanakkor az idézett belügyi jelentés fordulata felveti annak lehetőségét, hogy másról is szó lehetett. Sebestyén állítólag rokoni kapcsolatban volt Junger Károllyal;²⁹⁹ ennek fokát ugyan nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy Junger frankfurti kiküldetése előtt a Nehézipari Központ alkalmazottja, Sebestyén beosztottja volt, tehát egészen biztosan ismerték egymást akkor is, ha a rokonság meglétében esetleg tévedett volna az állambiztonság. Junger „disszidálása” után Sebestyén mindenképpen fel akarta venni vele a kapcsolatot, beszélni akart a meglépett kereskedővel, mielőtt Frankfurtba kérte magát. A nyugatnémet cégek betörési szándéka a keleti piacokra komoly korrupciós forrást is jelentett a közvetítő kereskedőknek – ezt a szisztémát Junger jól ismerte –, így a frankfurti állomáshelyen egészen biztosan jól lehetett keresni, vagyis nem elképzelhetetlen, hogy Sebestyén valóban nem az ország műszaki képviselőjeként érkezett a német városba, hanem részese akart lenni a külkereskedelmi hálózatnak. Ezt alátámasztja az az ügynökjelentés, amely – amellet, hogy részletesen beszámol Sebestyén illegális pénzügyleteiről is – felpanaszolja, hogy „annak ellenére, hogy az ellenforradalmat követő időben, a kirendeltség vezetőjének és több beosztottnak disszidálása és a nyugatnémetek ellenséges magatartása következtében igen nehéz körülmények között és itthonról csaknem támogatás nélkül kellett hosszú ideig helyt állniuk, mégis a kiutazó vezetők, Nyerges elvtárs a Külkereskedelmi Minisztériumból, valamint Fekete elvtárs a Devizaigazgatóságról, figyelmen kívül hagyva nehéz helyzetüket, azt jelentették idehaza, hogy politikailag és szakmailag gyöngye a kirendeltség. Visszont alig néhány hónappal azután, hogy Sebestyén elvtárs kiérkezett Fekete elvtárs már dicséri a kirendeltséget.”³⁰⁰

Sebestyén vezetése alatt gyorsan kicserélődött a frankfurti garnitúra, hozzá lojális emberekkel töltötték fel a kirendeltséget. Kiérkezett többek között Dévai

299 Uo.

300 ÁBTL 3.1.2. M-15247. 67/b. Jelentés, 1958. március 27.

István, aki később a Sebestyén ellen formálódó állambiztonsági nyomozás célszemélye lett, és tulajdonképpen gyalogáldozatként hullott le arról a saktábláról, amely az egyre erőteljesebb hatalommal rendelkező külkereskedelmi lobbirányítása alatt állt.³⁰¹ Dévai a katonai felderítésnek dolgozott. Az a gazdasági, pénzügyi hálózat, amelyet külkereskedelmi lobbiként határozok meg, természetesen titkosszolgálati segítség nélkül nem működhetett volna egy pártállami diktatúra keretei között. Láthattuk, hogy a hidegháborús térfél másik oldalán is jelen volt az árucseré-forgalmat bonyolító cégek mögött a hírszerzés – nem történt ez másként a szovjet blokkban sem, azonban a Magyarországon kialakult helyzet ezen a téren is sajátos jellemzőket mutat. A kezdeti időkben, vagyis a háborút követő első néhány évben már formálódott az a kereskedelmi hálózat, amelyből kinőtt és a hatvanas évekre megerősödött a szóban forgó érdekcsoport, de ekkor a beazonosítható szereplők kivétel nélkül az államvédelemnek, vagyis a belügyi titkosszolgálatnak dolgoztak – gondolhatunk itt akár Nyergesre, Feketére vagy Jungerre. Illetve felmerül a szovjet háttér is, hiszen Nyerges svájci ténykedése mindenképpen túlmutat a magyarok kompetenciáján, de Feketéről is tudjuk, hogy kapcsolatban állt az NKVD-vel.³⁰²

A forradalom után azonban fokozatosan megváltozott a helyzet. További szervezeti kutatásokat igényelne annak megállapítása, miért toldott egyre inkább a katonai titkosszolgálat hatáskörébe a kereskedelmi hálózat (és az újságíróvonal) irányítása 1956 után, de a leginkább szembetűnő változás, amely mindezt indokolhatta, a Varsói Szerződés 1955-ös létrehozása volt. Logikus magyarázatnak tűnik, hogy a katonai szövetség megkötése után a tagállamok honvédelmi szervezetei – így a felderítés is – közvetlen szovjet irányítás alá kerülve egyre fontosabb szerepet kaptak a blokk-közi együttműködés területén.

301 A Dévai István ellen lefolytatott eljárásról lásd: Borvendég 2018.

302 „... De, mindig megtalált [ti. az NKVD]. Én viszont a magam módján soha nem csináltam semmit. Nekem elveim vannak! Nem kell, hogy fenyegetsenek, mondom el, hogy valaki ellenséges tevékenységet folytat velük szemben. Magamtól is elmondom. Az, hogy engem megbízzanak bármi ilyesmivel, az nem ment. De ha valaki nem tetszett, én mentem, hogy nézzétek meg az ürgét, valami rosszban töri a fejét. A mi rendszerünket, ahol lehetett, védtem – ilyen egyszerű.” – emlékezett vissza Fekete János a szovjet titkosszolgálattal való együttműködésre. Benda 1999, 111. NKVD: Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel, Belügyi Népbiztosság.

A felvázolt gazdasági kapcsolatrendszer nem magyar kezdeményezésre, nem nemzeti hatáskörben épült ki, hanem egyértelműen a Szovjetunió és fellebbezően az Egyesült Államok által vezetett nyugati világ tudatos kooperációja állt mögötte, vagyis ennek a hálózatnak az irányítása minden bizonnyal egyszerűbb volt a közvetlen irányítás alatt álló katonai hírszerzés segítségével. A Varsói Szerződés keretein belül az MNVK-2. felderítési területe részben kifejezetten a Duna-völgyi hadműveleti irányban volt meghatározva, amely Ausztriát és Dél-Németországot foglalta magába³⁰³ – vagyis a frankfurti kereskedelmi kirendeltség eleve fontos bázisnak számított a katonai hírszerzésnek, hiszen olyan diplomáciai képviselő, ahova katonai attasét lehetett volna hivatalosan delegálni, ekkor még nem létezett az NSZK területén. Sebestyén kinevezésével lehetőséget láttak arra, hogy átvegyék az irányítást a kirendeltség felett a belügyi rivalális szervezettől. „Úgy néz ki, hogy Sebestyén János elvtárs személyében most került először politikailag megfelelő ember a képviselő élére.” – olvashatjuk a katonai felderítés jelentését, amely így zárul: „Sebestyén elvtárs szavaiból azt lehetett kivenni, hogy fokozatosan kicserélik őket [ti. a kirendeltség alkalmazottjait]. Itt lehetne majd esetleg bekapcsolódni, ha újak kiküldéséről van szó. A jelenlegiek mind be voltak vonva a társszervezet munkájába.”³⁰⁴ E fordulat arra utal, hogy az eddigi kiküldöttek mind a BM emberei voltak, viszont a katonai titkosszolgálat elérkezettnek látta az időt arra, hogy saját megnyertjeit juttassa ki Frankfurtba. Ez sikerült is: Sebestyén vezetése idején megfordultak az arányok, és a későbbi évek során is azt láthatjuk, hogy Sebestyén bizalmi emberei a katonai hírszerzésnek dolgoztak. Simon Endre – aki főszereplője lesz a kötet utolsó fejezetének – és a szintén Sebestyén belső emberei közé tartozó Geist Róbert először a BM hálózati emberei voltak, de később az MNVK-2. átvette őket. Az egykori kormánybiztos nemcsak a kirendeltség alkalmazottjait cserélte le saját embereire, hanem a különböző cégek kiutazó kereskedelmi megbízottjainak munkájában is konkurenciát látott, és el akarta lehetetleníteni NSZK-beli tevékenységüket. 1959 nyarán a KKM titkárságának vezetője, Mátrai Miklós azt jelentette az állambiztonság felé, hogy Bacsoni Jenő miniszterhelyettes utasítást

303 Az MNVK-2. feladatairól és szervezeteiről lásd részletesen: Magyar 2008; Okvách 2008.

304 ÁBTL 3.1.5. O-12344/12. 270/51. A frankfurti kereskedelmi képviselő, dátum nélkül.

adott két kereskedelmi ügynök iparendélyének felülvizsgálatára, akiknek tevékenysége ellen Sebestyén erősen tiltakozott már az év eleje óta, és követelte nyugatnémet utazásaiknak betiltását.³⁰⁵ A kémelhárítást azért érintette rosszul a frankfurti kirendeltség vezetőjének nyomásgyakorlása, mert a szóban forgó kereskedők a belügy kapcsolatai voltak, és az állambiztonság érthető módon szerette volna megőrizni emberei titkosszolgálati lehetőségeit és inkognitóját. Makk Sándor és Mészáros Attwel Pál tevékenysége az állambiztonság szerint is adott okot arra, hogy kifogásokat emeljenek ellenük, ezért szükségesnek látták „annak megbeszélését, az illetékes tartókkal, hogy az ügynökök foglalkoztatási irányánál vegyék figyelembe a külkereskedelem struktúráját és ne engedjenek meg olyan tevékenységet, mely nem szokásos eljárás a külkereskedelemben.”³⁰⁶ Sebestyén érdekérvényesítése erősebb volt, mint az állambiztonságé, ugyanis nem sokkal később egy másik ügynökük, aki a budapesti angol követség kereskedelmi képviselője mellett dolgozott, azt jelentette, hogy Makk Sándor megjelent nála és kérte, segítsen neki átállni angol területre, mert „a német vonal kicsúszóban van alóla.”³⁰⁷ Sebestyén harca a belügyes ügynökök ellen sikeresnek volt mondható, a kérdés csak az, hogy e küzdelem mögött milyen megfontolások álltak.

Az elkövetkező időszakra jellemző lett, hogy a két hírszerző szervezet között megoszlottak a kereskedelmi képviselők: voltak, amelyek belügyi, és voltak, amelyek katonai hatáskörbe tartoztak. A különböző kirendeltségek vizsgálata további kutatásokat igényel, de annyi bizonyos, hogy azok, amelyek az MNVK-2. felderítési területén működtek (Frankfurton kívül leginkább Milánóban és Rómában), valamint azok, amelyekben azért tartózkodtak nagyobb számban a katonák, mert háborús övezetekben lévő területekről volt szó (például a Közel-Kelet), elsősorban a katonai hírszerzés embereinek adtak munkalehetőséget, és az eddig feltárt dossziék alapján azt láthatjuk, hogy ezeken a kirendeltségeken volt erőteljesebb a külkereskedelmi lobbifolyása is. A Metalimpex vezetője, a már említett Dévai István MNVK-2-es megnyert ellen (aki koráb-

305 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 25. Jelentés, 1959. június 10.

306 Uo. 26.

307 ÁBTL 3.1.2. M-21284/1. 74. Feljegyzés, 1959. február 26.

ban egyike volt a Sebestyén által Frankfurtba helyezett kereskedőknek) a hetvenes évek elején lefolytatott vizsgálat dokumentumaiból kirajzolódott az ellentét a katonai és a belügyi titkosszolgálatok között, amely nem csupán szakmai rivalizációra volt visszavezethető, hanem a katonák kereskedeleméből származó illegális pénzügyi forrásainak az ellehetetlenítését is célozta.³⁰⁸ Mindebből arra is lehet következtetni, hogy a belügyi és a katonai titkosszolgálat közötti ellentétben a különböző érdekcsoportok, vagy legalábbis a külkereskedelmi lobbival szembenálló, abból kimaradó személyek harca is tükröződik. Elképzelhető, hogy az ellentétet éppen a kereskedelmi hálózat irányításának átalakulása élezte ki vagy fokozta tovább, vagyis az a helyzet, hogy 1956 után ez a kapcsolatrendszer belügyi hatáskörből a katonai felderítés irányítása alá került.

Az ötvenes évek végére Sebestyén körül kialakult egy zárt csoport Frankfurtban, amelyet itthonról Nyerges és Fekete támogatott. Leglátványosabb eredményeik közé tartozott, hogy növelték és biztosították a nagy nyugatnémet konszernnek (például: Siemens, Krupp, Mannesmann) részesedését a magyar piacokon; befolyásuk egészen a nyolcvanas évek végéig töretlen maradt. Köreikhez néhány, máig nem tisztázott haláleset is kapcsolódik, amelyek esetleg új megvilágításba kerülhetnek a külkereskedelmi lobbó tevékenységének megismerésével. Lantos György Sebestyén egyik bizalmi emberének számított Frankfurtban.³⁰⁹ 1962-ben, hazarendelése alkalmával öngyilkosságot követett el, amelynek körülményeit az állambiztonság sem tudta megnyugtatóan feltárni, nyomozóik több esetben is idézőjelbe tették az öngyilkosság szót. Jellemző, hogy a korszakban azonnal lábra keltek különböző mendemondák az öngyilkosság okáról. Az egyik ilyen magyarázat a felerősödő antiszemitizmussal indokolta, hogy Lantos önkezével vetett véget az életének. A szintén Sebestyén alatt Frankfurtba került Geist Róbert 1962-ben, Lantos halála után egy névtelen levelet kapott, amelyben ez állt: „Nálunk ugyanis a magunkfajta ember számára a helyzet napról napra rosszabbodik. Mindenki tudja, hogy a szerencsétlen Lantost egyenesen a halálba kergették. Zsidó számára, ha még oly megbízható és hűséges kommunista is, kész katasztrófa a legkisebb, legalaptalanabb gyanú

308 Erről lásd részletesen: Borvendég 2018.

309 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 181. Tájékoztató jelentés, 1958. február 3.

is, mert a bolhából azonnal elefántot csinálnak. Persze ők nem irtanak bennünket nyíltan, mint a nácik tették. De ha így megy tovább, a végeredmény az lesz, hogy lassanként mindannyian éhen halhatunk. Aki közülünk még vezető pozícióban van, óvakodik magát a többiek bajával terhelni. Mind csak a maga bőrét igyekszik menteni. Pedig, ha az új munkás és paraszt káderek, a helyünkbe kerülő ifjú gójok, hovatovább mindannyiunkat leváltanak, nemcsak mi látjuk ennek a kárát, hanem végül majd ők is sorra kerülnek.”³¹⁰ A szárnyra kapó találgatások között észszerűbb Emil Hoffmann változata, amely szerint Lantos több nyugati cég korrumpálta, és emiatt volt akkora nyomás rajta, amely a hazarendelése pillanatában az öngyilkosságba kergette³¹¹. Hoffmann megnyilvánulásából azonban az is kiderül, hogy egyéb illegálisnak tűnő beszerzéseknek, esetleg csempészeseknek is részese lehetett. „Mesés” több ismerősenek is megemlítette, hogy Lantos rajta keresztül szerzett aranyat a piaci árnál 35%-kal olcsóbban,³¹² de a nyomozás során az is kitudódott, hogy Lantos és Sebestyén egy – az állambiztonság által nem részletezett – másfél millió nyugatnémet márkára rúgó üzletben is társa volt a német üzletembernek.³¹³ Nyerges szerint Hoffmann arra gyanakodott, hogy megzsarolhatták a magyar kereskedőt, aki ezért választotta önként a halált.³¹⁴

A másik haláleset, amely Sebestyén köreihez kapcsolódott, sokkal ismertebb és szintén máig megfejtetlen rejtély maradt. Péter (Pikler) Györgyről, a Közpon-ti Statisztikai Hivatal (KSH) egykori vezetőjéről van szó, aki valamivel később, 1969 januárjában halt meg egy kórteremben.³¹⁵ Állítólag leszúrta magát, de halála kapcsán sok olyan körülmény is felmerült, amelyek erősen megkérdőjelezzik az öngyilkosság valószínűségét. A különböző írások, amelyek igyekeznek magyarázatot találni Péter halálára, nem említenek egy érdekes körülményt, amely azonban fontos lehet. Péter György testvére, Pikler Ferenc tagja volt a Sebestyén

310 ÁBTL 3.2.1. Bt-751/1. 40. Rómából érkezett névtelen levél, az aláírás helyén B. K. monogram szerepel, 1962. április 16.

311 ÁBTL 3.1.5. O-12344/4. 28. Összefoglaló jelentés, 1962. március 31.

312 ÁBTL 3.1.5. O-12344/3. 53. Jelentés, 1961. október 12.

313 ÁBTL 3.1.2. M-23749. 101. Jelentés, 1964. május 13.

314 ÁBTL 3.1.5. O-12344/6. 192. Jelentés, 1963. február 1.

315 A Péter György elleni nyomozásról és haláláról lásd: Krahulcsán 2019.

János körül formálódó érdekcsoportnak. Pikler az illegális kommunista párt tagja volt a harmincas években, a párt utasítására 1938-ban Franciaországba menekült, és ott folytatta a mozgalmi munkát.³¹⁶ Azért kellett elhagynia az országot, mert bátyját letartóztatták és tizenöt év fegyházra ítélték, így valószínűsíthető volt, hogy Pikler Ferenc is a hatóság látókörébe kerül, hiszen a Vörös Segély³¹⁷ egyik legaktívabb ügynöke volt. „A műegyetemen kezdett mérnöki tanulmányait a Sorbonneon folytatta, mozgalmi munkája a konkrét harc terére tevődött át, s tartott Párizs felszabadításáig.”³¹⁸ 1945-ben hazatért és különböző munkahelyeken látott el vezető tisztséget, először az Újjáépítési Minisztériumban, majd a Jóvátételi Hivatalban dolgozott.³¹⁹ Tevékenyen részt vett a villamosenergia-ipar államosításában, a falvak villamosításában. Sebestyénnel való ismeretsége ebből az időből eredt. Piklert is elérte a belső leszámolás, 1951 és 1954 között börtönben ült, ezt követően pedig a Nehézipari Minisztériumba került, ahol újra együtt dolgozott Sebestyénnel és a már korábban említett, Frankfurtban Sebestyén jobbkezévé váló Simon Endrével. 1957-ben Sebestyén és Pikler együtt döntöttek el, hogy külföldi állomáshelyre kérik magukat: Sebestyén – mint korábban olvashatták – egy jól jövedelmező kereskedelmi kirendeltséget keresett

316 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 51. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23.

317 A Magyarországi Vörös Segély a Komintern hálózatának magyarországi leágazása volt, és hivatalosan azért jött létre, hogy az 1919-es kommün letartóztatott vagy kivégzett vezetőinek és a kommunista párt bebörtönzött tagjainak családrait támogassa. Valójában a bolsevizmus nemzetközi hálózatainak egyik legfontosabb fedőszervezeteként működött. A Vörös Segély kongresszusára érkezett például Péter Gábor Moszkvába 1932-ben, ahol valószínűsíthetően beszervezte a szovjet titkosszolgálat. Erről lásd: Müller 2017, 67–80.

318 Pikler Ferenc emlékezete. *Magyar Nemzet*, 1979. június 27. 7.

319 Pikler Ferenc 1948-ban tanulmányt írt a jóvátételről, amelynek kifizetésére a második világháború után kötelezték Magyarországot. Az aránytalanul és méltánytalanul nagy teherről, amely a magyar társadalomra és a kirabolt, lerombolt gazdaságra nehezedett, így írt: „Az ostrom után, amikor itt álltunk kifosztva, lebombázva, ledőlt gyáregépzetekkel és működő gépek nélkül, sokan hitték azt, hogy a magyar ipart nem fogjuk tudni soha feltámasztani. A jóvátétel volt ebben az időben az első impulzus, amely a termelést és ezen keresztül a gazdasági vérkeringést elindította. A jóvátétel volt az, amely megadta a lehetőséget és egyben kényszerítette a vállalatokat, hogy épületeiket és gépeiket gyors ütemben kijavítsák és a termelő munkát megindítsák. A jóvátétel kényszerítette a vállalatokat és a hatóságokat is, hogy a nyersanyag beszerzése céljából a külkereskedelmi kapcsolatokat késedelem nélkül újra kiépítsék.” Pikler 1948, 2.

magának, Pikler viszont Bécsbe pályázott.³²⁰ Összeköttetéseit kihasználva került az 1957-ben létrehozott Nemzetközi Atomenergia Ügynökséghez, ahol 1962-ig képviselte Magyarországot. Szolgálati évei alatt az állambiztonság értesülései szerint csempészéssel foglalkozott, diplomata rendszámmal ellátott Mercedes gépkocsiját használva az illegális tevékenységre, miközben „a tudományos és egyéb szempontból fontos területről – többszöri kérés és ígérete ellenére – semmi segítséget nem adott az illetékes magyar szerveknek”, vagy legalábbis a BM titkosszolgálatával való együttműködésre ezek szerint nem volt hajlandó.³²¹

1962-ben a román titkosszolgálat figyelmeztette a magyar kémelhárítást, hogy egy bécsi központtal működő cionista szervezet nagyarányú csempészéssel foglalkozik, elsősorban numizmatikai értékeket szállítanak ki jogellenes módon Bécsbe. 1968-ig az ügyben semmi érdemleges elmozdulás nem történt, ekkor azonban a Belügyminisztérium több gyanúsított ellen is nyomozást kezdeményezett. Többek között Pikler Ferenc testvérét, Péter Györgyöt is eljárás alá vonták, aki évek óta különböző értékes holmik illegális szállítását végezte saját autójával Bécs és Budapest között. Péter György néhány héttel az őrizetbevételi parancs kiadása után életét vesztette egy kórházban, ahol korábbi infarktusa miatt kezelték. Számos elmélet született a halálával kapcsolatban, hiszen a körülmények nem önkézésre utaltak. Az egyik elmélet szerint az 1967-es arab–izraeli háború kitörése után felerősödő antiszemita hullám áldozata lett. Mivel cionista körök számára gyűjtött nemesfémeket, érméket, izraeli kémként tekintett rá a magyar titkosszolgálat. A másik közkeletű vélekedés szerint az 1968-ban beinduló új gazdasági mechanizmus ellenlábasai csalták őt kelepcébe. Péter az ortodox, moszkovita vonal nagy ellenfele volt, a tervutasításos rendszer káros eredményeivel szembesülve a reformok pártjára állt, Nyers Rezső mellett az új mechanizmus egyik atyjának lehet őt tekinteni. Mindkét okfejtés logikusnak tűnő gondolatmenet, ámde önmagában mindkettő édeskevéssé egy likvidálás elrendelésére, nem beszélve arról, hogy az izraeli érdekek képviselője a külkereskedelemben egészen a nyolcvanas évek végéig töretlen maradt, vagyis Péter halálával egyáltalán nem rendült meg az úgynevezett „cionista-vonal”, és

320 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 18. Jelentés, 1958. október 13.

321 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 51–52. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23.

az új gazdasági mechanizmus mögött sem csak egy személy állt, hanem egy egész csapat, amely az ő halála után is évekig tudta még egyengetni a bevezetett reformok útját. Van azonban egy fontosnak tűnő szál, amellyel eddig senki sem foglalkozott. Érdekes módon a nyomozás során sem és a későbbi elemzések során sem hozták kapcsolatba halálát testvére tevékenységével. A nyomozati iratokban szerepel, hogy Péter György kapcsolata a bécsi csempész hálózattal 1958-tól eredeztethető,³²² de nincs utalás arra, hogy 1958 és 1962 között testvére, Pikler Ferenc diplomáciai mentességét felhasználva szintén hasonló cselekményeket követett el. Életszerűtlennek tűnik, hogy ne jutott volna eszükbe a nyomozóknak, hogy összefüggéseket keressenek a két testvér azonos időben, azonos útvonalon folytatott párhuzamos tevékenysége között, ezt azonban a fellelhető dokumentumok szerint mégsem tették meg. Pikler ellen semmiféle adatgyűjtést nem végeztek, nyomozást nem indítottak, Péter György vizsgálati anyagában egyáltalán nem szerepel, amiből az is következik, hogy az ürügyként használt érme- és nemesfémcsempészség valóban csak fedőtörténet volt, amely alapján Pétert sarokba akarták szorítani vagy félre akarták állítani. Amennyiben ez így történt, a cionista összeesküvés koncepciója is megdőlni látszik, hiszen ha Izrael-ellenesség állt volna a háttérmotivációk között, értelemszerűen Piklert is elő kellett volna venni a nyomozás során. Ki tudja, miért kellett elhallgattatni Pétert, miről tudhatott, ami olyan veszélyes volt valakikre, hogy a gyilkosságtól sem riadtak vissza? Mindenesetre korábban már kiderült, hogy Fekete János és Nyerges János üzelmeinek Nyers Rezső megpróbált gátat szabni még pénzügyminiszterként 1960-ban, amikor a bankár és a külkereskedelmi tisztviselő a reexportügyletek lebonyolításához szeretett volna közvetítő cégeket alapítani. Az új gazdasági mechanizmus alapvetései is több ponton ellentétben álltak a külkereskedelmi lobbizás érdekeivel, amennyiben azok a termelő iparvállalatok működését decentralizálták, bővítették önállóságukat, hatáskörüket. Elképzelhető, hogy Péter György a testvérén keresztül olyan információkat tudott meg az egyre nagyobb befolyással rendelkező érdekcsoportról, amely a reformközgazdászok malmára hajthatta volna a vizet velük szemben.

322 ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. 172. Tájékoztató a kormány részére dr. Péter György ügyéről, 1969. január 23.

Mindez csak egy újabb teória, amely azonban nem független attól, amely az 1968-as reformok háttérében keresi a megoldás kulcsát. Péter György halálakor Pikler Ferenc már a Sebestyén által gründolt Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) főosztályvezetője volt. A Hoffmann elleni nyomozás miatt az intézmény telefonjait, a vezetők szobáit lehallgatta az állambiztonság, így értesülhetünk arról is, hogy testvére rejtélyes halála után Piklert előntötte a félelem, telefonon folytatott beszélgetései felületesebbek lettek, úgy gondolta, a BM szaglászik utána.³²³ Aggodalma egyáltalán nem meglepő, de a lényegi kérdésre nem tudunk válaszolni: azért félt, mert a csempészség miatt érintve érezte magát és számára is logikusnak tűnt, hogy kiterjesztik a vizsgálatot ellene, vagy azért, mert tudta, kik és miért végeztek fivérével.

Az ipari kémkedés fellegvára

Sebestyén János nem töltött hosszú időt Frankfurtban. 1959 augusztusában hazatért, mert olyan lehetőség állt előtte, amelyet nem hagyhatott ki. Szervezés alatt volt egy ekkor még műszaki főtanácsként emlegetett intézmény, amelyet a Minisztertanács, vagyis a kormány legfőbb műszaki tanácsadójaként terveztek létrehozni. Szurdi István, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Államgazdasági Bizottságának tagja információt kért az állambiztonságtól Sebestyén személyét illetően, hiszen ő volt az új intézmény potenciális elnökjelöltje. 1959-1960 fordulóján a Belügyminisztérium még nem tudott érdemi információt adni Sebestyénről, azonban az elkövetkező hónapok során, amint megindult a Hoffmann elleni nyomozás, kiderült, hogy a gyakorta Magyarországra utazó nyugatnémet kereskedő egyik legfontosabb hazai partnere éppen a főtanács vezetői székének várományosa.³²⁴ Sebestyén Frankfurtból ismerte Emil Hoffmann, akinek „legmesszebb menőikig segített, nem zárkózott el attól sem, hogy titkoknak számító tájékoztatásokat is kiadjon,”³²⁵ – állította „Mesés” sajnálkoz-

323 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 52. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23.

324 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 92–93. Jelentés, 1961. március 15.

325 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 47. Összefoglaló jelentés, 1963. március 4.

va, hogy Sebestyén visszatért Magyarországra, mivel utódjával, Buzás Józseffel, a Kereskedelmi Kamara korábbi főtitkárával állítólag közel sem tudott ilyen mértékben együttműködni. Hoffmannról tudjuk, hogy az ötvenes évek második felében az MNVK-2-vel is kapcsolatban állt, annak állítólag információkat is adott át. Sebestyén hazatérése után azonban a katonai felderítés hirtelen ráeszmélt, hogy Hoffmann az angol titkosszolgálat felé is elkötelezett, így értesítette a kémelhárítást, hogy tartsák szemmel „Mesést” beutazásai alkalmával. Bár azt ellenőrizni nem tudjuk, hogy valóban ezért hívták-e fel az állambiztonság figyelmét Hoffmannra, vagy olyan okuk volt-e erre, amit nem akartak a BM orrára kötni, mindenesetre ennek a megfigyelésnek volt köszönhető, hogy a kémelhárítás szembesült Sebestyén gyanús kapcsolataival. Utólag úgy érezte az állambiztonság, hogy mégis kötelességük figyelmeztetni a felső pártvezetést a felmerült új információkról, hátha ezzel megakadályozhatják Sebestyén kinevezését. Apró Antalt, a Minisztertanács elnökhelyettesét, Fock Jenőt, gazdaságpolitikai KB-titkárt és Biszku Béla belügyminisztert készültek értesíteni Sebestyén ellenségesnek vélt tevékenységéről.³²⁶ Egyelőre nem került elő ez a tájékoztató jelentés, így nem tudhatjuk, hogy elkészült-e egyáltalán, de a BM már azt is megkönnyebbüléssel vette tudomásul, hogy végül nem Sebestyén lett az OMFB első embere, hanem Kiss Árpád egykori miniszter, Sebestyén pedig „csak” a helyettesi posztot nyerte el.³²⁷

Sebestyén hazatérése után az Országos Tervhivatal Műszaki Titkárságának vezetője lett, innen koordinálta és szervezte az OMFB felállítását. Elsősorban Frankfurtban alapozta meg azt a kapcsolatrendszert, amelyre építve kialakította az ország műszaki fejlesztését biztosító ipari vállalatokkal való együttműködést, természetesen a nyugatnémet cégek előtérbe helyezésével. Sebestyén és társai „frankfurti tartózkodásuk idején kialakított kapcsolataik révén teremtettek alapot arra, hogy a későbbiek során a különböző nyugatnémet tőkés cégeknek a magyar piacra történő bejutását, illetve további megerősítését biztosítsák. 1962-től, miután az OMFB megfelelő anyagi alapot is kapott, egyre inkább kínálkozott erre lehetőség. Sebestyén igyekezett az illetékes szervek felé megfelelően

326 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 93. Jelentés, 1961. március 15.

327 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 50. Összefoglaló jelentés, 1963. március 4.

indokolni a tőkés országokkal való ipari kooperáció kiépítésének szükségességét. Miután folyamatosan jelentkeztek azok a nyugatnémet cégek, amelyekkel Frankfurt óta volt kapcsolatuk, olyan törekvések érvényesültek Sebestyén vezetésével, hogy elsősorban ezeknek a cégeknek az ajánlatát kell támogatni, különösen azonos műszaki és gazdasági feltételek esetében³²⁸ – értékelte a frankfurti gárda tevékenységét az állambiztonság, és jelenlegi tudásunk alapján azt mondhatjuk, hogy nem becsülte túl ennek jelentőségét. Hiába nem Sebestyén került az elnöki székbe, valójában az ő kezében volt a tényleges irányítás. Hoffmann szerint Sebestyén még Frankfurtban elmondta neki a bizottság felállításának terveit, akkor, amikor az nemhogy titkos volt, de még a döntés sem született meg a létrehozásáról, sőt a német üzletember azt is tudni vélte, hogy Sebestyén nem szándékozik elfogadni a vezető pozíciót, hanem kifejezetten a helyettesi székre pályázik.³²⁹ Egy nemzetközi kapcsolatokban is fontos szerepet játszó intézmény első emberét nyilvánvaló módon leköti a diplomácia, a hivatali képviselete, a reprezentációs feladatok sokasága, így a tényleges operatív döntések meghozatala, a munka irányítása a helyettesre hárul, vagyis Sebestyén nem véletlenül döntött a ranglétra második foka mellett. Hivatali ideje alatt – egészen nyugdíjazásáig, 1988-ig volt az OMFB elnökhelyettese – sok energiát fektetett abba, hogy a nyugatnémet ipari termékek behozatalát növelje: „Annak ellenére, hogy elkerült a külkereskedelem területéről, igen aktívan belefolyik különböző külkereskedelmi tárgyalásokba, rendszeresen utazik nyugati államokba, ahol önállóan köt egyezségeket üzletkötésekre. Sebestyén kapcsolatot tart több vezető beosztású külkereskedelmi és ipari személlyel. E kapcsolatokon keresztül érvényesíti külkereskedelmi vonatkozású elképzeléseit.”³³⁰ Mindez természetesen feladatköréhez tartozott, a kémelhárítás hisztérikus gyanakvása kevésbé tűnik indokoltnak, hiszen az OMFB felelőssége volt az ország műszaki fejlesztéséhez szükséges technológiák biztosítása. Feladatai közé tartozott az ország gazdaságfejlesztési programjának kidolgozása, a műszaki-technikai kutatások koordinálása, a fejlett technológiák beszerzése, így elmondhatjuk,

328 ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 21. Jelentés, 1973. október 31.

329 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 93. Jelentés, 1961. március 15.

330 ÁBTL 3.1.5. O-12344/3. 72. Összefoglaló jelentés, 1961. november 28.

hogy a műszaki–tudományos hírszerzés legfontosabb megrendelője lett az intézmény. Az OMFB költségvetése igencsak magas volt, az intézmény részére meghatározott műszaki fejlesztési alapot évről évre emelték, így 1973-ra már 300 millió forint és 5 millió USD éves kerettel rendelkezett,³³¹ amely széles lehetőséget kínált a kereskedelmi partnerek kiválasztására, az igényelt technológiák megvásárlására.

Az NSZK a különböző műszaki adatok megszerzése szempontjából a legkiválóbb célország volt, és nem pusztán azért, mert Európa vezető ipari államaként elől járt a legmodernebb technológiák alkalmazásában, hanem azért is, mert a különböző magánvállalatok hajlandók voltak bármilyen embargó alá eső cikket – hosszabb-rövidebb alkudozás után – a magyarok rendelkezésére bocsátani.³³² Erről tanúskodik egy korabeli külügyminisztériumi feljegyzés is, amely szerint „1954 óta nem alkalmazták a nyugatnémetek túl szigorúan az embargós intézkedéseket.”³³³ (Az előző fejezetekben láthattuk, hogy 1954 előtt sem okozott leküzdhetetlen nehézséget az embargó.) Ez az előzékenység később is megmaradt, tulajdonképpen a vasfüggöny leomlásáig számíthattak a magyar hírszerzők és műszaki szakemberek arra, hogy német segítséggel valamilyen úton-módon hozzáférhetnek az embargós termékekhez. A német ipar előtérbe helyezése ennek tükrében teljesen indokoltnak tűnik, azonban Sebestyén számos olyan korrupciógyanús ügybe keveredett az elkövetkező évek során, amelyek miatt az állambiztonság rendületlenül nyomozott az OMFB vezetése és munkatársai ellen – de Sebestyén túl nagy falatnak számított, így az állambiztonság nem találhatott fogást rajta.

A Hoffmann elleni nyomozás során egyre-másra futottak be információk arról, hogy Sebestyén erős nyomást gyakorolt a külkereskedelmi vállalatokra, hogy Siemens termékeket vásároljanak, és a német cég konkurenciáját – például a szintén keleti piacok felé nyitni szándékozó AEG vállalatot – hátrányos hely-

331 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. Jelentés, 1974. március 20. 119.

332 ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 146. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. Bárd Károly (1924–2012) egykori államvédelmi tiszt, majd biztosítási jogász. 1989 után közös ügyvédi irodában tevékenykedett Bauer Miklóssal, aki korábban az Államvédelmi Hatóságnál is kollégája volt.

333 Lázár 2005.

zetbe hozta azáltal, hogy üzleti titoknak számító információkat szivárogtatott ki, amivel manipulálta az ártárgyalásokat. A Siemens keleti részlegének vezetője egy Hans Müller nevű, magyar származású személy volt, aki folyékonyan beszélt a magyar nyelvet, és igen jól ismerte a magyar külkereskedelmi elit jelentős részét. Hoffmann-nal is kapcsolatban állt; az ő ismeretségük még a hitleri időkig nyúlt vissza, ugyanis Müller szintén SS-tiszt volt a háború alatt.³³⁴ Gyakran látogatott Magyarországra Viktor Fritz Sieglohr, a Siemens főmérnöke, aki a háború alatt a híres peenemündei rakétafejlesztéseket végző kutatóintézet mérnökeként dolgozott.³³⁵ Rajtuk kívül a Siemenset képviselő és az OMFB kapcsolatuként fontosnak számító személyek közül meg kell még említeni Karl Heinz Hoffmann lengyel származású nyugatnémet állampolgárt, aki szintén sok időt töltött Budapesten Sebestyénék vendégeként. A második világháború alatt ő is Hitler seregében szolgált egy tengeralattjárón.³³⁶ Vele kapcsolatban felmerült a nyugatnémet titkosszolgálati háttér is: a román társszerv által átadott listán, amelyen a BND-vel, vagyis a német hírszerzéssel kapcsolatot tartó egyéneket sorolták fel, szerepelt a neve.³³⁷ A kémelhárítás gyanakodva figyelte ezt a kapcsolatrendszert, és nagyon veszélyesnek találta, hogy nem lát bele, mi folyik körülöttük pontosan, ugyanis nem oldották meg az OMFB-nél a BM operatív jelenlétét, vagyis nem volt elegendő az ügynöki beépülés az intézményben.³³⁸ Éveken keresztül tapasztalták, hogy például Emil Hoffmann írásaiban rendszeresen megjelennek olyan adatok, információk a magyar gazdaságról, amelyek az állambiztonság szerint legalábbis érzékenynek minősülnek, de nem tudták tetten érni a szivárogtatókat. „Kövesi Judit” fedőnéven sikerült beszervezniük egy titkárnőt az OMFB-ből, de a hölgy egyáltalán nem tartozott a bennfentes körökbe, így jelentései csak hozzátétleges képet tudtak adni a vezetők tevékenységéről. Beszámolt például arról, hogy a TÜK, vagyis a titkos ügyiratkezelés egyáltalán nem felel meg a szabályzatnak, így fordulhat elő, hogy szenzitív információk illetéktelen kezekbe kerülhetnek: „A titkos anyagok, főleg a KGST anyagok nincsenek a TÜK szabályok szerint

334 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 65. Értékelő jelentés, 1968. szeptember 2.

335 Uo. 66.

336 ÁBTL 3.1.5. O-15829/7. 194. Feljegyzés, 1972. augusztus 4.

337 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 99. Értékelő jelentés, 1968. szeptember 20.

338 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 70. Feljegyzés, 1964. február 7.

kezelve. Tudomása szerint több KGST anyagból különösebb engedélyezések nélkül kivonatokat készíttetnek, hosszabb időn keresztül anyagokat az előadók saját páncéljukban tartanak. A legutóbb is Kiss Árpád elvtárs hosszabb veszekedés után kapott vissza KGST anyagokat, amelyeket Sebestyén Jánosnak adott oda, de azok dr. Schmőrr Gézánál és Simonnál voltak.”³³⁹

A Hoffmann által leközölt KGST-adatok feltehetően fontos szerepet játszottak abban, hogy a keleti blokk országait népszerűsítsék a nyugati cégek előtt – erről a következő fejezetben lesz szó –, de a manipulatív szivárogtatásoknak az a része, amely az iparvállalatok versenyeztetését befolyásolta, minden bizonnyal anyagi károkozással is együtt járt. A már említett Siemens–AEG ellentét – de a későbbiekben kiéleződött a verseny az IBM-mel szemben is – nem biztos, hogy minden esetben a magyar gazdaság érdekeinek sérülése nélkül zárult. 1961-ben, még az OMFB hivatalos megalakulása előtt az AEG cégvezetője, Klaus Lieske nagyobb nyilvánosság előtt kijelentette, hogy ajánlatuk sokkal kedvezőbb volt, mint amelyet végül a Siemensszel megkötött az egyik magyar iparvállalat, így leközelebb mindent megtesznek azért, hogy lebuktassák Sebestyén Jánost – aki szerintük a manipulációk mögött áll – azzal, hogy még nagyobb kedvezményeket ajánlanak fel a magyar partnernek.³⁴⁰ Azt nem tudjuk, hogy végül megpróbálkoztak-e ezzel a kelepceállítással, de annyi bizonyos, hogy átütő eredményt nem értek el, a Siemens egyeduralmát nem tudták jelentősen visszaszorítani. Két évvel később már arról olvashatunk egy jelentésben, hogy az AEG képviselőinek is sikerült találniuk egy belső embert, aki néhány üzleti titoknak számító információt megosztott velük, így megtudták, hogy az ajánlatuk már eleve olcsóbb volt, mint a Siemensé. Ezek után nem voltak hajlandók újabb kedvezményeket felajánlani a magyar félnek,³⁴¹ sőt azzal is szembesültek, hogy egyes esetekben részükre sokkal szigorúbb feltételeket szabtak, mint amit a versenytárs teljesítésétől vártak.³⁴²

339 ÁBTL 3.1.2. M-23802. 36. Jelentés, 1962. december 6.

340 ÁBTL 3.1.5. O-12344/8. 172. Jelentés, 1961. június 8.

341 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 232. Jelentés, 1963. július 30.

342 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 136. Jelentés, 1963. július 10.

Társutas újságírás

Emil Hoffmann második hivatalos utazása Magyarországra a forradalom kitörése miatt későbbre tolódott. Ekkor már az új politikai helyzet új kihívásokkal állította szembe a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt, hiszen hatalmának legitimálása mind idehaza, mind külföldön kulcskérdéssé vált. A forradalom utáni egy évben csak az NSZK területén német nyelven hét könyv jelent meg Magyarországról, amelyek egyöntetűen ellenséges hangvételt ütöttek meg a szovjet tankok hátán hatalmat szerző Kádárral szemben – legalábbis ez derül ki a berlini magyar nagykövetség jelentéséből.³⁴³ Hoffmann 1957 augusztusában – mint arról korábban már volt szó – ígéretet tett arra, hogy ír egy „objektív” jelentést a magyarországi helyzetről az FDP vezetése számára, amit meg is tett, így a magyar vezetés bizalmat szavazott számára a továbbiakban. Hoffmann 1957 novemberében azzal az ajánlattal érkezett Budapestre, hogy ír egy könyvet a magyar viszonyokról. Korábban azzal keltette fel a figyelmet a keleti blokk titkosszolgálatai előtt, hogy *West-Ost-Handel im Zwielficht?* címmel 1955-ben megjelentetett egy könyvet, amely elnyerte a szovjetek tetszését. A kommunista nagyhatalom vezetése úgy ítélte meg, hogy a mű kedvező színben tünteti fel a szocialista országok belső viszonyait, propagálja a nyugati cégek előtt a vasfüggöny túloldalán kötendő üzleteket. Az volt az általános vélekedés, hogy ennek a könyvnek a hatására kezdtek másként gondolkodni a szocialista blokkról – bár láthattuk az előző fejezetekből, hogy már 1955 előtt is tevékenykedtek azok a cégek és személyek, akik fittyet hánytak a nagypolitikai ideológiára és a hidegháborús szembenállásra. Ilyen előzmények után természetesen a kádári berendezkedés is szívesen vette egy hasonló szemléletű könyv megszületését, amely kifejezetten magyar szemszögből kívánja vizsgálni a kérdést. Az információk összegyűjtéséhez segítséget is nyújtott a külügyi adminisztráció, megszervezték Hoffmann találkozóit, látogatásait, egyeztetetett a Magyar Távirati Iroda, az Országos Tervhivatal, a KSH, de még a Hazafias Népfront képviselő-

343 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/31. Forgács Egon követségi tanácsos jelentése, 1957. november 30.

ivel is. Mindennek ellenére a könyv nem született meg az elkövetkező két év során, ugyanis a megjelentetésére egyetlen kiadó sem vállalkozott arra hivatkozva, hogy még nem érett meg a politikai környezet egy ilyen „pozitív jellegű” írás kiadására.³⁴⁴ Pedig nagyot profitálhatott volna belőle a kormányzat, hiszen Hoffmann csupa olyan témát adott meg a könyv tervezetében, amely a kádári narratívát erősítette volna a megtorlások idején. Például: 1. „A forradalom okai és következményei, a nyugati és keleti beavatkozás”, vagyis terjesztette volna azt a koncepciót, hogy imperialista külső segédlettel támadták a szocialista államrendet a forradalmárok, ezzel akár a szovjet (keleti) beavatkozás jogosságát is alátámasztva. 2. „Nagy elveszett nimbusza”, vagyis még Nagy Imre kivégzése előtt azt közvetítette volna a nyugati világban, hogy a székből illegálisan eltávolított miniszterelnök már elveszítette társadalmi támogatottságát Magyarországon. 3. „Kádár nehéz útja”, amely már címében is rokonszenvet akar ébreszteni egy nehézségekkel birkózó ember iránt. 4. „Nyugati uszítás, mint politikai bumeráng”, amely cím azt sugallja, hogy a Nyugatról – elsősorban, gondolom, a Szabad Európa Rádióból – érkező Kádár-ellenes propaganda valójában a viszájára sül el Magyarországon, hiszen a társadalom összezárhat vezére mögött. 5. „Rosszul kevert ENSZ-recept”, amely az ENSZ magyar ügyet tárgyaló bizottságát kritizálja. A következő fejezetek pedig már egyértelműen a hatalomátvétel pozitív hatásait részletezték volna: 6. „A magyar nép teljesített követelése”, ami 1957-ben, a véres bosszú tombolásának a kezdetén igencsak felháborító hazugságnak tűnik. 8. „Kilátás nélküli emigránsok”, vagyis illeszkedve a hatalom által hirdetett amnesztiaígérethez, amely vissza akarta csábítani az elmenekültek egy részét, azt sulykolta volna, hogy a beilleszkedés, az integráció nehézségével felesleges küszködni a kint új életet kezdő magyaroknak. És a könyv így zárult volna: 9. „Magyarország jövője már megkezdődött”.³⁴⁵ A könyv tematikáját nézve nem meglepő, hogy Hoffmann nem tudott nyugatnémet kiadót találni a tervezett kéziratnak, sőt, nem tartom valószínűnek, hogy a világpolitikában jártas egykori hírszerzőtiszt valóban úgy gondolta, hogy ezt a könyvet bárki meg fogja jelentetni. Véleményem szerint csak arra kellett a vázlat, hogy been-

344 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/32. Feljegyzés, 1959. április 6.

345 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 68. Feljegyzés, 1957. november 8.

gedjék Magyarországra. Ez a könyv tehát nem jelent meg, ám Hoffmann pár évvel később mégiscsak írt egy kötetet, amellyel felkavarta az állóvizet a magyar párt- és kormánykörökben – de erről egy kicsit később.

A Hoffmannba fektetett bizalom tehát némileg megrendült 1959-re a nem teljesített ígéret miatt, ráadásul éppen ebben az időben nyújtotta át a katonai felderítés a rá vonatkozó titkosszolgálati iratokat a kémelhárításnak azzal a figyelmeztetéssel, hogy ellenséges hírszerző szolgálatok foglalkoztathatják a nyugatnémet újságíró-üzletembert. A „Mesés” fedőnevet ekkor elnyerő Hoffmann mozgását innentől kezdve figyelték, kapcsolatait ellenőrzés alá vonták. Sebestyénen és Nyergesen kívül újságírókkal is rendszeresen találkozott: a MŰOSZ – amelynek meghívására 1956-ban Magyarországra érkezett – kirendelt mellé egy kísérőt Szolcsányi Ferenc személyében, akit hamarosan az állambiztonság is megtalált. Szolcsányit – miután 1956 szeptemberében azt a megbízást kapta, hogy a német vendéget minden hivatalos és nem hivatalos útján kísérje, szórakoztatásáról gondoskodjon – Hoffmann minden további látogatása alkalmával is felkereste. A BM nyomozásának megkezdésével így Szolcsányi kézenfekvő célszemély lett, akit ötvenhatos tevékenységéért könnyedén presszionálhattak is. 1959 novemberében letartóztatták azzal a váddal, hogy a forradalom alatt az újságíró-szövetség „revizionista” szárnyához tartozott, kihallgatták, majd megzsarolták, hogy csak úgy menekülhet meg a börtöntől, ha aláír, vállalja, hogy jelentéseket fog adni Hoffmann tevékenységéről. Innentől kezdve Szolcsányi „Csepeli” fedőnéven igyekezett kielégíteni az állambiztonság hírigényét. Hoffmann azonban meglehetősen dörzsölt figura volt, kelepécét állítani számára a magyar kémelhárítás nem igazán tudott. Szolcsányi felesége férje letartóztatása után értesítette a német üzletembert, hogy hiába keresi legközelebb idegenvezetőjét, az jelenleg fogdában van. Ezt a nem tervezett dekonspirációt „Csepeli” úgy igyekezett helyrehozni szabadulása után, hogy postán üzent meg virágnyelven, hogy szabadlábra helyezték, nyugodtan keresheti őt Hoffmann, ha legközelebb Magyarországra érkezik.³⁴⁶ Hoffmann fel is kereste Szolcsányit, a BM megkönnyebbült, hogy nem bukott

346 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 149. Javaslat, 1960. április 6.

le idejekorán az emberük, azonban az iratokból az is kiderül, „Mesés” pontosan tudhatta, hogyan került el a börtönt ismerőse. Semmiféle írásos anyagot nem kért tőle soha, amellyel az állambiztonságnak esélye lett volna dokumentálni a kémkedését, de az is szemet szűrt a belügyeseknek, hogy Hoffmann ekkortól kezdve csak Szolcsányi lakásán volt hajlandó beszélgetni vele, ami tökéletesen ellentmondott minden józan konspirációs szabálynak. A lakás természetesen be volt poloskázva, a lehallgató készülékek telepítéséhez bonyolult szervezésre volt szükség, hogy a család minden tagját – köztük magát az újságíró is – eltávolítsák néhány órára, amíg elvégzik a műveletet.³⁴⁷ Az eredmény azonban elmaradt, hiszen érdemleges kompromittáló megjegyzés nem hangzott el a beszélgetések alatt, és még az elemzőknek is feltűnt, milyen „érdekes, hogy Hoffmann szívesebben tárgyal az ügynökkel annak lakásában, mint nyilvános helyen.”³⁴⁸ Tudjuk, hogy Hoffmann kivételes otthonossággal mozgott a titkosszolgálatok világában; véleményem szerint gyanította, hogy Szolcsányi letartóztatása, majd szerencsés szabadulása mögött milyen erők mozoghatnak, és azzal is számolhatott, hogy a magyar újságíró lehallgatják, ezért dönthetett úgy, hogy csak a lakásán beszél vele. Vagy Szolcsányit akarta menteni, vagy az ellene dolgozók munkáját akarta nehezíteni, elbizonytalanítani azzal, hogy semmi felhasználhatót nem ad a kémelhárítók kezébe.

Szolcsányi beszerzése és felhasználása nem vezetett értékelhető eredményre, de természetesen nem ő volt az egyetlen ügynök, akit mozgattak a nyomozás során. Rojkó Ervin régi megbízható emberként dolgozott a kommunista államvédelemnek, már a háború alatt együttműködött a szovjetekkel, miután a keleti fronton munkaszolgálatosként fogságba esett. „A Szovjetunióban a 101. és a 307-es táborkörzetben dolgozott mint munkás, század- és zászlóaljparancsnok, majd különböző üzemek vezetőjeként. Tagja volt a Központi Antifasiszta Bizottság vezetőségének. Ez időben az NKVD részéről lojális alapon beszervezte Köves László elvtárs, akinek véleménye szerint igen eredményesen dolgozott.”³⁴⁹ Érdekes, hogy Köves László neve az NKVD tisztjeként

347 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 210. 1960. július 30.

348 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 198. Jelentés, 1960. május 31.

349 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 239. Javaslat, 1963. július 12.

felmerül a Hoffmann elleni nyomozás során, még ha csak áttételesen is. Köves régi illegális kommunista volt, aki Frankfurt am Mainban csatlakozott a földalatti mozgalomhoz még 1928-ban. Innen Párizsba került, de a harmincas évek elején a Komintern javaslatára szüleivel Moszkvában telepedett le. Az elkövetkező évek során számos beosztásban szolgált a Szovjetuniót, többek között politikai nevelőtiszt volt különböző hadifogolytáborokban, itt lépett kapcsolatba Rojkó Ervinnel is. A háború után 1948-ig szolgált a szovjet államvédelmi szervek kötelékében, majd hazatért, és 1949-től a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának, később pedig az utódként felállított MNVK-2-nek a tisztjeként tevékenykedett egészen az ötvenes évek közepéig. Ekkor a Belügyminisztérium átkérte magához a sokat próbált tisztet, és 1955-től 1957-ig Moszkvában volt a magyar követség titkos állományú titkára.³⁵⁰ 1957-től a Külkereskedelmi Minisztérium Protokoll Osztályának vezetését látta el – ez éppen arra az időre esett, amikor e könyv által taglalt külkereskedelmi lobbi kialakult, megerősödött.³⁵¹ Köves tehát már a szovjet fogság idején beszervezte Rojkó Ervint államvédelmi munkára, aki 1947-ben tért haza a Szovjetunióból. A magyar szervek hivatalosan csak 1956 januárjától foglalkoztatták a hazafias alapon kötélnek állt újságíró.³⁵² Kémgyanús személyek megfigyelését bízták rá, amit eredményesen végzett is egészen a forradalom kitöréséig. Az október végi napokban korábbi államvédelmi anyaga megsemmisült,³⁵³ így az 1956 előtti ügynöki munkájáról nincsenek dokumentumaink, de már november folyamán újra felvették vele a kapcsolatot, és feladatul kapta, hogy a Bécsben működő nyugati hírszerző szervezetnek dolgozó magyar származású emberekkel lépjen összeköttetésbe.³⁵⁴ A „Reményi” fedőnéven jelentő Rojkó legfontosabb feladata Emil Hoffmann-nak és kapcsolatainak a megfigyelése lett 1960 után; elsősorban újságíróként férközött a bizalmukba, de egyes esetekben az üzletkötések során is segítséget nyújtott.

350 ÁBTL 2.8.2.2. 80. Köves László személyi gyűjtője. 11. Önéletrajz, 1962. december 10.

351 ÁBTL 2.8.2.2. 80. Köves László személyi gyűjtője. 3. Minősítési lap, 1960. május 10.

352 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 240. Javaslat, 1963. július 12.

353 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 246. Összefoglaló jelentés „Reményi” fedőnevű ügynökről, 1963. július 25.

354 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 240. Javaslat, 1963. július 12.

Hoffmann két barátját vezette be Rojkó segítségével a magyar gazdasági-politikai körökbe: Gerhard Grützmachert és Gustav Meissnert. Mindkettő náci múlttal rendelkezett. Grützmacher, aki 1963-tól járt Magyarországra, elmesélte Rojkónak, hogy „1933-tól kezdve tagja volt Hitler testőrségének, bár ő nem volt olyan vad náci.”³⁵⁵ „Meséssel” szoros együttműködésben dolgozott, a fejlődő országok megsegítését tűzték a zászlajukra, és ennek érdekében akartak gazdasági kapcsolatokat kialakítani a KGST államaival. A fejlődő világ piacaira sok esetben előnyösebb volt szocialista országokon keresztül betörni – erre láthattuk példaként a kenyai kávéüzletet –, nyilván ennek a kihasználása és a reexportra nyitott magyar külkereskedelmi politika vezette őket arra, hogy hazánkban próbáljanak szerencsét üzleti vállalkozásaikkal. De nemcsak a közvetítőkereskedelemben akartak becsatlakozni, hanem a magyar ipar számára is hoztak megrendeléseket. Grützmacher annak ellenére, hogy „nem volt vad náci”, szoros kapcsolatot tartott még a hatvanas években is a hírhedt jeruzsálemi főmufti, Hadzs Amin al-Husszeini embereivel. A legújabb kutatások szerint a főmufti fontos szerepet játszott abban, hogy Hitler a zsidóság kiirtása mellett döntött.³⁵⁶ Husszeini tevékenyen is részt vállalt a zsidók üldözésében, legyilkolásában: 1943-ban például személyesen toborozta Boszniában a Waffen-SS muzulmán hadosztályát, amely alakulat a következő évben Cservenkánál a bori bányákból *Erőltetett menet*-ben Németország felé indított magyar munkaszolgálatosok közül ezer embert lemészárolt.³⁵⁷ Dr. Said F. Imam a háború előtt és alatt a főmufti megbízottjaként dolgozott Berlinben, a hatvanas években pedig Damaszkuszban képviselte a nagyhatalmú

355 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 168. Jelentés, 1963. július 9.

356 Rubin–Schwanitz 2014, 14–15. Benjámin Netanjahu izraeli miniszterelnök 2015-ben a Ci-onista Világkongresszuson egyenesen azt állította, hogy Hitler eredetileg csak elűzni akarta a zsidóságot Németország területéről – a főmufti volt az, aki határozottan lebeszélte erről a lehetőségről mondván, hogy akkor a száműzöttek mind Palesztina területére menekülnének. Kijelentése óriási felháborodást keltett világszerte.

357 A bori munkaszolgálatosok sorsáról lásd: Csapody 2014. A bori táborban raboskodott és innen szökött meg Nyerges János is, bár az idézett kötet névlistájában nem szerepel, talán éppen szökése miatt. Érdekes, hogy alig két évtizeddel később üzleti kapcsolat alakul ki az egykori munkaszolgálatos-túlélő és a zsidógyűlölő, antiszemita főmufti gazdasági érdekelt-ségei között.

muzulmán vezetőt, és Grützmachert bízta meg, hogy rendeljen Budapestről 150 darab Ikarusz buszt Szíriába.³⁵⁸

A néhány fejezettel korábban említett Rothfos cég kávéüzletében közvetlenül is érdekelt volt Gustav Meissner, akiről a hitleri Németország egyik ismert propagandistájaként úgy beszéltek a negyvenes években, mint aki Dánia legveszedelmesebb embere volt abban az időben. A hatvanas évekre azonban már ő is „átvedlett” üzletemberré, és képviselője lett a Rothfos cégnek, amely Magyarországon keresztül reexportált kávé az NSZK-ba. A hatvanas évek elejétől rendszeresen beutazott hazánkba Emil Hoffmann közvetlen munkatársaként, akivel nemcsak kereskedelmi üzleteket ütöttek nyélbe, de közös lapkiadót is üzemeltettek. Meissner esetében, akárcsak Hoffmannál, a saját kiadású lap volt az egyik adu, amely miatt a magyar pártvezetés éveken keresztül eltűrte, hogy rendszeresen látogassa hazánkat. Kádár szalonképessé tétele mindennél fontosabbnak számított akkor, amikor a régi-új hatalom a véres megtorlások levéznýlése után lassan a konszolidáció útjára akart térni. Ennek érdekében attól sem riadtak vissza, hogy háborús bűnökkel terhelt egykori náci tiszteteket használjanak fel „jó hírűk” keltésére – mindezt akkor, amikor az általuk „fasiszta lázadásnak” titulált forradalomban részt vevő, demokráciáért és szabadságért küzdő magyar embereket „fasiszta csőcseléknek” minősítve ezrével állítottak bíróság elé. Ez a feloldhatatlan ellentmondás túlszárnyalja az orwelli kettős beszéd vízióját, mindennél jobban megmutatja a kádári konszolidáció, a „puha diktatúra” gátlástalanságát, erkölcsi vállalhatatlanságát.

Hatalomtechnikai szempontból természetesen Kádár pragmatizmusa igen csak sikeres volt, hiszen a nem mindennapi körülmények között megszülető idilli tudósítás Magyarországról sokat javított az ország és vezetője megítélésén. És mit értek nem mindennapi körülményeken? 1962. december 9-én Meissner újra Magyarországon tartózkodott, és Rojkó Ervin egy vasárnapi kirándulásra invitálta őt Visegrádra. Leányfalu magasságában a beépített „idegenvezető” észrevette, hogy az út szélén éppen Kádár János sétálgat a kedves nejével. Miután felhívta a német újságíró figyelmét a „véletlen szerencsére”, megkérdezte, hogy

358 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 175. Jelentés, 1963. július 22.

megálljanak-e egy pillanatra, szeretne-e beszélgetésbe bocsátkozni az ország első emberével. Az újságíró természetesen kapva kapott az alkalmon, és az állá is leesett, hogy Magyarország leghatalmasabb embere, aki a kormány és az állampárt feje egy személyben, mindenfajta védőőrizet nélkül, szabadon sétálhat az utcán és beszélgetésbe elegyedik egy arra járó idegennel. Kádár Jánosné – aki hajdan az államvédelem levéllellenőrző részlegén harcolt a „reakciós” elhajlók ellen – maga volt a megtestesült bűbáj. Végtelen kedvességgel győzködté az újságíró, hogy térjen vissza tavasszal, hiszen a lebilincselő Dunakanyar akkor mutatja legszebb arcát a turistáknak.³⁵⁹ Csak találgatni tudok, mekkora konspirációt és szervezést igényelt ez a néhány perces beszélgetés, de bármekkora energiát is fektettek bele, megérte. Napokon belül megjelent a háromrészes cikksorozat első epizódja a nyugatnémet sajtóban Találkozás Kádárral címmel. A forradalom véreskezű gyilkosa úgy lépett a nyugati közvélemény elé, mint a népmesei Mátyás király, aki álruha nélkül is leereszkedhetett a nép közé, hiszen szeretet, elismerés vette körül, nem volt mitől félnie:

„Az elmúlt héten Budapesten tartózkodtunk. Erről több folytatásban fogunk beszámolni. Ma politikai benyomásainkkal kezdjük.

Vasárnap van. Végre eltűnt a nedveshideg gőzharang Budapest fölül. Tiszta, fagyos ég alatt a város színebbé vált. A hőmérő mínusz tíz fokra süllyedt. A Duna zajlik. Útban vagyunk Visegrád felé. Visegrád egy nyáron igen látogatott fürdőhely, amelynek történelmi vonzereje is van, a Salamon torony romjai és Korvin Mátyás király reneszánsz palotája itt található. A híres kastélykútból állítólag valamikor piros és fehér magyar borok lépcsőzetes vízeséshez hasonlóan szöktek fel a magasba ünnepélyek alkalmával.

Nagyjából félúton találkozunk Kádár Jánossal. Sportos világosbarna szarvasbőr kabátot visel. Kádárné is, aki elkíséri őt délelőtti sétáján, a téli kirándulásra célszerűen és egyszerűen öltözött fel. Magyar ismerősöm, az egyik szakminisztérium szerkesztője és osztályvezetője, megállította Skodáját, hogy üdvözzölje a pártvezért és miniszterelnököt, vagyis Magyarország leghatalmasabb emberét. Tőle tudja meg Kádár, hogy én egy Bonnból érkezett látogató vagyok. Szívélye-

359 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 117. „Reményi” jelentése, 1962. december 10.

sen kezet fog velem. Kádárné sajnálkozását fejezi ki, hogy a telet választottam ki utazásom időpontjául, és azt mondja, hogy feltétlenül még egyszer el kell jönnöm Budapestre májusban, amikor a Duna partjai vidám színpompát öltenek. Politikáról nem beszélünk. De Magyarországról beszélni már magában véve is politika. Mert Kádár elsősorban magyar és csak azután politikus és ideológus. Németül búcsúznak el tőlem mindketten és folytatják sétájukat. Egészen egyedül vannak. Nagyjából ötszáz méter távolságban követi őket egy fekete Mercédesz – Kádár szolgálati kocsija. Rendőri védelem sehol nem látható. Kádárnak erre nincsen szüksége, mondja a kísérem. Utóbbi pártonkívüli, mint honvédtiszt a németek oldalán harcolt, kilencszer megsebesült és végül három évig orosz fogságban volt. Ami őt Kádárhoz köti, az a magyarság.”³⁶⁰

A cikk hosszan folytatódik még, három részen keresztül ecseteli Magyarország politikai, gazdasági életét, a hétköznapi ember életszínvonalát, amely alig tér el a nyugatnémet állampolgárok lehetőségeitől. A lap az állambiztonság szerint sok emberhez eljutott, ezzel megágyazott a gulyáskommunizmus manipulált képzeinek elterjesztéséhez. A történet fellebbenti a fátylat a Kádár-féle nyugati nyitás titkos módszereiről, a tudatos és rendkívül szervezett manipulációról, amelyben adott esetben maga a pártfőtitkár is tevékeny részt vállalt, hiszen nem lehet kétségünk afelől, hogy a találkozás egy előre megszervezett titkosszolgálati akció volt. Ebben a manipulációban tökéletes partnerre találtak a nyugatnémet újságíróban, akinek náci múltja garantálta, hogy erkölcsi fenntartások nélkül fogja megírni azt a képet az országról, amelyet mutatni akarnak neki. A cikk bizonyítja, hogy mindent lehet úgy tálalni, hogy pont az ellenkezőjét állítsa annak, ami a valóság. Rojkó személyét például úgy teszi szimpatikussá az író az olvasóközönsége számára, hogy hangsúlyozza, a háború alatt a németek oldalán harcolt, pedig tudjuk, hogy valójában munkaszolgálatos volt, tagja volt az antifasiszta bizottságnak hadifogolyként, és dolgozott a kommunista titkosszolgálatoknak is.

Hoffmann kapcsolatainak feltérképezése során az állambiztonság nagy gondot fordított Porkai (Auspitz) Ernő szerepének a tisztázására is, aki a forradalom

360 ÁBTL 3.1.5. O-12344/12. 71–72. Az *Exklusive Dienst* 1962. december 16. számának fordítása.

előtt az Újságíró Klub elnöke volt, Hoffmann magyarországi látogatásai idején pedig a Rózsadomb éttermet vezette és folyamatosan tartotta a kapcsolatot Hoffmann-nal.³⁶¹ Ismeretségük kezdetéről kevés adat áll rendelkezésre, de mivel az derül ki a nyomozati iratokból, hogy Hoffmann 1956-os magyarországi látogatásakor már ismerték egymást, feltehető, hogy még 1945 előtti kapcsolatról van szó. Porkai az első világháború után a nyugat-európai országokat járta, különböző nagyvárosokban, Párizsban, Londonban, Brüsszelben, Amszterdamban, Bécsben, Prágában, Rotterdamban dolgozott a vendéglátó- és a szórakoztatóiparban, mígnem 1931-ben visszatért Budapestre, és a Moulin Rouge üzletvezetője lett.³⁶² A háború alatt kollaborált a náci megszállókkal és a nyilasokkal is, „eladta a nyilasoknak a zsidókat”³⁶³ – fogalmazott az államvédelem, és feltehetően ebben az állításban nem is volt sok túlzás, legalábbis az MNVK-2. adatai szerint 1944-ben feladta a hatóságnak egyik munkaszolgálatos szökevénytársát, Fehér Lászlót, aki a Súlyom László³⁶⁴ vezette ellenállási csoport tagja volt.³⁶⁵ A háború után a Budapesti Népbírói Tanács egy év börtönre ítélte Porkait, de a Népbírói Tanács Országos Tanácsa felmentette a vádak alól, majd Kardos György,³⁶⁶ a Katonapolitikai Osztály tisztje beszervezte az erőszakszervezet ügynökének. Kardos arról tájékoztatta az állambiztonság nyomozóit a Hoffmann elleni vizsgálat során, hogy Porkai 1945 előtt nemcsak a nyilasoknak, de a Gestapónak is dolgozott, azonban az iratai a forradalom alatt megsemmisültek.³⁶⁷ Mivel

361 ÁBTL 3.1.5. O-12344/. 84. Szolcsányi Ferenc önvallomása, 1959. december 28.

362 ÁBTL 3.1.5. O-9260. 105. Operatív összefoglaló, 1952. június 17.

363 ÁBTL 3.1.5. O-9260. 45. Jelentés, 1951. április 15.

364 Súlyom László (1908–1950) magyar királyi honvédtiszt, a német megszállás után a nemzeti ellenállás egyik jelentős alakja volt. 1945-ben megbízták a Budapesti Rendőrfőkapitányság vezetésével, 1946 tavaszán visszatért a hadseregbe, 1948 és 1950 között a Magyar Honvédség vezérkari főnöke volt, 1950-ben pedig koncepció perbe fogták és kivégezték.

365 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 92. Kardos György adatai Porkairól, 1963. július 3.

366 Kardos György (1918–1985) 1945 előtt az illegális kommunista párt tagja, 1945 után a Pálffy György vezette Katonapolitikai Osztály nyomozója volt, meghatározó szerepet játszott a Magyar Község-per koncepciójának kidolgozásában és a per levezénylésében. 1950-ben az ÁVH Katpol elleni hadjárata során letartóztatták, 1954-ig börtönben volt. 1956-ban vizszhívták az államvédelemhez, majd a katonai felderítés határon túli hírszerzési osztályán dolgozott, mígnem saját kérésére 1961-ben leszerelt. Haláláig a Magvető Kiadó igazgatói posztját töltötte be.

367 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 92. Kardos György adatai Porkairól, 1963. július 3.

Porkai kapcsolatban állt a német titkosszolgálati szervekkel, elképzelhető, hogy még 1944-ből ismerte Hoffmant. Porkairól elég sok terhelő adatot sikerült összegyűjtenie a kémelhárításnak, ugyanis az egyik ügynök feleségét felvetették a Rózsadomb étterembe pincéernőnek, ő pedig sokat tudott mesélni a férjének az üzletvezető stiklijeiről, csalásairól, ráadásul az ügynök – arra hivatkozva, hogy nem meri feleségét késő este egyedül hazaengedni – esténként rendszeresen elüldögélt az egyik asztalnál és szemmel tartotta a látogatókat.³⁶⁸ A Rózsadomb étterem csalásaiból és kisebb sikkasztásaiból mégsem lett büntetőügy. Nem lehet pontosan tudni, kik álltak Porkai mögött, de egy ötvenes évek elején készült államvédelmi jelentés szerint Porkai Marosán Györgynek³⁶⁹ köszönhette, hogy a Moulin Rouge államosítása után továbbra is vezethette a híres-hírhedt szórakozóhelyet.³⁷⁰ Az ÁVH részéről ez természetesen koncepciózus állítás is lehetett, de a politikus neve más összefüggésben is előkerült ebben a kapcsolatrendszerben. Hoffmann támogatója is Marosán volt a pártvezetésben 1956 után, akit egészen addig dicsért a német újságíró, amíg 1962-ben Kádár nem állította félre az ortodox kommunista nézeteiről ismert és a forradalom utáni megtorlásokban kemény vonalat képviselő pártembert. Ekkor Hoffmann is gyorsan váltott: miután Rojko ismertette vele Marosán leváltásának hírét, „közölte Rojkóval, hogy Kádár megszabadult egy sztálinistától, Marosán erőszakos akarnok volt, ők ismerték. Kádár elvtársat megint nacionalistának nevezték és komoly eredménynek tartották, hogy minden akarnokot levált.”³⁷¹

368 ÁBTL 3.1.5. O-12344/6. 54–59. „Örsi” jelentése, 1960. augusztus 26.

369 Marosán György (1908–1992) kora ifjúságától részt vett a munkásmozgalomban, 1927-től a Szociáldemokrata Párt színeiben politizált. A háború után gyorsan ívelt felfelé a karrierje, azon kriptokommunisták közé tartozott, akik vehemensen szorgalmazták a szociáldemokraták és a kommunisták egyesülését. 1948–1959 között a Magyar Dolgozók Pártja budapesti bizottságának első titkára volt, utána könnyűipari miniszter. 1950 júliusában letartóztatták, először halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 márciusában szabadult, és azonnal a párt legfőbb funkcionáriusai közé került, a Minisztertanács elnökhelyettese lett. A forradalom leverése után a lehető legagresszívabb módon követelte a véres megtorlást, december 8-án az ő szájából hangzott el az elhíresült mondat: „Mától kezdve lövünk”. 1962 után, a rendszer konszolidálásának megkezdésével Marosán személye tehertételt jelentett, így Kádár félreállította.

370 ÁBTL 3.1.5. O-9260. 40. Feljegyzés, 1950. augusztus 22.

371 ÁBTL 3.1.5. O-12344/4-a. 250. Jelentés, 1962. november 6.

A társutassá vált egykori szélsőjobboldali újságírók vissza-visszatérő fordulata Kádár jellemzése kapcsán a nacionalizmus és a magyarságára való utalás, amelynek büszke vállalása szerintük a pártfőtitkár fő jellegzetessége. Közhelyszerű megállapítás ma már, hogy a magyarországi kommunista pártelit tagjai az ősbűnök eredőjének a nacionalizmust és a „magyarkodást” tekintették; hazánkat Hitler „utolsó csatlósaként” feltüntetni és ennek segítségével – erős csúsztatással – a nemzeti érzelmeket egy szélsőséges, gyilkos eszmével azonosítani: ez volt a hatalmuk legfőbb legitimációja. Számukra az igazodási pontot a kommunista internacionalizmus megkérdőjelezhetetlen felsőbbrendűsége jelentette, vagyis Kádárt nacionalizmussal vádolni igencsak megalapozatlan, sőt az ő elbeszélési keretükben értelmezve egyenesen rágalmazásnak számít. Ennek ellenére láthatóan jó szemmel nézte a kádári propagandagépezet a meggyőződésükkel ellentétes narratívát, mivel tudták, hogy abban a közegben ezzel érhetnek célt. A baloldali ideológia, amely a fasizmus elleni harcból nyeri (mind a mai napig) vélt erkölcsi felsőbbrendűségét, ennél a pontnál újabb önellentmondásba keveredett.

Véjáték

Emil Hoffmann azzal az ígérettel nyerte meg a magyar politikai körök bizalmát, hogy könyvet fog írni Magyarországról, de láthattuk, hogy 1959-ig ez a kötet nem készült el. 1961-ben azonban megjelent Hoffmann egy nagyobb lélegzetvételű értekezése a KGST működéséről, amely a *Világ nagy piacai* című könyvsorozat harmadik köteteként adtak ki.³⁷² A szerző nem egyszerűen csak felvázolta a KGST működését, hanem összehasonlította a Közös Piac lehetőségeivel is, és egyértelműen a szocialista együttműködés mellett tette le a voksát. A Kelet–Nyugat közötti kereskedelem elkötelezett híve szólalt meg a könyv lapjain, aki meglepően jól tájékozódott a szovjet blokk országainak belső viszonyait illetően, gazdasági adatai és következtetései pontosak voltak: „Megállapít-

³⁷² Dr. Emil Hoffmann: *COMECON, der gemeinsame Markt in Osteuropa*. C. W. Leske Verlag, Opladen, 1961.

ható, hogy a tanulmányban szereplő számszerű adatok egy jelentős része titkos anyag. Az ellenőrzött részeknél még a számszerű adatok is pontosan stimmelnek³⁷³ – állapította meg egy felkért szakértő az írásról. Egyértelmű volt, hogy Hoffmann a KGST belső használatra készült számításait, tervezeteit használta, amelyekből információkat emelt ki arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió mekkora és milyen konstrukciójú hiteleket nyújtott az egyes országoknak, és részletesen bemutatta a tagállamok műszaki–tudományos együttműködését is: részletezte, milyen szakemberek utaztak honnan hová, és a tagországok szaksított feladataival is foglalkozott. Nyerges Jánost is felkérték a könyvben szereplő adatok elemzésére: ő is megállapította, hogy az adatok elég pontosak, de hozzátette – az eredményeket illetően egy kicsit túlzó az írás, amennyiben jobb színben tünteti fel a KGST-t, mint a Közös Piacot.³⁷⁴ Míg a pártvezetés szempontjából nézve kedvező volt a könyv megjelenésének híre – arról azonnal recenzió is készült egy hazai szakmai lapban³⁷⁵ –, addig az állambiztonság számára a kötetről készített elemzések legfontosabb szempontja a titkosság kérdése volt. Igyekeztek kideríteni, honnan szivároghattak ki az érzékeny információk, hiszen Hoffmann imperialista kémként kezelték, vagyis a vele kapcsolatban álló hírforrásokkal szemben felmerült a bűncselekmény elkövetésének lehetősége. Három intézmény került gyanúba, és tulajdonképpen egyik sem alaptalanul, hiszen Hoffmann szoros kapcsolatot ápolt az ott dolgozókkal. Elsődlegesen természetesen az OMFB és annak elnökhelyettese, Sebestyén, valamint közvetlen munkatársai szolgáltathattak adatokat – hozzá kell tenni, hogy ebbe a körbe Nyerges is beletartozott –, de a Presto Kereskedelmi és Hirdetési Ügynökség Rt. és a Kereskedelmi Kamara is rendelkezett ezekkel az információkkal. „Mesés” gyakori látogatója volt ezen intézményeknek is.

A Presto Külkereskedelmi Hirdető Vállalat 1951-ben jött létre azzal a céllal, hogy az exportra szánt magyar termékeket Nyugaton reklámozza – bár láthatuk korábban, hogy az exportunkban egyre jelentősebb hányadot foglalt le a közvetítőkereskedelem, így a hirdetések sokkal inkább a reexportálásból szár-

373 ÁBTL 3.1.5. O-12344/4-a. 269. Feljegyzés, 1962. június 7.

374 ÁBTL 3.1.5. O-12344/6. 195. Jelentés, 1962. június 12.

375 Lásd: Vajda 1962.

mazó portékákat, illetve a közvetítést végző vállalatokat népszerűsíthették. 1956 elejére azonban a hirdetésekkel foglalkozó állami cég tevékenységét némileg kibővítették: részben ezzel akarták a jutalékokból származó – és egyre nagyobb mértéket öltő – korrupciós lehetőségeket visszaszorítani. A Presto ugyanis számos olyan külföldi reklámcéggel állt kapcsolatban, amely a magyar vállalatok által feladott hirdetések után – amelyek természetesen csak a Prestón keresztül kerülhettek ki Nyugatra – ügynöki jutalék címén visszatérítéseket adott. „Az ügynöki jutalék címén történő visszatérítés más külkereskedelmi vállalatok tevékenysége során is felmerült. Több esetben a külföldi eladók áruikat nem hajlandók meghatározott áron alul adni, mert ez valamely fennálló megállapodásukat sértené, vagy más viszonylatban is hasonló áron való eladásra kényszerítené őket. Ügynöki jutalék címén azonban készek visszatérítést adni, mert a jutaléktérítés nem minősül árcsökkentésnek. Annak érdekében, hogy a jutalékokat a népgazdaság részére biztosítani lehessen, a Külkereskedelmi Minisztérium hozzájárulásával a külkereskedelmi vállalatok egyes dolgozóik nevében kötöttek ügynöki megállapodásokat.”³⁷⁶ Nyilvánvaló, hogy mindez visszaélések melegágya lehetett, hiszen arról volt szó, hogy a vállalatokat képviselő üzletkötők kezébe került az árendeményt jelentő visszatérítés, akik mindebből annyi pénzt adtak át az állami vállalatnak, amennyit „célszerűnek” tartottak, vagyis az egyén becsületére volt bízva a jutalék összegének beszolgáltatása. A sikkasztások visszaszorítására az a javaslat született, hogy nevezzenek ki egy állami vállalatot, amely ügynökségként működik, így ügynöki megbízásokat is teljesíthet, vagyis ezentúl az árendeményként funkcionáló jutalékokat, visszatérítéseket nem egyes személyeknek fizetnék a külföldi partnercégek, hanem egy intézménynek: „Miután a Presto Külkereskedelmi Hirdető Vállalat eddig is lényegében ügynöki tevékenységgel foglalkozott, külföldön mint ügynöki szervezet ismerik, alkalmas az említett tevékenység ellátására.”³⁷⁷ – állapította meg a Külkereskedelmi Minisztérium.

376 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-83-b. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 3018/I. 7./56. számú határozata a Presto Külkereskedelmi Vállalat részvénytársasággá való átalakításáról, 1956. január 7.

377 Uo.

Ezzel 1956 elejére létrejött a Presto Kereskedelmi és Hirdetési Ügynökség Rt., amely ugyan nem tudta kiiktatni a külkereskedelemben elharapódzott korrupciós gyakorlatot, ugyanakkor jelentős hatalom került a kezébe, és nemcsak a jutalékok terén élvezett kivételezett helyzetet, hanem az információk birtoklásában is. A Presto adta fel a magyar külkereskedelem valamennyi hirdetését, ezáltal olyan közvetett adatokhoz jutott, amelyekből minden külkereskedelmi vállalat forgalmára vonatkozóan meglehetősen pontos következtetéseket tudott levonni. Az éves propagandaterv összeállításához ugyanis a Presto egy kérdőívet juttatott el a vállalatokhoz, valamint a külkereskedelmi kirendeltségekhez is, amelyben fel kellett tüntetni, hogy a kérdéses cég mit, hol és mennyiért akar reklámozni a következő évben. Ebből megtudhatta a termelési preferenciákat, a termékek felvásárlópiacait, de még a vállalat pénzügyi helyzetét is, hiszen pontosan meg volt határozva, hogy az éves költségvetés hány százalékát kell egy cégnek reklámra fordítania.³⁷⁸ A teljes igazsághoz azonban nyilván az is hozzátartozik, hogy az egyes vállalatok igyekeztek a saját gazdasági érdekeiket szem előtt tartani, és – a nem ritkán korrupción alapuló – kapcsolatrendszeireik védelme érdekében adott esetben nem bocsátották az igényelt adatokat teljes egészében a Presto rendelkezésére. A reklámügynökséget kikerülve közvetlen megrendeléseket is adtak a nyomdák a reklámanyagaik sokszorosítására annak ellenére, hogy a külkereskedelmi vállalatok számára meghatározott papírkontingens korántsem volt elégséges erre, azonban a nyomdák „feketén” biztosítottak számukra papírt és kapacitást – csak „megfelelő” kapcsolat kellett ehhez.³⁷⁹ Összességében mégis a Presto mint Hoffmann informátora saját adatai alapján szolgáltatott elég pontos képet a kereskedelem volumenén és szerkezetén keresztül akár az iparvállalatokra vonatkozóan is. A Presto vezetői széke a cég új jogosultságaival vonzó lehetett azon külkereskedelmi körök számára is, amelyekről ez a könyv szól, hiszen a hirdetések monopóliuma természetesen magában rejtette a korrupció újabb lehetőségét, nem is beszélve a jutalékok rendszerének felügyeletéről. Hiába a jogalkotó szándéka, később sem csökkent jelentős mértékben a jutalékok magánzsebekbe vándorlása sem a hirdető vál-

378 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 156–157. Jelentés, 1963. április 17.

379 Jávör 1965, 218.

lalatnál, sem a többi külkereskedelmi vállalatnál, erre korábbi kutatások bőven szolgáltatnak már bizonyítékot.³⁸⁰

Havas Jenő, a Presto vezérigazgatója „szintén különféle anyagi érdekeltségekkel bírt, különösen gyakori külföldi útjain volt erre módja.”³⁸¹ Havas régi kommunista káder volt, aki ráadásul komoly tapasztalatokkal rendelkezett a reklám és a propaganda üzletágában. 1919-ben a kommün alatt tevékeny szerepet vállalt a kommunista párt soraiban, párttagsága ekkortól eredeztethető.³⁸² 1920–21 folyamán többször is letartóztatták rövidebb időszakokra, de 1921-ben Bécsbe emigrált, ahol reklámcéget alapított. 1938-ban, Ausztria német megszállása után Londonba menekült, itt 1947-ig élt és elnöke volt a londoni Magyar Klubnak, ezután hazatért.³⁸³ 1953-ban keletkezett vizsgálati anyaga arról tanúskodik, hogy jöllehet a párt belső leszámolásai során ellene is előkészítettek egy koncepció eljárást, végül bizonyíték hiányában elengedték, pedig saját bevallása szerint is dolgozott az angol hírszerzésnek. Az ötvenes évek első feléből származó iratokban megjelenő „imperialista kém” toposzát korábban erős fenntartásokkal kezelhettük volna, azonban a könyv első fejezeteiből kirajzolódó titkosszolgálati forgatag mégis hihetővé teszi Havas történetét, aki „1945 nyarán az angol Military Intelligence nevű katonai hírszerzőszerv megbízásából Bécsbe utazott, ahol azt a feladatot kapta, hogy az újra éledő náci szervezeteket derítse fel és adjon róluk jelentést. Havas a kapott feladatot mint a *Weltpresse* című angol katonai lap tudósítója végezte el.”³⁸⁴ Havas 1946-ban megszakította a kapcsolatot az angol titkosszolgálattal, állítása szerint azért, mert ekkortól baloldali pártokról is jelentéseket kértek tőle. Ezt a vallomást az államvédelem is elfogadta, Havast szabadlábra helyezték, anyagát irattárazták, hiszen nem találták bizonyítottnak, hogy az angol hírszerzés számára a kommunisták ellen is kémkedett volna. A Presto élén tehát egy angolul és németül kiválóan beszélő reklámszakember állt, aki Emil Hoffmann egykori náci tiszt számára fenntartások nélkül adott információkat a magyar külkereskedelem-

380 A visszaélésekről lásd: Borvendég 2017.; Borvendég 2018.

381 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 159. Jelentés, 1963. április 17.

382 ÁBTL 3.1.9. V-150271. 3. Javaslat Havas Jenő ügyében, 1953. december 28.

383 Uo.

384 Uo.

ről – ekkor már nyilván nem volt feladata az újjáéledő náci szervezetek elleni hírszerzés. 1962-ben nyugdíjazták, de továbbra is ügynöki tevékenységet folytatott, több angol cégnek lett a hazai képviselője,³⁸⁵ majd a Hungagent³⁸⁶ vállalatnak dolgozott.³⁸⁷

1962-ben új embert neveztek ki a Presto élére, akiről tudható, hogy az MNVK-2. megnyertje volt: Csillag Mátyást. Az eredetileg lakatos végzettséggel rendelkező Csillag 1945-ben a Belügyminisztérium Politikai Osztályára került. 1948-tól dolgozott külkereskedelmi vonalon, először a Nikex,³⁸⁸ majd a Technoimpex Külkereskedelmi Vállalatoknál. 1952–1958 között a pekingi kereskedelmi kirendeltség attaséja volt, majd a Technoimpex és a MOGÜRT³⁸⁹ munkatársaként végzett néhány éves tevékenység után került a Prestóhoz, hogy aztán 1967-ben újra külföldi kiküldetést kapjon: tíz hónapra Kuvaitba küldték. Onnan a milánói kereskedelmi kirendeltségre került, amelyet 1973. szeptember 27-ei „disszidálásáig” vezetett. Milánó a katonai felderítés bázisa volt, Csillag egyértelműen az MNVK-2-nek dolgozott, szökése után fel is merült az állambiztonság nyomozóiban, hogy a társszerv direkt léptethette le Csillagot és építette be egy amerikai cég leányvállalatába.³⁹⁰ Ezt bizonyítani soha nem tudták, de mivel Csillag egy Philipp Brothers nevű cégnél kapott állást, amely később központi szerepet játszott egy Magyarországot súlyosan megkárosító olajtranzit üzlet lebonyolításában, ahol a katonai felderítés egyes tisztjei is érintettek voltak, a feltételezés nem tűnik a valóságtól teljesen elrugaszkodottnak.³⁹¹ Szökésének érdekessége nemcsak ebből a bizonytalan feltételezésből adódott, hanem búcsúleveléből is, amelyet Darvas Lászlónak, az akkori római kereskedelmi ta-

385 ÁBTL 3.1.2. M-21284/3. 283. Jelentés, 1963. február 20.

386 A Hungagent kereskedelmi vállalatot a hatvanas évek közepén alapították, de nem a szakszerűtlen külkereskedelmi vállalatok sorát gyarapította, hanem kifejezetten kereskedelmi ügynöki feladatokat látott el, vagyis közvetítéssel foglalkozott.

387 ÁBTL 3.1.2. M-21284/5. 152. Feljegyzés, 1964. június 25.

388 A Nikex nehézipari termékek forgalmazásával foglalkozott.

389 A MOGÜRT (Magyar Országos Gépkocsi Üzem Rt.) gépjárművek és ezekhez szükséges alkatrészek kereskedelmét végezte.

390 ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. 38. Jelentés Csillag Mátyás disszidenssel kapcsolatban, 1974. június 13.

391 Az ügyről lásd: Borvendég 2017, 111–160.

nácsosnak juttatott el. Az ügy előzménye az volt, hogy Csillag ellen feljelentést tettek beosztottjai Darvasnál, amelyben a milánói kereskedelmi tanácsos arrogáns és megalázó kommunikációjára panaszkodtak. Csillag Mátyás ellen ezért 1973-ban fegyelmi eljárást folytattak le, amelyet a tanácsos erősen sérelmezett, így búcsúlevelét is ennek a sértettségnek tudták be. A levél azonban olyan fenyegetettségről is beszámol, amely nem köthető szorosan az említett fegyelmi eljáráshoz: Csillag antiszemita megnyilvánulásokra panaszkodott, amelyek miatt úgy érzi, nincs biztonságban, és kénytelen elmenekülni az országból. „Úgy tűnik, zsidó származásom megbocsáthatatlan”³⁹² – deklarálta a tanácsos, jelezvén, hogy az ellene lefolytatott eljárást is ilyen összefüggésekkel magyarázza.

Csillag kinevezése a Presto élére a hatvanas évek elején érdekes kérdés felvetésére ad lehetőséget. Mivel az MNVK-2-nek dolgozott, felmerülhet, hogy a jutalékrendszer felügyelete volt vonzó a titkosszolgálat számára: azért akarta a saját emberét odaültetni, hogy a nyugati cégektől a magyar kereskedőkhöz vándorló összegek felett ellenőrzést gyakorolhasson. Ebben a titkosszolgálat illegális pénzügyi forrásainak szélesítése inkább lehetett cél, mint a visszaélések radikális visszaszorítása. A Hoffmann-ügy következménye lett az OMFB elleni nyomozás – erről a következő fejezetben olvashatnak –, amely ugyan csak félsikert hozott az állambiztonságnak, de az adatgyűjtés során kiderültek a katonai felderítés illegális pénzügyei, és lehetőség nyílt arra, hogy a kémelhárítás egy újabb vizsgálatot indítson, amelyben már az MNVK-2. felelősségét is firtatni lehetett. A katonai titkosszolgálat bázisszerveként működő Metalimpex vezetői elleni eljárás során számos törvénybe ütköző pénzügyi manőverre is fény derült, de az állambiztonság ez esetben is csak látszateredményt tudott felmutatni, hiszen a cégvezetőket bünbakként áldozta be a mögöttük álló hálózat, a rendszer működése sértetlen maradt.³⁹³

Az OMFB és a Presto után a harmadik fontos intézmény, ahonnan Hoffmann információkat szerzett, a Magyar Kereskedelmi Kamara³⁹⁴ volt. 1957-

392 ÁBTL 3.2.4. K-2971. Jelentés Bartyán Annáról, 1980. december 15. 203.

393 Erről lásd részletesen: Borvendég 2018.

394 A Magyar Kereskedelmi Kamara az államszocializmus éveiben nem volt megfeleltethető annak az érdekképviselői szervezeti rendszernek, amely a 19. század második felében létrejött. A polgári közigazgatás autonóm kamarai rendszere áldozatul esett a szocialista

ben, amikor Hoffmann ígéretet tett arra, hogy az FDP számára elkészít egy tanulmányt a magyar helyzetről, a kamarához is elküldték, ahol Buzás József elnökkel találkozott. Buzás később Frankfurtba került, Sebestyén Jánost váltotta a kirendeltség vezetői székében. Ekkor már nem volt felhőtlen a kapcsolata Hoffmannal sem, de 1957-ben még készségesen segített a cikkhez szükséges anyagok összegyűjtésében.³⁹⁵ A kamaránál Lindner László volt az, akivel Hoffmann hosszú évekig kapcsolatban maradt. Lindner a Sajtó és Propaganda Osztály vezetője volt; felettese, Jónai Endre, az MNVK-2. „Vadas” fedőnévre hallgató megnyertje mutatta be a két férfit egymásnak. Jónai az első olyan szereplő a történetben, aki kifejezetten a katonai hírszerzés és a kémelhárítás utasítására állt kapcsolatban Hoffmannal, cionistaként Izraelt tartotta hazájának,³⁹⁶ az iratok alapján pedig úgy tűnik, nem lelkesítette az egykori náci tiszttel való együttműködés. Jónai a szovjet titkosszolgálatnak is dolgozott egy ideig, amikor Ceylonba helyezték kereskedelmi képviselőnek, és ott a szovjet rezidentúrához kapcsolták. A szovjetek azonban egyáltalán nem nézték jó szemmel, hogy Jónai az izraeli követség tagjaival kifejezetten jó viszonyt ápolt, és azt sem, hogy féldrágakövekkel üzletelt, amelyeket a szigetországban vásárolt meg, Izraelben csiszoltatott, majd Nyugat-Európában értékesített.³⁹⁷ Jónai 1970-ben az emigráció mellett döntött, Izraelbe távozott.

Lindner László Jónai révén ismerkedett meg Hoffmannal; mivel Jónait az MNVK-2. irányította, így valószínűleg az ő szándékuknak megfelelően történt a kapcsolatfelvétel. Az MNVK-2. Linderről is őrzött iratokat, de a BM rendelkezésére bocsátott dokumentumokból csak annyi derül ki, hogy tippkutatást³⁹⁸

államberendezkedésnek, és bár 1948-ban létrehozták a Magyar Kereskedelmi Kamarát, az csak nevében őrizte kamarai mivoltát. A név megtartására azért volt szükség, hogy a nyugati partnerek elfogadják, azonban semmiféle autonómiával nem rendelkezett, az állami közigazgatás egyik intézménye volt csupán, amely a Külkereskedelmi Minisztérium alá volt rendelve, tagjai pedig kizárólag az állami külkereskedelmi vállalatok lehettek. Hatásköre és tevékenysége az új gazdasági mechanizmus beindítása után szerény mértékben kiszélesedett, de a komolyabb változásokra a nyolcvanas évekig várni kellett. Zachar 2017.

395 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1. 33. Az MNVK-2. feljegyzése, 1959. március 16.

396 ÁBTL 3.1.5. O-15409. 33. Értékelő jelentés, 1971. december 13.

397 Uo.

398 A tippkutatás a titkosszolgálati hálózatépítés egyik korai fázisa, amikor célirányosan, meghatározott feladatok ellátására alkalmas és együttműködésre hajlandó személyeket kutatnak fel.

végeztek vele kapcsolatban, ennek eredménye pedig ismeretlen.³⁹⁹ Az állambiztonság a hetvenes évek elején kezdett nyomozni Lindner ellen, amikor kiderült, hogy még ezekben az években is rendszeresen találkozott Bécsben Hoffmannal annak ellenére, hogy a nyugatnémet újságíró ekkor már ki lett utasítva Magyarországról.⁴⁰⁰ Lindner Párizsban végzett egy kereskedelmi akadémián, majd 1940-ben Pécsen megszerezte a jogi diplomát is. Munkaszolgálatosként raboskodott a bori rézbányák környékén lévő táborban a háború alatt, de innen sikerült szerencsésen megszöknie.⁴⁰¹ Újságíróként, rádiósként dolgozott a háború után, több munkahelyen is megfordult. A nyomozati iratok szerint 1957-ben került a kamarához,⁴⁰² majd a Kultúrkapcsolatok Intézetének munkatársa lett, és 1969-ben, Naményi Géza halála után ideiglenesen kinevezték a Tájékoztatási Hivatal élére. A kémelhárítás értetlenül nézte Lindner karrierjét, hiszen a kémgyanús tevékenységet végző Hoffmann egyik fontos kapcsolata volt, és a német kereskedő kiutasítása után sem szakította meg vele az együttműködést, vagyis elhárítási szempontból veszélyes tevékenységet végzett. A BM tisztjei arra gyanakodtak, hogy a katonai hírszerzés nyújt védelmet Lindnernek, nekik lehetett köszönhető, hogy a Hoffmann elleni sikertelenül végződő nyomozás után Lindnert törölték a nyilvántartásokból: „Mint ismeretes – és gondolom nem követünk el vele dekonspirációt, ha a cél érdekében kifejtjük, hogy – a Kultúrkapcsolatok Intézetében, illetőleg ezen a területen nem elsősorban az elhárítási, hanem az MNVK-2. és a III/I. Csoportfőnökség magasabb érdekei érvényesülnek. Ezzel csupán azt kívánom alátámasztani, hogy „Kamarás”,⁴⁰³ – vagy aki

399 ÁBTL 3.1.5. O-15409. 37–43. MNVK-2-től átvett anyagok.

400 ÁBTL 3.1.5. O-15409. 7. Határozat, 1972. június 6.

401 Egy 2003-ban készített interjúban így emlékszik vissza az *Erőltetett menet* indulására, amelyből véletlenül kimaradt: „Szó szerint a sakk mentette meg az életemet. Feldmann-Flórián Tibor fogolytársammal – aki később nemzetközi nagymester lett – miközben el-elbújtunk a táborból a keretlegények elől, mindig sakkoztunk. Szeptember 17-én szintén a tábor mögötti erdős-cserjés részen megbújva játszottunk. Úgy belefeledkeztünk, hogy már túl voltunk a tizedik játszmán, miután észbe kaptunk. (A játszma leírása a mai napig megvan ebben a kis noteszben.) Visszaérve a táborba, döbbenet vettük észre, hogy a foglyok nagy része eltűnt. Kiderült, hogy egy nagy csoport hazaindult.” Tihanyi 2003.; Lásd még: Csapody 2014, 41.

402 ÁBTL 3.1.5. O-15409. 27. Értékelő jelentés, 1971. december 13.

403 Lindner László célszemély fedőneve a kémelhárításnál.

őt odahelyezte – nagyon könnyen meglehet, hogy tudatosan irányította így az operatív helyzetet.”⁴⁰⁴ Az operatív tiszt szerint Lindner nyilvántartásokból való törlése tette lehetővé, hogy a Tájékoztatási Hivatal élére való kinevezésekor nem merült fel esetleges megbízhatatlansága. Lindner ellen hiába próbált a kémelhárítás terhelő adatokat összegyűjteni, nem sikerült bizonyítania, hogy a népköztársaság ellen dolgozna, így a saját szempontjából eredménytelenül kellett lezárnia az ügyet. Mindenesetre Rojkó Ervin még 1972-ben is arról jelentett, hogy Lindner és fia – aki ekkor újságíró-gyakornok volt – rendszeresen találkoztak Hoffmann-nal az osztrák fővárosban.⁴⁰⁵

A Hoffmann elleni nyomozás lezárására, a német újságíró kitiltásának elrendelésére hosszan készült a kémelhárítás, de nehezen tudta keresztülvinni szándékát. A könyv 1961-es megjelenése után számos szakértő megállapította, hogy titkos anyagok szivárogtak Hoffmannhoz, amely újabb bizonyítékot jelentett számukra az ügy súlyosságát tekintve, így konspirációs tevékenységbe kezdtek az egykori náci tiszt és hazai kapcsolatainak lebuktatására. Mivel a felsorolt intézetek voltak leginkább gyanúsíthatók az információk szivárogtatásával, a csapdát is ezek segítségével állították fel. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságon belül létrehoztak egy KGST-adatokat elemző csoportot, amelybe bevonták Hoffmann gyanúsnak tartott kapcsolatait, majd hamisított dokumentumokat juttattak el hozzájuk.⁴⁰⁶ Ezután figyelték Hoffmann írásait, megjelenik-e valahol a dezinformáció. A titkosszolgálati akcióba bevonták Hoffmann nagy ellenfelét, Csillag Mátyást is.⁴⁰⁷ Csillag Hoffmann iránti ellenszenvének eredete nem derül ki az iratokból; könnyen lehet, hogy mindössze arról volt csak szó, hogy Csillagon keresztül a katonai felderítés próbálta keverni a lapokat Hoffmann játszmáiban, amibe hamarosan a kémelhárítás is bekapcsolódott, és ezeket a manipulációkat értette félre, vagyis tartotta személyes rosszindulatnak az újságíró. Az sincs kizárva, hogy – akárcsak Jónai esetében – Csillag számára sem volt vállalható egy korábbi náci tiszttel fenntartott munkakap-

404 ÁBTL 3.1.5. O-15409. 26. Értékelő jelentés, 1971. december 13.

405 ÁBTL 3.1.5. O-15409. 194. Jelentés, 1972. augusztus 21.

406 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 40. Összefoglaló jelentés, 1963. március 20.

407 ÁBTL 3.1.5. O-12344/7-a. 39. Összefoglaló jelentés, 1963. június 17.

csolat, hiszen emigrálásakor antiszemitizmusra hivatkozott. A kettejük közötti ellenszenv Hoffmannat többször vállalhatatlan kirohanásra készítette, Csillagot sztálinistának tartotta: „Hoffmann felháborodva mesélte, hogy Csillag a személyzeti vezetőből csinált főosztályvezetőt és az ilyen embereket el kell gázosítani”⁴⁰⁸ – olvashatjuk Rojkó jelentésében. A Presto vezetőjeként elrendelt személyi változtatások valóban Hoffmann ellehetetlenítését szolgálták, ugyanis Csillag több olyan embert áthelyeztetett, illetve nyugdíjaztatott, akik „Meséssel” évek óta kapcsolatban álltak, ezzel is akadályozva az információk kiszivárgását.⁴⁰⁹

Hoffmann legfontosabb kapcsolata azonban mégiscsak Sebestyén volt, aki az OMFB megalakulása után olyan pozícióba került, ahonnan befolyásolhatta az ország legfontosabb beszerzéseit, üzletkötéseit, így a kémelhárítás számára természetesen elsődleges feladat volt a „Mesés” elleni nyomozásban, hogy ellehetetlenítse a köztük lévő partnerséget. Erre az akcióra felhasználták Nyerges is, aki ügynökként azt a feladatot kapta, hogy ugrassza össze a két férfit. 1963 végén adódott erre remek lehetőség, ugyanis Hoffmann még az év első felében megjelentetett egy cikket *Welthandels Informationen* című saját kiadású lapjában, amely Sebestyénre hivatkozva elemezte Magyarország földgázbannyászatának elkövetkező két évre tervezett feladatait, a csőembargó hatásait és az ebből eredő szovjet–magyar megállapodások részleteit.⁴¹⁰ Különösen ez utóbbit találta az állambiztonság érzékeny témának, hiszen a nyugati országok a földgáz- és az olajvezetékek építését kívánták nehezíteni a csőembargóval, amely a kiemelt stratégiai területnek számító energiaellátást veszélyeztethette volna a szocialista országokban. Az állambiztonsági dokumentumokból nem lehet pontosan nyomon követni, mi történt, de minden bizonnyal Nyergesnek sikerült kicsit ráijesztenie Sebestyénre azzal, hogy súlyos titoksértést követett el, amennyiben Hoffmann igazat állít a cikkben és valóban az elnökhelyettestől származnak az információi. Sebestyén biztosította a KKM főosztályvezetőjét

408 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13-a. 304. Jelentés, 1963. november 27.

409 ÁBTL 3.1.5. O-12344/12. 210. Csillag Mátyás társadalmi kapcsolat jelentése, 1964. november 15.

410 ÁBTL 3.1.5. O-12344/8. 142. Szolgálati jegy, 1963. december 4.

arról, hogy amennyiben Hoffmann jelentkezik nála, biztosan „ki fogja rúgni.”⁴¹¹ Nyerges azt a feladatot kapta a tartótisztjétől, hogy vonja felelősségre „Mesést”, és adjon neki 24 órát arra, hogy megfelelő magyarázattal szolgáljon az elkövetett „indiszkrecióért”, valamint értesse meg vele: amennyiben ezt nem tudja megtenni, az a magyar üzleti tevékenységének a végét jelenti.⁴¹² Ám Hoffmann nem hagyta magát, és fenyegetődző levelet küldött Nyergesnek, amelyben biztosította őt arról, hogy amennyiben nehezíti magyarországi üzleteit, rontani fogja a kereskedelmi diplomata európai renoméját. Ezzel párhuzamosan pedig Sebestyén is jelentkezett Nyergesnél, és közölte, hogy a cikkben leírtakat ő tulajdonképpen tényleg mondta Hoffmannnak azért, hogy „bosszantsa a náciakat.”⁴¹³ Az ügyből nem lett komolyabb nehézsége egyik magyar szereplőnek sem, azonban a kémelhárítás végre elérte, hogy pontot tessen az öt éve tartó nyomozás végére: bár annyi bizonyítékot nem sikerült gyűjteni, hogy bíróság elé állíthassák Hoffmannnt, a tiltó névjegyzékre való felvételt, vagyis „Mesés” kitiltását Magyarországról kezdeményezni tudták. Jellemző, hogy Hoffmann kapcsolatrendszere annyira szerteágazó volt, hogy a kitiltási határozat csak 1966 végére született meg, mert különböző helyekről, de leginkább a Külügyminisztérium Sajtófőosztályáról folyamatosan akadályozták a tiltónévjegyzékbe kerülését.⁴¹⁴ Ez annál is érdekesebb, mert a KÜM Sajtófőosztályán az MNVK-2. érdekérvényesítési ereje erőteljes volt,⁴¹⁵ és ők kezdeményezték a nyomozást Hoffmann ellen, így ellentmondásosnak tűnik, hogy kitiltásának az elrendelését viszont nehezítették.

Hoffmann magyarországi tevékenysége szorosan összefügg annak a gazdasági hálózatnak a kiépülésével, amely kétségtelenül befolyásolta hazánk lehetőségeit, de korántsem ő volt ennek a történetnek a főszereplője. Mivel az általam külkereskedelmi lobbiként emlegetett érdekcsoport hátterének, tagjainak és tevékenységüknek teljes feltárása egyelőre reménytelennek látszik – bár, ha a katonai felderítés iratai mind teljesebben kutathatóvá válnak, sokat léphetünk

411 ÁBTL 3.1.5. O-12344/8. 116. Jelentés, 1964. február 15.

412 ÁBTL 3.1.5. O-12344/13-a. 278. Operatív terv, 1963. november 15.

413 Uo.

414 ÁBTL 3.1.5. O-12344/12. 294. Átirat a BM III/II-9. Osztály vezetőjének, 1966. október 7.

415 Borvendég 2016.

előre a téma megismerésében –, így az ügy ismertetése közben felmerülő kérdések jelentős részére nem lehet határozott választ adni. Emil Hoffmann személyiségében láthatóan benne rejlett a feltűnési vágy, a hírszerzőként megta-
pasztalt fontosság és titokzatosság érzésének folyamatos átélését a háború után sem volt hajlandó feladni, így könnyen felhasználhatóvá vált a hidegháborús játszmák során. Rövid ideig eszközként tudta alkalmazni őt a magyar kereskedelmi elit is, amelynek céljai és módszerei változóban voltak 1956 után, hiszen a kádári kormányzat új hatalomgyakorlási technikájához kellett idomulniuk, amely önmagában is nagyobb mozgásteret adott számukra.

A Kádár legitimációját jelentő életszínvonal-politikához szükséges tőke és technológia beáramlása a politika nyugati orientációját kívánta, amely felértékelte a már a forradalom előtt közel egy évtizede működő gazdasági kapcsolatok jelentőségét, lehetőséget adott a hálózat további szélesítésére, és nélkülözhetetlenné tette azokat az embereket, akik ezt a kapcsolatrendszert kiépítették, üzemeltették. Fekete János, Nyerges János és Sebestyén János mindenképpen kulcsszerepet játszottak ebben a hálózatban: Fekete a pénz-
ügyek, Nyerges a gazdasági diplomácia és Sebestyén a műszaki–tudományos kapcsolatok terén volt meghatározó figurája ennek a pénzügyi-gazdasági érdekcsoportnak. Nyerges diplomáciai tárgyalásai jóval túlmutatnak a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokon, láthattuk, hogy Kiesinger és Todenhöfer személyében politikai támogatókat szerzett a magyar kormánynak, amely át-
ívelt Kiesinger kancellári ciklusán is: „Nyergest a Todenhöfer családhoz régi kapcsolat fűzi és NSZK-beli útjai során rendszeresen felkeresi őket. Ilyenkor prominens ellenzéki politikusoktól információkat szerez aktuális politikai és gazdasági kérdésekben. A család révén kapcsolatot tart Kurt Kiesinger volt kancellárral és Helmut Kohllal, a CDU kancellárjelöltjével is”⁴¹⁶ – olvashatjuk egy Nyergesről szóló 1975-ös belügyi jelentésben. A modern kori Németország egyik legjelentősebb politikusa, a kereszténydemokrata Kohl kancellár – akit a német egység megteremtőjeként tisztelnek, és akinek fontos szerepe volt a szovjet blokk összeomlásában – a magyarokkal folytatott dip-

416 ÁBTL 3.2.1. Bt-481/2. 170. Javaslat, 1975. szeptember 10.

lomáciai kapcsolatait ezek szerint Nyergessel kezdte; ez utóbbi jó érzékkel mérte fel, ki lesz a jövőbeni nyugatnémet politika irányítója.⁴¹⁷

Emil Hoffmann csak epizód szerepet játszott ebben a történetben, viszont nagyon jól lehetett használni őt a hatvanas évek változó körülményei között: nemcsak a Kelet–Nyugat közötti kereskedelem ismerője és elkötelezett híve volt, hanem egyben újságíró is, aki jó üzletet látott abban, hogy a forradalom eltiprása utáni Kádár-ellenes nyugati közhangulatot befolyásolja, és segítse Kádár személyét elfogadottá, szimpatikussá fésülni a nyugati társadalmak szemében. Az új hatalomnak éppen erre volt szüksége; újságíró-hálózatának működtetésével nagy energiákat fektetett abba, hogy szalonképessé tegye magát a vasfüggöny túloldalán. Hoffmann-t ugyan kereskedőként kiutasították az országból, de újságíró körökkel továbbra is tartotta a kapcsolatot. Nemcsak Lindner, de a bécsi sajtóattaséként tevékenykedő Bíró Gerd is jó viszonyt ápolt „Meséssel”, és megmaradt a kapcsolata Kurtán Sándor bécsi nagykövettel is, akivel még a berlini évekből ismerték egymást.⁴¹⁸

417 Nyerges János diplomáciai gyakorlatára utal, hogy a nyolcvanas évek közepén könyvet jelentetett meg a diplomáciai tárgyalások elméletéről és tudományáról, amelyet elsősorban az EGK-val folytatott egyeztetések és a GATT-tárgyalások során szerzett tapasztalataira alapozott. Nyerges 1986.

418 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 215. A III/I. Csoportfőnökség átirata, 1963. február 20.

TÁMADÁS AZ OMFB ELLEN

Viharfelhők

Az Emil Hoffmann elleni nyomozás során a kémelhárítás rengeteg terhelő adatot gyűjtött össze a nyugatnémet üzletember magyar kapcsolatairól. „Mesés” ügyét gyakorlatilag eredménytelenül kellett lezárniuk a nyomozóknak, hiszen nem vonhatták felelősségre Hoffmann, kiutasítását is csak nehezen tudták elérni. A több ezer oldalnyi jelentés, a lehallgatások és megfigyelések azonban ráirányították a reflektorfényt az OMFB-re, azon belül is Sebestyén Jánosra és közvetlen bizalmi embereire, akiknek törvénybe ütköző tevékenységét bőven dokumentálták a meglévő adatok. A nyomozás tehát folytatódott a KGST-ről kiszivárogtatott bizalmas adatok, a korrupciógyanús üzletkötések és az eközben nyújtott jogosulatlan előnyszerzések miatt, azonban az állambiztonság emberei ugyanabba a csapdába futottak bele újra: a főszereplők érinthetetlenek voltak. Sebestyén jobbkeze, Simon Endre lett a vizsgálat kiemelt célszemélye, a bűnbak, akit beáldozott a külkereskedelmi lobbizásért, hogy lefoglalja a kémelhárítást, és a hálózat érdemi működése zavartalan maradjon. Simon ellen egészen 1973-ig gyűjtötték a terhelő információkat, míg végül sikerült bíróság elé állítani őt.

Simon Endre, célszemély fedőnevén „Fábián” még a Nehézipari Minisztériumból ismerte Sebestyént, annak frankfurti kiküldetése idején is szoros kapcsolatban állt vele, egészen letartóztatásáig vakon követte az általa csak Főnöknek nevezett mérnök utasításait. Az OMFB megalakulása után az importügylek intézéséért volt felelős, „széles felületen épített ki és tartott kapcsolatot magyar vezető beosztású műszaki, tudományos, kutató, gazdasági, külkereskedelmi és

külszolgálatot teljesítő szakemberekkel.”⁴¹⁹ Az OMFB importügyeiért felelős emberként jelentős hatalom volt a kezében, ugyanis a bizottság megalakulása után átvette az irányító és kezdeményező szerepet a külföldi cégekkel való kapcsolattartásban. A Külkereskedelmi Minisztérium számára irányadónak számítottak az OMFB javaslatai, hiszen az ország műszaki és tudományos ügyekben legkompetensebb tanácsadó szervezeteként kéréseit teljesíteni kellett. Azok a nyugati cégek, amelyek a bizottságon keresztül kerültek kapcsolatba a magyar külkereskedelemmel, óriási előnyt élveztek, gyakorlatilag a konkurenciának velük szemben esélye sem volt.⁴²⁰ Az OMFB ráadásul amellett, hogy évről évre egyre magasabb költségvetéssel rendelkezett, szállításait vámmentesen intézhette, amely a nyugati partnerek számára behozhatatlan versenyelőnyt is jelentett azon cégekkel szemben, amelyek nem a minisztertanács műszaki fejlesztési testületén keresztül akartak belépni a magyar piacra. A Külkereskedelmi Minisztérium vezetőinek többsége mindezen privilégiumokat nem nézte jó szemmel, az illetékességi vitákból adódó ellentétek folyamatosak voltak a két intézmény között, és ezekből többnyire az OMFB került ki győztesen.⁴²¹ Bacsoni Jenő, a külkereskedelmi miniszterhelyettes határozottan szállt szembe Sebestyénnel, amikor az betérjesztette a Siemens vállalattal kötendő széles skálájú együttműködési tervezetét, és – legalábbis egy ideig – sikeresen megvétőzta azt, így közöttük rendkívül éles ellentét bontakozott ki a hetvenes évek elején.⁴²² A Siemens lobbát ellehetetleníteni mégsem lehetett, bár komoly ellenérdekeltségek jelentek meg a piacon, de erről a következő fejezetben lesz szó részletesen.

Az idők során egyre szélesebb autonómiát élvezett a Sebestyén irányította kör, amelynek komoly segítői voltak a minisztériumon belül is. A tudományos bizottság közvetlenül nem bonyolíthatott vásárlásokat: igénybe kellett vennie a monopóliummal rendelkező külkereskedelmi vállalatok munkáját, amelyek azonban szakágazatonként fedték le a piac egy-egy szegmensét, vagyis a különböző jellegű termékek beszerzéséhez más-más vállalatnak kellett megbízást

419 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 41. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23.

420 ÁBTL 3.1.9. V-160121/2. 28. Jelentés, 1973. augusztus 10.

421 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 92. Jelentés, 1973. július 27.

422 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 99. Jelentés, 1973. augusztus 3.

adni. Ez minden bizonnyal nehézkes volt, így kiválasztottak egy céget, amely az OMFB összes importját végezte, függetlenül attól, hogy a vállalat profiljába vágott-e a termék vagy sem: ez a partner a Transelektro⁴²³ lett.⁴²⁴ A cég vezérigazgatója ekkor Farkas Mihály volt (Rákosi honvédelmi miniszterének csak névrokona), és egy Udvardi Sándor nevezetű KKM főosztályvezető írta alá a miniszteri utasítást, amely a Transelektrot nevezte ki az OMFB beszerzőjének.⁴²⁵ Udvardi korábban a Sebestyén körül kialakult frankfurti keménymag tagja volt, hazatérte után a Külkereskedelmi Minisztériumból segítette egykori főnöke munkáját.

Farkas Mihály a katonai titkosszolgálat embereként tevékenykedett. A Transelektro éléről 1968-ban a párizsi kereskedelmi kirendeltségre került, ahol a katonai hírszerzés tisztjeként szolgálatot teljesítő Práczki István felettese lett,⁴²⁶ vagyis Farkas minden bizonnyal hivatásos állományú tisztje volt a katonai felderítésnek és nem megnyertként segítette a szolgálatot. A Transelektro élén – mint az OMFB beszerzője – szoros üzleti partnerséget alakított ki a Siemens cég vezetésével, amely meghozta gyümölcsét, így Farkas párizsi kiküldetéséről visszatérve a Budapesten működő és később még részletesen is bemutatásra kerülő képviselő, a Sicontact cég vezetője lett.⁴²⁷ 1968-ban Sinka Gyula követte őt a Transelektro igazgatói székében.

Az OMFB az üzletkötései során ellenajánlatokat sem volt köteles kérni, vagy legalábbis a KKM egy 1966-ban kelt levelére hivatkozva gyakorlatilag versenyeztetés nélkül kötött szerződéseket az általa kiválasztott partnerrel. A levelet állítólag a minisztérium egy referense írta alá, de még az állambiztonság sem vette a bátorságot arra, hogy számonkérje a „felhatalmazás” érvényességét.⁴²⁸ A KKM-en belül Udvardin és a korábban már sokat emlegetett Nyerges Jánoson kívül is volt támogatója Sebestyénnek és a körülötte működő csoportnak: Geist Róbert, a frankfurti kirendeltség egykori alkalmazottja az NSZK-ból való hazatérte után hivatali székéből egyengette az OMFB ügyeit.

423 A Transelektro az erőáramú ipar kereskedelmi forgalmát bonyolította.

424 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 175. Megbeszélés Sinka Gyulával, 1970. május 22.

425 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 183. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

426 Práczki 2014, 173.

427 ÁBTL 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOII) 1984-BRFK-140. 1984. október 2.

428 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 183. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

Geist Róbert 1925-ben Bécsben látta meg a napvilágot, miután édesapja az 1919-es kommün bukása után Ausztriába menekült.⁴²⁹ 1938-ban, Ausztria német megszállása után hazatértek, és Geist Róbert már Budapesten végezte középiskolai tanulmányait egy gépipari oktatási intézményben. A háború alatt munkaszolgálatosként teljesített frontszolgálatot, ahonnan megszököve a szovjet csapatokhoz csatlakozott. A háború után először az SZDP, majd 1946-tól az MKP tagja lett. 1950 és 1955 között a moszkvai Állami Közgazdasági Főiskola hallgatója volt, amelyet kitüntetéssel végzett el. A forradalom napjaiban is Moszkvában tartózkodott, csak november közepén tért haza, és azonnal jelentkezett a budapesti szovjet városparancsnokságon tolmácsnak. 1957. január 1-jéig tartózkodott a megszállók főhadiszállásán, ekkor átkerült a Budapesti Rendőrfőkapitányság politikai osztályára nyomozónak.⁴³⁰ 1957 nyarán leszerelt és a Technoimpex alkalmazásába került, innentől kezdve a külkereskedelem lett a fő működési területe. A Technoimpexnél 1958-ban nem volt az állambiztonságnak beszerezett embere, így kevés információt tudtak gyűjteni azokról a nyugati kereskedőkről és üzletkötőkről, akik megfordultak a cégnél – ezért Geistet szemelték ki jövődöbéli ügynököknek. Karrierje innentől kezdve meredeken ívelt felfelé: 1960-ban már Hágában volt, az ottani kereskedelmi kirendeltség titkáráként dolgozott, 1961-ben pedig áthelyezték Frankfurtba. További előmenetele és érvényesülése szempontjából sorsdöntő volt az itt eltöltött négy év, az egyik központi figurája lett a külkereskedelmi lobbít támogató hivatali apparátusnak. Hazatérte után Simon Endre Geist segítségével tudta fedezni a Külkereskedelmi Minisztériumban az OMFB kétes ügyleteit: Geist folyamatosan adott olyan információkat Sebestyénnek és Simonnak, amelyeket felhasználhattak a KKM egyes vezetői ellen.⁴³¹

Annak ellenére, hogy Geist elvileg a BM ügynöke volt, nem működött együtt velük a kémelhárítás szerint: „Hazai személyek feldolgozása elől a munka során mindig kitért, jelen esetben sem remélhető, hogy [a] »Fábián« ügyben [értsd: a Simon Endre ellen indított nyomozásban] felhasználható lenne. Tu-

429 ÁBTL 3.2.1. Bt-751/1. 12. Beszervezési javaslat, 1958. december 4.

430 Uo.

431 ÁBTL 3.1.5. O-15829/4. 146. Jelentés, 1970. november 27.

domásunk szerint »Fábiánnal« évek óta jó viszonyban van, ami külön gátolná felhasználását.⁴³² Nem is nagyon tudták használni őt, gyakorlatilag 1966-tól érdemi munkát az állambiztonság számára nem végzett, végül a hálózatból is kizárták anélkül, hogy vele ezt közölték volna.⁴³³ A Simon Endre elleni nyomozás során többször is leírták a különböző jelentésekben, hogy Geist Róbert feltétlen bizalmasa „Fábiánnak”, állandóan fedezi, sőt befolyásolja őt, mégsem indítottak ellene eljárást. Karrierje töretlen maradt, 1982-ben már Stockholmban vezette a magyar kereskedelmi missziót, ami hírszerzési háttér nélkül elképzelhetetlen lett volna. Az állambiztonsági iratok között utalás van arra, hogy 1969-ben az MNVK-2. átkérte a kémelhárításnál lévő anyagait tanulmányozási célból, valamint találhatunk egy kézzel írott feljegyzést 1963-ból. Ez arra enged következtetni, hogy a katonai felderítésnél egy „Mt” számon szereplő dossziéja is volt, amelyekben a beszervezett hálózati személyek jelentéseit szokták gyűjteni⁴³⁴. Emellett a kémelhárítás azt is tudni vélte, hogy 1959. április 10-én Geist aláírt egy beszerzési nyilatkozatot a katonai hírszerzésnél, azonban foglalkoztatására nem került sor – legalábbis tudomásuk szerint.⁴³⁵ Ez alapján feltételezhető, hogy Geistet frankfurti tartózkodása idején már megnyerte magának a katonai hírszerzés, így került a Sebestyén körül formálódó hálózatba, és ezzel magyarázható, hogy az állambiztonsággal megszakadt kapcsolata ellenére a nyolcvanas években diplomataként dolgozhatott. Geist amennyire passzív volt az ügynöki munkában a BM szerint, annyira lelkes lehetett a katonai felderítés kötelékében, ugyanis egyes tárgyalásokon eljár az MNVK-2. első saját alapítású vállalkozása, az Eurocom⁴³⁶ nevű cég nevében is, például hozzá kötik,

432 ÁBTL 3.2.1. Bt-751/1. 71. Átirat, 1970. április 1.

433 ÁBTL 3.2.1. Bt-751/1. 118. Jelentés, 1984. szeptember 14.

434 ÁBTL 3.2.1. Bt-751/1. 130. Kérdőjegy, 1963. július 7.

435 ÁBTL 3.1.5. O-15829/4. 150. Jelentés, 1970. november 27.

436 Az Eurocomot 1972 augusztusában jegyezték be; a cég feladata az volt, hogy tevékenységével a katonai titkosszolgálat költségvetését kiegészítse. A KKM több vizsgálatot is indított a működésével kapcsolatban, mert felmerült a gyanú, hogy állami köntösbe bújtatott magáncéggel állnak szemben, amely tulajdonképpen igaz is volt, azonban a szolgálat sikeresen megakadályozta, hogy a revizori jelentéseknek következménye is legyen. Az Eurocom alapítói valószínűleg tudták, hogy 1972 őszén meg fog jelenni a vegyesvállalatok alapításáról rendelkező jogszabály, ezért hozták létre vállalkozásukat, amelynek segítségével 1973 elejétől lázas vállalatalapításokba kezdtek a nyugati világban. Borvendég 2018, 58–74.

hogy – kijátszva a Hunicoop⁴³⁷ vállalatot – megszerezte az Eurocom számára az angol olajcég, a British Petrol kizárólagos képviselét Magyarországon.⁴³⁸

A Transelektrón keresztül bonyolított OMFB vásárlások nem jelentettek külön megterhelést a vállalat számára, hiszen a tranzakció lebonyolítása előtt a bizottság alkalmazottai tanulmányozták műszaki szempontból a kiválasztott árucikket és ők határozták meg a beszerzési forrást is.⁴³⁹ Azonban annak volumene miatt – és azért, hogy a külkereskedelmi szabályok kijátszása minél kevesebb nyilvánosságot kapjon – létrehoztak egy külön csoportot a vállalaton belül, amely csak az OMFB ügyeivel foglalkozott. Vezetője Jelinek Károlyné lett, akinek megbízhatóságáról és konspirációs gyakorlatáról régen meggyőződhettek az érintettek, ugyanis a Péter Gábor vezette Államvédelmi Hatóság nyomozótisztje volt korábban.⁴⁴⁰ Jelinekné neve a Simon Endre elleni nyomozáson kívül más gazdasági visszaélés kapcsán is felmerült az állambiztonsági anyagokban. A hatvanas években is folytattak jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység, vesztegetés, ártúllépés és pazarló gazdálkodás miatt eljárást a Transelektro egyes alkalmazottai ellen, de Jelinekné felelősségét sem akkor, sem később nem állapították meg, holott az összegyűjtött adatok terhelők voltak rá nézve.⁴⁴¹ Ebben nyilván az is közrejátszott, hogy rokoni kapcsolatok révén a legfelsőbb pártvezetésben is rendelkezett összeköttetésekkel. Lányának apósa Borbándi János⁴⁴² volt, aki a

437 A Hunicoop gépipari kooperációk lebonyolítását végezte. Elsősorban nyugati licenceket és gyárberendezéseket volt hivatott beszerezni, de igyekezett a szokványos kereskedelmi ügyletek helyett kooperációban biztosítani a kívánt termékeket, vagyis magyar áruk szállításával fizetni a partner cég számára.

438 ÁBTL 3.1.5. O-15829/8. 183. Értékelő jelentés, 1973. április 25.

439 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 176. Sinka Gyula, a Transelektro vállalat igazgatójának közlése, 1970. május 22.

440 ÁBTL 2.1. XI/5. (V-150342/a.) 38. Jelentés, 1950. augusztus 12.

441 ÁBTL 3.1.9. V-151001/1–10. Ákos József és társainak ügye.

442 Borbándi János (1923–1994) eredeti foglalkozása géplakatos volt. 1945-ben belépett az MKP-ba. 1949 és 1953 között a Fémáru és Szerszámgépgyár, 1953–1955 között a diósgyőri Lenin Kohászati Művek párttitkára volt. Az ötvenes években elvégezte a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemet, majd 1958-ban a moszkvai pártfőiskolát. 1958. december 10. és 1961. szeptember 4. között az MSZMP Budapesti Bizottság II. kerületi pártbizottságának első titkára. 1961. szeptembertől 1966-ig a Honvédelmi Minisztérium politikai főcsoportfőnöke, miniszterhelyettese vezérőrnagyi rangban. 1961-ben bekerült a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katonai tanácsába is, majd az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága

„Fábián”-ügy vizsgálatának idejében az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetői tisztségét látta el és a Minisztertanács szűkebb védelmi kabinetjének, a Honvédelmi Bizottságnak a tagja, majd 1974-től miniszterelnök-helyettesként elnöke is volt.⁴⁴³ Simon Endre a műszaki tanács képviselőjeként eljárva folyamatos munkakapcsolatot tartott Jelineknével, feladatainak ellátásával összefüggésben utasításokat adott neki. A lehallgatások és megfigyelések arra engedtek következtetni, hogy közöttük alá-fölérendeltségi viszony volt, „»Fábián« a nyugatiak érdekében folytatott bűncselekménygyanús tevékenységét Jelineknével közösen és egyetértésben valósítja meg, [...] közösen alakítják ki követendő árpolitikájukat, illetve a követelt árendedmény nagyságát.”⁴⁴⁴ A Transelektrón keresztül folytatott üzletkötések egy része – különösen a Siemensszel kötött megállapodások – minden bizonnyal komoly veszteséget eredményeztek – a nyomozók szerint ennek elleplezésében is segítséget nyújtott Jelinekné, ugyanis „Fábián” utasítására meghamisította a vonatkozó adatokat.⁴⁴⁵ Simon Endre, amikor ráeszmélt arra, hogy eddigi pártfogói kihátrálnak mögüle, megpróbált segítséget kérni Jelineknétől és a rokonságába tartozó Borbánditól, akit ő személyesen is jól ismert, de azok elfordultak tőle⁴⁴⁶ – feltehetően megszületett már a döntés arról, hogy Simon Endre nyakába varrják az egész ügyet, ezzel tolják el a viharfelhőket az érdekcsoport tagjai fölül.

A Siemens lobbí

A hatvanas évek végére a technológia fejlesztésének sarokköve a számítástechnika lett: a keleti blokkban egy közös koncepció kidolgozásába kezdtek azzal a

(KEB) tagjának is megválasztották. 1966. május 3-tól december 3-ig a Központi Bizottság Adminisztratív Osztályának helyettes vezetője, majd 1974-ig vezetője volt. 1974. március 21-től 1984. december 6-ig a Minisztertanács elnökhelyettese. 1963–1967 között országgyűlési képviselő is volt, 1970-től 1985-ig az MSZMP KB tagja. 1985-től nyugdíjasként élt 1994-es haláláig. (NEB Tudástár.)

443 Germuska–Horváth 2020. (Megjelenés alatt.)

444 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 99. Javaslat, 1970. március 9.

445 ÁBTL 3.1.5. O-15829/6. 134. Jelentés, 1971. október 26.

446 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 100. Jelentés, 1973. augusztus 3.

céllal, hogy össze tudják hangolni a „testvérállamok” tudósainak munkáját.⁴⁴⁷ A Magyarországra hárult feladatok teljesítésében természetesen az OMFB-nek is kiemelkedő szerep jutott; a beszerzések bonyolításánál és a kooperációs szerződések megkötésénél a tanácsadó testület megkerülhetetlen volt, és továbbra is egyértelműen a Siemens érdekeit kívánta előtérbe helyezni.

A számítástechnika indulásának tekinthető lyukkártyás adattároló technológia elterjedése Magyarországon már a két világháború között megtörtént, a későbbi IBM elődje 1936-ban nyitott leányvállalatot Magyarországon.⁴⁴⁸ A cég épülete a háború alatt leégett, de hamar újjáépítették, és gyakorlatilag továbbra is az általa alkotott gépek segítségével tárolták és dolgozták fel a statisztikai adatokat hazánkban – ezért az amerikai cég elkerülte az államosításoknak áldozatul esett nyugati vállalatok sorsát: az IBM Magyarország sértetlenül működhetett a teljes pártállami diktatúra idején. Ez azért is meglepő, mert az ország stratégiai fontosságú adatait kezelték ezzel a technológiával: ilyen gépek működtek a Központi Statisztikai Hivatalban, de a Belügyminisztérium hivatalnokai, titkosszolgálati elemzői is az IBM által fejlesztett eszközöket használták. A kommunista hatalom azért tűrte el a cég jelenlétét, mert sokáig nem igazán volt alternatíva az IBM technológiájára, az országban működő leányvállalat mérnökei pedig gyakran tudtak úgy könnyíteni az embargó nehézségein, hogy az egyszerűbb alkatrészeket saját maguk állították elő. 1967-ig az IBM gyakorlatilag egyeduralkodó szerepet töltött be Magyarországon, amelyet az OMFB vezetése kívánt megtörni európai cégek által kínált termékek behozatalával. A legerősebb érv az IBM háttérbe szorítására az volt, hogy az elektronikus számítógépek egyre terjedő felhasználásával párhuzamosan az ország teljesen kiszolgáltatja magát az Egyesült Államoknak. Az érvelés logikusnak tűnik, ugyanakkor a folyamat megakadályozására aligha lehetett esély. 1959-től Magyarország vásárolt ugyan

447 Magyarország érdekeltségét jól mutatja, hogy a KGST Hadiipari Állandó Bizottság 1973. májusi ülésén Budapest a következő eszközökre és részegységekre jelentette be fejlesztési és gyártási szándékát: kicsi és miniszámítógépek, adatátviteli berendezések, katódsugárcsöves megjelenítési eszközök, lyukszalag-technika, mágneses memória, kazettás mágnesszalag perifériák és információtárolók, automatikus detektorok és adatátviteli, illetve -megjelenítő berendezések. Germuska 2010, 154.

448 Bodnár 2002.

számítógépeket európai országoktól, de az USA-tól való függésen ez egyáltalán nem enyhített, mert a beszerzett eszközök kis teljesítményűek és sokszor már elavultak voltak, így nem tudták kiváltani az IBM gépeit.⁴⁴⁹ Az amerikai cég magyar leányvállalatát a hetvenes években egy Dhurjati Sesha Saye nevű, indiai származású üzletember vezette. Kiválasztásában szerepet játszhatott az is, hogy India az el nem kötelezett országok vezetőjeként igyekezett egyensúlyozni a két világrend között, de semlegességének hirdetése mögött biztonságpolitikai szempontok miatt (legfőbb ellenfele, Pakisztán az USA táborához tartozott) valójában a Szovjetunióhoz közeledett, és 1971-ben aláírták a béke- és barátsági szerződést a két ország (India és a Szovjetunió) között. A hidegháború éveiben majdnem folyamatosan hatalmon lévő és a szovjetekkel kacérkodó Indiai Nemzeti Kongresszus Párt választási győzelmének támogatása a keleti blokk közös politikai érdekeként volt feltüntetve, így Magyarország is részt vállalt az indiai kormánypárt finanszírozásában. Saye személyét tehát nem kezelték eredendően ellenségesen a blokk országaiban, a baráti hang megütését ő maga is erősítette azzal, hogy „India és Pakisztán vitáját mesterségesen felszítotttnak tartja, elítéli az erőszakot. Hangoztatja, hogy ő a szocializmus híve, hiszen Indiában is szocializmust építenek.”⁴⁵⁰ Saye kapcsolatban állt a magyar külkereskedelmi vállalatok és a számítógépeket felhasználó cégek képviselőivel, ismeretségi rendszere ellenére azonban Sebestyén János mégis meg tudta akadályozni az IBM monopóliumának további sérthetetlenségét: a Siemens is ráállt az elektronikus számítógépek gyártására, és az OMFB irányítását végző kör érdeke azt kívánta, hogy a nyugatnémet technológiát terjesszék el Magyarországon. Elsősorban azzal érveltek, hogy meg kell szüntetni az amerikai befolyás mértékét, azonban ez az indoklás elég gyenge lábakon állt, ugyanis az európai számítógépgyártás is amerikai licencek alapján dolgozott.⁴⁵¹ A tét azonban nagy volt, hiszen hatalmas költségvetési keretet biztosítottak a fejlesztésekre.

1967-től kezdve a blokkon belül összehangolt munka kezdődött, amelynek célja egy egységes, egymással kompatibilis számítógépcsald kifejlesztése, az

449 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 199. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

450 ÁBTL 3.1.5. O-15829/7. 129. Tájékoztató jelentés, 1972. június 6.

451 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 180. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

Egységes Számítástechnikai Rendszer (ESZR) létrehozása volt. Magyarországon az 10125/1968. számú kormányhatározat rendelkezett a Számítástechnikai Tárcaközi Bizottság létrehozásáról, amely felelt a fejlesztési program kidolgozásáért, és kialakította, figyelemmel kísérte a licencvásárlási politikát. A bizottság felső vezetői közé tartozott Kiss Árpád, az OMFB elnöke, Náray Zsolt mérnök, aki az egységes számítástechnikai rendszer megalkotásának főkonstruktor volt, és Sebestyén János. A tagok a KKM, a Pénzügyminisztérium, a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM), az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és a KSH vezetői közül kerültek ki. Az Egységes Számítástechnikai Rendszer létrehozásának érdekében kifejlesztésre váró komputercsaládnak a legkisebb tagját kellett a magyar félnek megalkotnia, ami jelentős előnnyel járt később a fejlesztést és gyártást végző Videoton cég számára, hiszen könnyebben tudtak a mini- és mikroszámítógépek világa felé elmozdulni.⁴⁵² A végrehajtást hét évre, az 1969 és 1975 közötti időszakra tervezték, amelynek során a közepesen fejlett európai tőkés országok számítástechnikai színvonalát akarták elérni. A költségeket nagyjából tízmilliárd forintba becsülték.⁴⁵³

A program beindításának híre természetesen harcot kezdeményezett a nyugati cégek között a piac megszerzéséért, és az állambiztonság adatai szerint a versenyben jól érezhetően megjelent a korrupció is: a komputereket gyártó nyugati cégek egymásra licitálva akarták megnyerni maguknak a behozatalért felelős külkereskedelmi cégeket és azok képviselőit. A külkereskedelmi megbízás és ezzel együtt a megvásárlásra kerülő technológia kiválasztása az OMFB-től függött. Sebestyén azonban továbbra is a frankfurti kiküldetése óta meglévő és folyamatosan szélesített kapcsolatrendszerét, elsősorban a Siemenst szerette volna előnyben részesíteni, amely komoly vihart kavart gazdasági körökben. A tét, vagyis a rendelkezésre álló költségvetési keret hatalmas volt, így ki szeretnék volna venni a részüket az üzletkötésekből azok is, akiket eddig Sebestyén könnyűszerrel félreállított. A Metrimpex lett volna illetékes a számítógép-beszerzések területén, de láthattuk korábban, hogy a műszaki fejlesztési tanács a KKM-ben dolgozó kapcsolatain keresztül elérte, hogy a Transelektro végezze

452 Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 123.

453 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 180. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

az OMFB vásárlásait – függetlenül a termék mibenlététől. A Metrimpex komoly tárgyalásokat folytatott az angol Honeywell céggel, kihasználva a nyugati érdeklődést a keleti számítástechnikai fejlesztési program iránt, és harminc százalékos kedvezményt ért el náluk. Ez komoly kihatással volt a Siemens-vásárlásokra is: a nyugatnémet cég nem akarta átengedni a magyarországi pozícióit az angoloknak, így ő is hajlandó volt azonos mértékű árengedményt adni. A kémelhárítás információi szerint a Metrimpex sikerét az Egyesült Királyságban elrettentő példaként emlegették arra hivatkozva, hogy a Honeywell engedményét a magyar fél innentől kezdve kiindulási alapnak tekintette, és ragaszkodott ezekhez a feltételekhez a további vásárlásai során.⁴⁵⁴ A legnagyobb kárt mégsem az angol elektronikai ipar, hanem a Sebestyén köré szerveződött érdekcsoport szenvedhette volna, hiszen ezzel kikerült volna a kezéből a számítástechnikai beszerzések irányítása, felügyelete. Simon Endre arra hivatkozva, hogy „a Metrimpexszel nem hajlandó dolgozni, mert az a külföldről állandóan engedményeket akar kipróbálni, és ezzel egyrészt elveszi a kedvét a kooperációtól, másrészt elhúzza a tárgyalásokkal az időt és ezzel bizonytalanná teszi a kért határidőre történő szállítást”,⁴⁵⁵ kikerülte a Metrimpexet, és a Transelektrón keresztül intézte végül a Siemens számítógépek megrendelését. Véglegesen elgördítette az akadályokat a lebonyolítás elől az a korábban már említett, KKM által kiadott utasítás, amely engedélyezte a Transelektro beszerzéseit és lehetőséget adott az OMFB-nek, hogy versenyeztetés nélkül vásároljon. A megegyezést Sebestyén és a Siemens egyik magyar származású vezetője, Dax Pál kötötték meg, végül 15 százalékos kedvezménnyel. Az OMFB ezután sem változtatott erőszakos taktikáján, „felhasználta minden lehetőséget annak megakadályozására, hogy a Metrimpex jobb feltételekkel kössön üzletet a Siemensszel, mint ahogy ezt a Transelektro tette, mert minden százalék különbség az OMFB–Transelektro szerződés hiányosságait bizonyította.”⁴⁵⁶

Dax Pál Budapesten végezte az iskoláit, jogi doktorátust szerzett és a Siemens képviselői között kezdte a szakmai karrierjét valamikor a harmincas évek-

⁴⁵⁴ Uo. 182.

⁴⁵⁵ Uo. 183.

⁴⁵⁶ Uo. 185.

ben.⁴⁵⁷ Itt együtt dolgozott azzal a Farkas Mihállyal, aki később a Transelektro igazgatójaként egyengette a Siemens magyarországi érdekeltségeit és együttműködött az OMFB-vel a külkereskedelmi törvények kijátszásában. Dax 1944-ben Ausztriába került, majd ott is maradt, a Siemens osztrák érdekeltségeinél kapott állást. Az állambiztonság értesülései szerint stratégiai szerepet játszott a cég és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tárgyalásai során, amiért később nagy megbecsülés övezte. Dax Pál – kihasználva helyi ismeretségét – képviselte a cég magyarországi érdekeltségeinek szélesítését a háború után.

A Siemens számára Magyarország remek lehetőséget jelentett arra, hogy a nyugati piacokon még versenyképtelen számítástechnikai termékeinek vevőket találjon: csak a hatvanas évek második felében kezdte saját fejlesztésű gépeinek gyártását, amelyek messze elmaradtak az amerikai technológiától, de angol és francia cégek gyártmányaihoz képest is gyengébb teljesítményűek voltak – ráadásul a Siemens mindezt a konkurenciához képest jóval drágábban tudta előállítani.⁴⁵⁸ Ennek ellenére a Győri Vagon- és Gépgyár dolgozói egy részletes helyzetjelentésben számoltak be a Győr-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányságnak arról, hogy az OMFB nyomására Siemens számítógépek vásárlására kényszerültek, holott számukra egyértelműen az IBM termékei lettek volna megfelelőek.⁴⁵⁹ Felsorakoztatták érveiket a döntésük mellett, amelyek igencsak nyomósnak tűnnek egy kívülálló számára. Ezek között kiemelt helyen szerepelt, hogy az IBM magyarországi vállalatánál magyar állampolgárságú mérnökök dolgoztak, akik itt éltek, vagyis folyamatos technikai háttérrel tudtak biztosítani az üzemeltetéshez, azonnal el tudták hárítani az esetleges műszaki meghibásodásokat. Ráadásul a nagy európai autógyárak – köztük a MAN, amellyel licencmegállapodása volt a győri gyárnak⁴⁶⁰ – IBM számítógépeket használtak, és a

457 ÁBTL 3.1.9. V-160121/2. 185. Simon Endre önvallomása, 1973. szeptember 28.

458 ÁBTL 3.1.5. O-15829/2. 103. Értékelő jelentés a Siemens számítógépekről, 1969. augusztus 7.

459 ÁBTL 3.1.5. O-15829/2. 59–69. Helyzetjelentés, 1969. június 23.

460 A hatvanas évek közepén a Kohó- és Gépipari Minisztérium egy motorgyár létesítésére és motorlicenc megszerzésére kért ajánlatot több nyugati cégtől is. A szerződést végül 1967-ben kötötték meg a legkedvezőbb ajánlatot adó MAN–Renault–Ferrostaal konzorciummal, amely nagyobb hányadban volt hajlandó ellenszolgáltatásért magyar terméket elfogadni, mint a versenytársai. Germuska–Honvári 2014, 54.

kooperáció a vállalatok között zökkenőmentesebbnek ígérkezett azonos technológia alkalmazása esetén. A Siemens ellen szólt az is, hogy a cég szerződés-tervezetében megfogalmazták azt a kitélt, amely szerint az átadott berendezéseket katonai célra felhasználni nem lehet, és a vagongyár igyekezett azzal jobb belátásra bírni a döntéshozókat, hogy ilyen kötelezettségeket nem vállalhatnak, hiszen a vagongyár páncélozott járműveket is gyártott a Magyar Néphadsereg és más szövetséges hadseregek számára. A nyugati cégek elvileg direkt katonai felhasználásra nem adhattak keletre termékeket, így hivatalosan a szállítások vagy teljes mértékben civil felhasználású termékek forgalmáról szóltak, vagy illegális úton kerültek be a blokkba, magyarán mindegy volt, aláír-e ilyen jellegű kötelezettségvállalást az importőr vagy sem. Az OMFB-t nem is győzték meg ezek az érvek, és azt állították szembe mindezzel, hogy Magyarország gazdasági érdekeit figyelembe véve attól a gyártótól érdemes vásárolni, amelynek cserébe magyar ipari termékeket exportálhatunk. Erre a lehetőségre a Siemens nyitott volt, az IBM pedig nem. A győriek szerint „ez egy olyan huszadrangú kereskedelempolitikai szempont, ami miatt nem lehet elvetni annak a lehetőségét, hogy a legfejlettebb rendszert a legsürgősebben behozzuk az országba.”⁴⁶¹ Az OMFB mégis a Siemens mellett döntött.

A nyugatnémet Siemens cég látványos térnyerése Magyarországon egyértelműen Sebestyén frankfurti éveire volt visszavezethető. Ugyanakkor nem tekinthetjük unikálisnak a Siemens piacszerzését hazánkban: 1971-ben egy kooperációs megállapodás jött létre a vállalat és a Szovjetunió között, amely elsősorban szakértői delegációk cseréjére és Siemens licencek alapján folytatott közös gyártásra vonatkozott.⁴⁶² (Ez a tény azt a következtetést is sugallhatja, hogy Sebestyén János látványos informális hatalma mögött szovjet támogatás is állhatott.) Csak ezután, 1973-ban írta alá a Siemens és az OMFB azt a keretszerződést, amely a két fél közötti műszaki tudományos együttműködés feltételeit határozta meg, és egy évente ülésező testületet is létrehozta, amelynek feladata az együttműködés koordinálása volt. Vezetőjéül természetesen Sebestyén Jánost nevezték ki.

461 ÁBTL 3.1.5. O-15829/2. 67. Helyzetjelentés, 1969. június 23.

462 Sebők 2017, 138.

A Siemens magyarországi piacszerzését cégalapítással is segítették, amelynek háttérét az Intercooperation Kereskedelemfejlesztési Rt. adta. Az Intercooperationt a Külkereskedelmi Minisztérium, az OMFB, valamint több külkereskedelmi és iparvállalat alapította, elsősorban kooperációk, közös vállalatok létesítésére, licenc- és know-how szerződések megkötésére.⁴⁶³ Az elektronikai cégeken kívül a nehézipari és vegyipari terület is a tevékenységi köréhez tartozott. A részvénytársaság az alapításától, 1968-tól kezdve aktívan részt vállalt az érzékeny technológiák beszerzésében a keleti blokk számára, illetve felhasználták különböző vegyesvállalatok létrehozásánál azért, hogy tompítsák az állami jelenlétet, és könnyebb legyen a nyugati partnerek bizalmába férközni. Az Intercooperation vezetője hosszú időn keresztül az az Oblath György volt, aki a negyvenes évek végén szerepet kapott a korábban ismertetett svájci hálózatban, Nyerges János felügyelete és irányítása alatt. Oblath, aki a BM ügynökeként kezdte kereskedelmi karrierjét, majd római kereskedelmi tanácsosként már egyértelműen a katonai felderítésnek dolgozott, Itáliából való visszatérte után – 1973/74 környékén – foglalta el a részvénytársaság vezérigazgatói székét.

„1972. október 3-án Faluvégi Lajos pénzügyminiszter és Paul Dax, a Siemens AG illetékes igazgatósági tagja megegyeztek arról, hogy a Siemens – elsőként a nagy nyugat-európai konszernek közül – részt vesz egy magyarországi közös vállalatban. A megbeszélést követően alig pár hét múlva Magyarország engedélyezte a külföldi részvétellel működő gazdasági társulások megalakítását, azaz a külföldi működő tőke beáramlását”⁴⁶⁴ – olvashatjuk a Siemens magyarországi történetét feldolgozó kötetben. Mindez azt sugallja, hogy a Siemens hazai térnyerésének segítése komoly szerepet játszott a vegyesvállalatokat engedélyező rendelet megszületésében. A külkereskedelmi lobbij jól felfogott érdeke volt, hogy megkezdhesse a cégalapításait Nyugaton. A Magyar Külkereskedelmi Bank hatvanas években készített éves jelentéseiben Salusinszky István – az érdekcsoport egyik erős embere és a bank elnöke – következetesen képviselte a vegyesvállalati rendszer engedélyeztetésének szükségességét; ezeken a dokumentumokon keresztül jól nyomon követhető a fokozatosság, ahogy elérték a

463 ÁBTL 3.2.4. K-3000. 180. Feljegyzés, 1979. január 22.

464 Sebők 2017, 142.

kívánt céljukat.⁴⁶⁵ Valójában azonban az 1972-es rendelet nem a működő tőke beáramlását segítette elő, hanem – némi egyszerűsítéssel élve – annak kiáramlását, hiszen korábban már volt arról szó, hogy a nyugati befektetők magyarországi megjelenését 1977-ig erősen korlátozták, 1972-ben a kapitalista világban magyar részesedéssel alapított cégek létrehozását engedélyezték. Ezért is okozhatott nehézséget a fent említett egyezség kivitelezése: a közös cégalapításra Magyarországon csak 1974-ben került sor.

A budapesti székhelyű Siemens Számítóközpont és Koordinációs Iroda, a Sicontact volt az első, háború után alapított hazai vegyesvállalat, amelyet a Siemens AG és az Intercooperation Rt. hozott létre. A Sicontactot ugyan az MKB saját alapítású vállalatai közé sorolta,⁴⁶⁶ azonban hivatalosan mégsem a bank szerepel magyar oldalról tulajdonosként. Feltételezhetően a nyugatnémet fél számára kevésbé lett volna bizalomgerjesztő egy szocialista állami bank mint társtulajdonos, így egy kis részvénytársaságot neveztek ki a kooperáció főszereplőjének. A Sicontact 8,5 millió forintos alaptőkével jött létre, amelyet az évek során folyamatosan emeltek, és 1988-ban már a 82 millió forintot is meghaladta a törzstőke.⁴⁶⁷ 44-en dolgoztak az irodának, ebből három személy nyugatnémet állampolgár volt.⁴⁶⁸ A Sicontact elsősorban (és hivatalosan) a Siemens és különböző magyar vállalatok közötti kooperációk előkészítésével és kivitelezésével foglalkozott, emellett szervizelést végzett, képzéseket szervezett, tervezésekbe, fejlesztésekbe segített be. A Siemensszel kötött együttműködés tető alá hozása nemcsak azért volt kiemelkedő jelentőségű, mert így lehetett leginkább biztosítani a német cég által kifejlesztett legmodernebb technológia behozatalát (egyszerű kereskedelmi üzletek lebonyolítása esetén nagyobb eséllyel a kifizető termékeiket adták volna át a magyaroknak), hanem azért is, mert az állambiztonsági szempontból kényes területeken működő intézmények által használt Siemens számítógépek szervizelését így magyar mérnökök, a gyártó által kiképzett hazai szakemberek végezheték. Vagyis Sebestyén elérte, hogy

465 Borvendég 2017, 52–54.

466 Kövér [2001], 29.

467 Sebők 2017, 142.

468 ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 14. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

az IBM Magyarország mellett szóló egyetlen megdönthetetlennek tűnő érvet is kiüsse ellenlábasai kezéből. A Sicontact kiemelt fontosságú pozíciót töltött be a COCOM-listán szereplő termékek beszerzésében: mind a belügyi, mind a katonai hírszerzés számára szállított be árukat. Magyar igazgatója 1980-ban Haár Ottó volt,⁴⁶⁹ akit 1954-ben szervezett be a Belügyminisztérium hírszerzési osztálya, amikor a Nikex alkalmazottjaként Jugoszláviába küldték kereskedelmi tárgyalásra.⁴⁷⁰ A későbbi években több kereskedelmi kirendeltségen is dolgozott, miközben felváltva foglalkoztatta őt a BM és az MNVK-2. 1958-ban kérte át a katonai felderítés a belügytől,⁴⁷¹ majd 1962-ben, indiai kiküldetése előtt került vissza hivatalosan a BM-hez, mert a kereskedelmi képviselőként a hírszerzés és a kémelhárítás is fel kívánta őt használni.⁴⁷² 1969-ben Kenyába helyezték, azonban a belügyi hírszerzés szerint titkosszolgálati feladatait nem végezte elég lelkesedéssel, kapcsolatait tudatosan elhallgatta, ezért 1971-ben kizárták a hálózatból.⁴⁷³ Katonai vonalon végzett tevékenysége egyelőre ismeretlen, de egy részben nyugati tulajdonban álló cég élére nehezen elképzelhető, hogy hírszerzési háttér nélkül nevezték volna ki, így joggal feltételezhetjük, hogy a Belügyminisztériummal megszakított kapcsolata ellenére a katonai felderítésnek továbbra is dolgozhatott. A nyolcvanas évek első felében azonban hazatért párizsi kiküldetéséről Farkas Mihály, aki a Siemens piaci térnyerését a Transelektro igazgatójaként korábban erősen támogatta, és átvette a Sicontact vezetését. Ekortól kezdve egészen biztosan az MNVK-2. hatáskörébe tartozott a vállalat.

A Siemens számítógépek hetvenes évekbeli elterjedéséhez hozzájárult a Belügyminisztérium Titán programja is, amely 1968-ban a gépi adatfeldolgozás korszerűsítését tűzte napirendre, az elavult és lassú lyukkártyás technológiát kívánta felváltani új számítástechnikai rendszerekkel.⁴⁷⁴ Ennek keretében 1972-ben a BM megvásárolt egy Siemens által kifejlesztett és legyártott, adatfeldolgozásra szolgáló rendszert, amelynek elhelyezéséhez külön épületet is létesített.

469 ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 13. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

470 ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 36. Beszervezési javaslat, 1954. július 9.

471 ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 81. Szolgálati jegy, 1958. május 2.

472 ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 86–87. Kiképzési terv, 1962. augusztus 14.

473 ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 121. Javaslat, 1971. május 6.

474 Cseh–Tóth 2017, 33–34.

Azáltal, hogy a Sicontact létrejött és megoldódott az alkatrészellátás és a szervizelés kérdése, a Siemens akadálymentesen terjeszthette gépeit Magyarországon. A Központi Statisztikai Hivataltól az OTP-n át a Pénzügyminisztériumig számos intézmény számára vásároltak Siemens berendezéseket. 1971 és 1973 között – tehát még a kooperációs szerződés aláírása előtt – tizenegy számítógépet sikerült a német cégnek értékesítenie Magyarországon,⁴⁷⁵ ez a tendencia a szerződés aláírása és a Sicontact létrejötte után nyilván erősödhetett.

A Simon Endre ellen folytatott nyomozás során a kémelhárítás az OMFB gyanúsának talált üzletkötései közül leginkább a Siemens-kooperációra fókuszált, irataikból megismerhetjük az 1973-ban aláírt OMFB-Siemens keretszerződés hátterét is. Simon mellé letartóztatása után egy fogdaügynököt vezettek be, aki a kereskedő bizalmába férköztött és sokat beszéltette őt. Simon szerint a keretszerződés létrejötte előtt egy értekezleten, 1973 májusában egyeztettek a KKM illetékesei az együttműködés részleteiről. Ezen a tanácskozáson az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában jelentős szerepet játszó Vályi Péter,⁴⁷⁶ a Minisztertanács elnökhelyettese elnökölt a külkereskedelmi miniszter helyett, és Bacsoni Jenő miniszterhelyettes volt az, aki éles hangon tiltakozott a szerződés aláírása ellen. Az értekezlet végkicsengése az lett, hogy a KKM nem támogatja az OMFB szerződéstervezetét, ami miatt Sebestyén állítólag dühös kirohanást intézett Bacsoni és az ő véleményét osztók ellen: „Sebestyén nagyon mérges volt, felszólalásában fenegyerek módjára kifakadt, sőt levélben kereste meg tervének minden ellenzőjét.”⁴⁷⁷ A keretszerződés nem sokkal később ennek ellenére létrejött; láthattuk, hogy korábban már a szovjetek is aláírtak egy hasonló együttműködési megállapodást a Siemensszel, így Sebestyén kezdeményezése eleve jó eséllyel indult, hiszen minden bizonnyal a „Nagy Testvér” tá-

475 Sebők 2017, 144.

476 Vályi Péter (1919–1973) 1942-ben szerzett vegyészmérnöki diplomát. 1945-től volt tagja a kommunista pártnak. 1948-tól az Országos Tervhivatal előadója, mellette a közgazdasági egyetem oktatója. 1953-ban a Chinoin vezérigazgatója, 1954-ben a Nehézipari Minisztérium vezető tisztségviselője. 1955 és 1967 között az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, 1967 és 1971 között pénzügyminiszter volt. 1971-ben nevezték ki a Minisztertanács elnökhelyettesének. 1973 szeptemberében a Lenin Kohászati Művekben tett gyárlátogatás során az egyik kohó mellé zuhant és életét vesztette.

477 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 99. Jelentés, 1973. augusztus 3.

mogatását is élvezte. Vályi Péter néhány hónappal később egy szerencsétlen baleset áldozata lett: a Lenin Kohászati Művekben tett gyárlátogatása során olyan üzemi területre (a kohók közvetlen közelében elvezető pallóra) kísérték, ahová civileket nem volt szokás beengedni. A szerencsétlenség számos érthetetlen körülménye a mai napig találgatásokra ad lehetőséget.⁴⁷⁸ A baleset köré szőtt legendák központi állítása az, hogy Vályi is az új gazdasági mechanizmus hívei közé tartozott – csakúgy, mint a négy évvel korábban, tisztázatlan körülmények között elhunyt Péter György.⁴⁷⁹ E kötetnek nem lehet célja, hogy feltételezésekbe bocsátkozzon, az azonban nyilvánvaló, hogy Vályi a külkereskedelmi lobbival szemben állt, azzal ellenérdekelt személyek csoportjába tartozott, és azt is tudjuk, hogy bár a hatvanas évek közepétől a pénzügyi-gazdasági érdekcsoport erős nyomást gyakorolt a kormány tagjaira azért, hogy engedélyezzék a vegyesvállalatok alapítását, az erről szóló pénzügyminiszteri rendelet csak azután született meg, hogy Vályi leköszönt a pénzügyi tárca éléről.

A miniszterelnök-helyettes balesete kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Énekes Sándor, a diósgyőri kohó vezérigazgatója – aki Vályi után kapva maga is bezuhant a kohók közé, de túlélte a szörnyűséget – gyalog volt a külkereskedelmi lobbisakktábláján. Énekes asszisztált a Metalimpex által 1969-ben elkövetett visszaéléshez, amelyben jelentős népgazdasági kárt okozva szerződtek volfrámacél előállítására. Korábban már olvashattak röviden az ügyről, amelyre a Dévai István elleni 1974-es vizsgálat kapcsán derült fény. Az állambiztonság felvetette a nyomozás során Énekes felelősségét – akit a Vályit ért baleset miatt ekkorra már eltávolítottak a vasmű éléről –, de az ügy elévülése miatt a

478 Történeti kutatáson alapuló feltáró munka mai napig nem született Vályi Péter halálának kapcsán – források hiányában erre feltehetően nem is lesz lehetőség –, azonban rengeteg írás jelent meg, amelyek pro vagy kontra foglalnak állást a gazdaságpolitikus különös balesete körül kialakult összeesküvés-elméletek kapcsán. A megjelent írások közül kiragadott két példa: Fábian Máté elutasítja a szándékosság lehetőségét (Fábian 2014), míg György Sándor Balázs nem zárja ki ezt sem (György 2015).

479 Ekkor már az új gazdasági mechanizmust támogató politikusok és gazdasági szakemberek közül hárman is öngyilkosságot követtek el, vagy legalábbis Péter György esetében az önkézséget igyekeztek elhíttetni. 1969. január 4-én Péter György, a KSH elnöke, 1971. március 19-én Erdélyi Károly, az MSZMP KB külügyi bizottságának vezetője, 1971. december 25-én pedig Tömpe András diplomata, a szovjet titkosszolgálat tisztje vetett véget önkézzével az életének.

tényleges felelősök megnevezésére nem került sor. Dévai István, az üzlet egyik értelmi szerzője az MNVK-2. megnyertje volt, és Frankfurtban szolgált Sebestyén kirendeltségvezetői megbízatása idején. Hazatérte után valutakitermelést végzett a katonai felderítés számára, titkos pénzeket szállított a római kereskedelmi kirendeltség és svájci titkos bankszámlák között, a Metalimpex által alapított vegyesvállalatok felhasználásával részese volt a nyugati offshore hálózat kiépítésének, a titkosszolgálat által alapított Eurocom nevű cég vezetőségének tagjaként számos esetben kijátszotta a külkereskedelmi szabályokat, és szoros kapcsolatot tartott az OMFB ügyeit intéző Simon Endrével, valamint annak főnökével, Sebestyén Jánossal.⁴⁸⁰ A Lenin Kohászati Művek felhasználásával folytatott szabálytalan üzlet nyilvánvalóan a mögötte álló érdekcsoport megbízásából kötött. A volfrámügyet elsimították 1969-ben, azonban öt évvel később Dévait is beáldozta a hálózat, akárcsak Simont. A „Fábián”-ügy lezárása után, a nyomozás során felmerült terhelő adatok alapján a kémelhárítás gyanúsítottként kezelte Dévait is, és egy évvel később őt is elítélték. Mindkettőjüket feláldozta a hálózat, mondhatnánk: „elvitték a balhét”, miközben azok a személyek, akik ellen a kémelhárítás védeltségük miatt nem tudott fellépni, a legkisebb érdeksérelem nélkül éltek túl a vizsgálatokat. A Dévai elleni nyomozás során a kémelhárítás látókörébe került az öt évvel korábbi diósgyőri korrupciós üzlet, és megpróbálták felderíteni, mekkora veszteséget okoztak végül az érintettek, és kik voltak a felelősök mindeztért. Kiderült, hogy a kohó alkalmazottai a szerződés megkötése után azonnal feljelentést tettek a megyei hatóságnál, azonban a korabeli nyomozati anyagokat Dévai 1974-es lebukásakor már nem lelték, mivel a „III/II. Osztály szóbeli közlése szerint az ezzel kapcsolatos anyagokat időközben – utasításra – megsemmisítették.”⁴⁸¹ Sajnos, a forrásban nincs arra vonatkozó utalás, hogy kinek az utasítására tüntették el a bizonyítékokat. Az egyetlen korabeli fennmaradt irat 1970 márciusából származik, amelyben mindössze annyit állapítottak meg az ügyvel kapcsolatban a rendőri szervek, hogy „bizonyos rizikóval minden üzletnél számolni

480 Borvendég 2018.

481 ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. A BM III/II. Csoportfőnökség kérése Kondi László r. alezredeshez, a Borsod Megyei RFK. III/II. Osztály vezetőjéhez, 1974. március 14. 9.

kell,”⁴⁸² holott a szerződés megkötésekor felmérhető kockázat jóval meghaladta a szokásos mértéket, az okozott kár pedig kimagasló volt. Az ügyet tehát egy magasabb pozícióban lévő hatalmasság utasítására leseperték a nyomozók íróasztaláról 1970-ben, négy évvel később azonban a kémelhárítás megpróbálta rekonstruálni a történeteket. A felelősség megállapításánál elővették a kohó akkori igazgatóját, Énekes Sándort, akit bíróság elé is állítottak volna, ha nem telt volna le az elévülési határidő 1974-ben. Énekes Sándor tehát a külkereskedelmi lobbinak, közelebbről annak a Dévai Istvánnak dolgozott, aki közvetlen kapcsolatban állt az OMFB-vel, valamint a katonai felderítésen belül működő és törvénytelen eszközökkel gazdagodó csoporttal. Ez a csoport pedig határozott érdeklentétben állt az új gazdasági mechanizmus híveivel, kidolgozóival, így Vályi Péterrel is. Ráadásul Vályi nem sokkal a halála előtt, elsőként a magas rangú politikai vezetők közül az Amerikai Egyesült Államokba látogatott – ez ráerősített Amerika-barátságára –, és a továbbiakban erősen lobbizott a magyar–amerikai gazdasági kapcsolatok élénkítése mellett. Sebestyént és Simont gyanakvással töltötte el Vályi szándéka az amerikai cégek magyar piacszerzésének segítségét illetően. Ezt abból lehet kikövetkeztetni, hogy Simon Endre letartóztatását követően a Belügyminisztérium házkutatást rendelt el gyanúsítottja munkahelyén, és jegyzőkönyvbe vette a talált szabálytalanságokat. A BM mindig kényesen figyelt a TÜK iratkezelés hiányosságaira, így „Fábián” iratai közül azokat is listázta és leltárba vette, amelyeket helytelenül kezeltek. Tudjuk, hogy az Emil Hoffmann elleni nyomozás során a kémelhárítás egyik sarkalatos kérdése az volt, honnan szerezte a német újságíró a KGST-re vonatkozó titkosnak vélt adatokat, és a nyomok egyértelműen az OMFB-hez, konkrétan Sebestyénhez vezettek. Az 1973-as házkutatás során is kerültek elő titkos anyagok másolatai Simon fiókjaiból, amelyek általában nagy műszaki beruházások tervezeteit, leírásait tartalmazták – mint például a paksi atomerőmű létesítéséhez szükséges tudományos bázis kifejlesztésének feltételeit, vagy a Szovjetunió és Magyarország között tervezett nagyfeszültségű távvezeték állomásainak helyeit és üzemeltetésének kérdéseit taglaló dokumentumok. A lefoglalt iratok

482 ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. LKM ötvöztött acél üzlet, 1970. március 11. 7–8.

között megtalálható volt egy feljegyzés, amelyet Geist Róbert másolt le Simon részére úgy, hogy a titkos minősítést hagyta róla – a BM kifejezését használva: „tük-telenítette”. A feljegyzés a *Vályi elvtárs USA-beli tárgyalásával kapcsolatban felvethető témák* címet viselte, és látszólag kicsit kilóg a sorból, mivel a többi irat beruházásokkal foglalkozik, műszaki leírásokat tartalmaz.⁴⁸³ Sajnos, az irat nincs a nyomozati anyagokhoz csatolva, így mindössze annyit tudunk csak megállapítani, hogy Sebestyénéket foglalkoztatta Vályi amerikai útja és annak lehetséges következményei.

Vályi Péter szerepe és kapcsolata a külkereskedelmi lobbival egyes tagjaival újabb megfontolásra érdemes összefüggésre világít rá a pénzügyi érdekcsoport és a gazdasági reform híveinek szembenállása kapcsán, és tovább árnyalja az új mechanizmus bukásának okait is.

Messzire vezető szálak

1973 nyarán Simon Endrét letartóztatták, és kihallgatásai, illetve cellájának lehallgatása révén, valamint a ráállított fogdaügynök felhasználásával igyekeztek bizonyítékokat szerezni Sebestyén és körei ellen. Simon kezdetben védeni próbálta főnökét, keveset beszélt, azonban hamar rájött, hogy senki sem fog segíteni rajta, így egyre részletesebb vallomásokkal igyekezett magát menteni és feletteseit beszározni. Kihallgatása során megerősítette mindazokat a következtetéseket, amelyeket az állambiztonság a titkos nyomozás során vont le: „Mint a későbbi gyakorlatból kitűnik, Sebestyén és az említett személyek [értsd: Geist Róbert, Dévai István és Udvardi Sándor] frankfurti tartózkodásuk idején kialakított kapcsolataik révén teremtettek alapot arra, hogy a későbbiek során a különböző nyugatnémet tőkés cégeknek a magyar piacra történő bejutását, illetve további megerősítését biztosítsák. 1962-ig, az OMFB megalakulásáig, erre ugyan kevésbé volt mód, de az OMFB megalakulásától kezdődően egyre inkább fokozottabban adódott erre lehetőség. [...] Miután folyamatosan jelent-

483 ÁBTL 3.1.9. V-160121/2. 26. Jelentés Simon Endre ügyében, 1973. augusztus 10.

keztek az úgynevezett klubtagok – azok a nyugatnémet cégek, illetve képviselőik, akikkel Frankfurt óta kapcsolatuk volt – az OMFB-ben olyan törekvések érvényesültek Sebestyén vezetésével, hogy elsősorban ezeknek a cégeknek, illetve képviselőiknek ajánlatát kell támogatni. [...] A támogatás közvetlen módja, illetve formája abban realizálódik, hogy az OMFB finanszírozza teljes egészében, vagy részben egy-egy magyar vállalat, illetve intézmény igényét és megrendelését, amennyiben igényeit egy bizonyos nyugati, illetve nyugatnémet cégtől – valamely klubtagtól – elégíti ki.”⁴⁸⁴

Simon tengernyi adatot, cégneveket és kapcsolati térképeket adott át a kihallgatóinak. Egy idő után természetesen azzal akarta magát menteni, hogy szerepét a végrehajtó szintjére degradálta: úgy állította be a történetet, hogy vele csak a piszkos munkát végeztették el, az értelmi szerzők valójában Sebestyén és Geist voltak. A tömegesen felmerülő összefüggések jelentős részével nem foglalkozott, nem foglalkozhatott a kémelhárítás, hiszen az Sebestyén felőssége vonását eredményezte volna, amelyet el kellett kerülniük – ez már az Emil Hoffmann elleni nyomozás során is nyilvánvalóvá vált számukra. Ennek következtében a felmerülő nevek és történetek jelentős részét a jelen kutatója sem tudja (egyelőre) összefüggésrendszerbe ágyazni. Ehhez olyan alapvető információk hiányoznak, amelyeket a nyomozás idején még könnyebben össze lehetett volna gyűjteni, ma már azonban erősen szerencse kérdése mindez. Elhangzik például Simon vallomásaiban az, hogy a külföldi cégektől származó jutalékok és ajándékok egy nyugatnémet cég, a Berma közvetítésével jutottak el Sebestyénhez. Ezzel a céggel állítólag Sebestyén a lányán keresztül tartotta a kapcsolatot, aki férjhez menetele után az NSZK-ban élt, férje a Siemens cég felső vezetésébe tartozott.⁴⁸⁵ Ebből az állításból nem a családi kapcsolat kérdése az érdekes, hanem a Berma cég említése, amelyről semmi többet nem tudunk meg a vizsgálati anyagból; úgy tűnik, a nyomozók kényesen kerültek a korrupció vádjának a megfogalmazását Sebestyénnel kapcsolatban, így tudatosan nem kérdeztek vissza a közvetítőként szereplő vállalat mibenlétére, tulajdonosi

484 ÁBTL 3.1.9. V-160121/2. 226–227. Jegyzőkönyv Simon Endre kihallgatásáról, 1973. szeptember 11.

485 ÁBTL 3.1.9. V-160121/2. 28. Jelentés, 1973. augusztus 10.

hátterére. A szerencse azonban itt a kutató mellé állt, a Berma cégnév ugyanis nem teljesen ismeretlen számunkra.

1983-ban létrejött egy vegyesvállalat Bécsben, amely a Berma-Wien névre hallgatott, és 51%-ban a Mineralkontor, 49%-ban pedig a Technoimpex volt a tulajdonosa, legalábbis egy 1987-es doktori értekezés szerint.⁴⁸⁶ A cégnév formája arra utal, hogy a Berma-Wien leányvállalat lehetett, egy hasonló néven működő anyacég bécsi irodája. Az egyik tulajdonos céget, a Mineralkontort 1973-ban, a vegyesvállalatokat engedélyező rendelet megszületése után néhány hónappal hozták létre Bécsben a Mineralimpex és egy osztrák cég, a Baus-toffimportkontor alapításaként. A Mineralkontor vezetését a két alapító cég igazgatója, Russay István és Heinrich Korzil látták el, és a Berma-Wien irányítását is Korzil végezte. A Mineralkontor volt az a cég, amelynek felhasználásával a külkereskedelmi lobbi működésének feltehetően legnagyobb csalását követték el, amikor a nyolcvanas éveken áthúzódóan olajat reexportáltak Iránból az Egyesült Államokba. Azzal, hogy az iráni olajat 10%-os veszteséggel adták tovább az USA legnagyobb magán-olajfinomítóját is üzemeltető konszernnek, több százmillió amerikai dollár veszteséget termeltek a magyar gazdaságnak, jelentősen hozzájárulva az ország eladósodásához.⁴⁸⁷

A Berma-Wien fő profilja különböző szerelési feladatok elvégzése volt, így bekapcsolódott a Voest-Alpin osztrák cég Szovjetunióban végzett munkálataiba, amelynek keretében egy kohászati üzem teljes szerelését bízták rá.⁴⁸⁸ A szerződés teljesítésének előfeltétele volt, hogy a Berma nagyjából 100-150 személyt küldjön a Szovjetunióba, és a kémelhárítás meg is jegyezte, hogy ezzel Heinrich Korzilnak, a cég vezetőjének gyakorlatilag teljes rálátása nyílik a beruházásra.⁴⁸⁹ Ez azért tűnt érthetetlennek a magyar titkosszolgálat számára, mert az osztrák üzletember megfigyelését éppen a Magyarországon ideiglenesen állomásozó Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportjának (DHCS) Elhárító Osztálya kérte a magyar társszervtől a hatvanas évek végén, ugyanis Korzil az 1955-ös osztrák

486 Vajna 1987, 98.

487 Borvendég 2017, 111–160.

488 ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-233. 1983. november 29.

489 Uo.

államszerződés megkötéséig az amerikai hírszerzés ügynökeként dolgozott a megszállt fővárosban: „Karl” és „Heinc” fedőnéven katonai, politikai és gazdasági jellegű adatokat gyűjtött a szövetségesek számára. Heinrich Korzil – mint e kötet oly sok szereplője – a háború alatt állítólag SS-tisztként szolgált,⁴⁹⁰ majd amerikai hadifogságba esett, és különböző táborokban sokféle ismeretségre tett szert, ennek köszönhetően nagyon jó kapcsolatot ápolt különböző USA-beli cégekkel, különösen a szénexportőr vállalatokkal.⁴⁹¹ Ennek tükrében joggal tartotta a magyar kémelhárítás érthetetlennek a szovjetek bizalmát a Berma-Wien cég felé, de nem ez volt az egyetlen epizód, amelyet a magyar elhárítás nem tudott értelmezni. Hivatalos adatok szerint a Berma-Wien 1986-ban 158 millió schilling forgalmat bonyolított le, és 1987-ben átvette a Technoimpextől a szerzőgépek ausztriai értékesítésének kizárólagos jogát.⁴⁹² Az impozáns számok azonban félrevezetők: egy 1985-ös állambiztonsági jelentés szerint a Berma évek óta veszteségesen működött, és a tulajdonosok úgy igyekeztek életben tartani, hogy „a további ráfizetés elkerülése érdekében a Technoimpex rajta keresztül bonyolítja a magyar importot, amiért 10% jutalékot fizet a Bermának, ami az MNK [Magyar Népköztársaság] számára megdrágítja a beszerzéseket.”⁴⁹³ A forgalomról szóló adatok tehát a Technoimpextől kiszervezett üzleteket takarják, amelyek a jutalékok miatt jelentős veszteségeket okoztak az országnak.

A Berma cég nevének felmerülése a Sebestyén körül kialakult hálózatban közvetlen összeköttetést mutat a külkereskedelmi lobbí legnagyobb üzletével: az iráni olajjal folytatott visszaélésekkel, és ezzel el is érkezünk a nyolcvanas évek pénzügyi-gazdasági érdekcsoportjához, a rendszerváltás előtti évek manipulátoraihoz. Sebestyén János a frankfurti kiküldetése során belekerült abba a kapcsolatrendszerbe, amelyet elődei – különösen Junger Károly – professzionális módon építettek ki, azt felélesztette, továbbfejlesztette, és az OMFB felhasználásával üzleti és állami szintre emelte a korrupciós gyakorlatot a privilegizált cégek segítségével.

490 ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

491 ÁBTL 3.1.2. M-23641. 19. Jelentés, 1957. szeptember 19.

492 Vajna 1987, 98.

493 ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-153. 1985. augusztus 14.

1973 elejére kellemetlenné válhatott az állambiztonság nyomozása az OMFB irányítói számára, így egyre jobban lehetett érezni, hogy mind Sebestyén, mind Geist kihátrált Simon Endre mögül, őt választották ki a bűnbak szerepére. Ekkortól folytatott üzleti tárgyalásai kapcsán utólag azt hangoztatják, hogy Simon kihasználta Sebestyén betegségét, és saját üzleti elképzelései alapján, egyedül, főnöke tudta nélkül járt el a műszaki bizottság nevében.⁴⁹⁴ Simon telefonját, irodáját lehallgatta a kémelhárítás, ebből kiderül, hogy valóban elszántan képviselte a Siemens érdekeit, ugyanakkor éppen a keretszerződés aláírását megelőző és követő időről beszélünk – a keretszerződés pedig Sebestyén egyetértésével, sőt felső politikai és szovjet támogatással aláírt megállapodás volt, így nyilvánvaló, hogy nem saját partizánakciót láthatunk Simon üzleti megbeszélései mögött. Inkább arról lehetett szó, hogy az immár több mint egy évtizede tartó folyamatos nyomozás – amely az Emil Hoffmann elleni adathyűtéssel kezdődött még 1959-ben, Sebestyén frankfurti kiküldetése idején, és amely végigkísérte az OMFB megalakulását és első éveit – a hetvenes évek elejére rendkívül kellemetlenné válhatott, valahogy le kellett állítani. Simon Endre mindebből semmit sem érzékelt; telefonbeszélgetéseiben, amelyeket a Siemens AG képviselőivel folytatott és amelyeket az állambiztonság rögzített, egyértelműen megállapítható, hogy magabiztos, maga mögött hitte nagyhatalmú főnöke támogatását: „Ez gyakorlatilag egy támaszpont lesz. Elmondom önnek, úgy néz ki, hogy Magyarországon először az OMFB fog szerződést kötni a Siemens valamennyi területének igazgatóságával és így küszöböljük ki a hatáskörökkel kapcsolatos kérdéseket, melyek a Külkereskedelmi Minisztériummal, a Pénzügyminisztériummal és a [Kohó- és] Gépipari Minisztériummal kapcsolatosak, és mi leszünk ennek az egész ügynek a képviselői különböző területeken, a lebonyolítást természetesen átengedjük. Létrehoznak egy költségvetési bizottságot, amely szabályozza majd a nem korrekt, vagy félig korrekt dolgokat, mind a két fél érdekeit szem előtt tartva. Ez lesz az első ilyen vállalkozás. A Siemensnek a szovjet OMFB-vel is van [megállapodása], amely talán nem olyan nagy, mint az itteni. [...] Sebestyén időközben Moszkvában volt. Az ottani tapasztalatok

494 ÁBTL 3.1.5. O-15829/8. 115. Értékelő jelentés, 1973. február 22.

jók. Mi ezt mintaként létesítettük, ezt a Siemens szorgalmazta, mert a Siemens jobban előre tört Magyarországon, mint más NSZK cég.” – mondta „Fábián” a keretmegállapodásról egy telefonos beszélgetés során.⁴⁹⁵

1973. január–február folyamán a korábban nagy vehemenciával reklámozott és az iparvállalatokra kényszerített Siemens számítógépek terjesztése mögül is kihátrált a Sebestyén–Geist páros, de úgy látszik, Simont erről nem értesítették. Náray Zsolt, a Számítástechnikai Koordinációs Intézet (SZKI) igazgatója 1973 elején úgy döntött, hogy eladja a korábban az OMFB javaslatára megvásárolt Siemens számítógépet, mivel az a kívánt célra nem használható: „Én – mint az SZKI – azért kaptam Sebestyén úrtól ezt a támogatást, hogy ezt a gépet megvásároljam. (Megjegyzés: 650 000 USD értékben Siemens 4004/45. típusú komputer.) Ez a gép működjön, és létrejöjjön önökkel egy együttműködés. Eből nem lett semmi. Én eladom a gépet, mert nekem ez így nem megy. Ez szükségszerű lépés három év után.”⁴⁹⁶ A Náray által említett Siemens számítógép egy francia cég, a Compagnie Internationale pour l’Informatique (CII) által gyártott Mitra-15 továbbfejlesztett változata volt. Az Egységes Számítástechnikai Rendszer programjának az indulásakor a magyar állam ezt a licencet vásárolta meg az R10-es, Videoton által gyártott komputer elkészítéséhez. A francia cég sikere a magyar piacon természetesen az OMFB-nek volt köszönhető, amely látszólag meglepő módon lobbizott a CII mellett, miközben a Siemens a saját számítógépeit szerette volna itt terjeszteni. 1968–1969 folyamán az OMFB például csak úgy volt hajlandó támogatást adni a Ganz-MÁVAG-nak számítógép vásárlására, ha az említett francia cég gépeit vásárolják meg. Az üzlet megkötetett, azonban a berendezés nem volt alkalmas az elvégzendő feladat ellátására.⁴⁹⁷ A nyomozás során az állambiztonság arra a következtetésre jutott, hogy a francia cég támogatása mögött valójában a Siemens lobbija állt, ugyanis a két cég megállapodott abban, hogy kölcsönösen átveszik egymás képviselőit saját országaikban, az együttműködés következő lépcsője pedig egy közös fejlesztésű komputer piacra dobása lesz, vagyis a francia cég által megvásárolt be-

495 Uo. 106–107.

496 Uo. 113.

497 ÁBTI 3.1.9. V-160121/2. 43. Kiegészítő jelentés, 1973. augusztus 29.

rendezésekkel gyakorlatilag burkoltan a Siemens számára nyitottak piacokat.⁴⁹⁸ Ilyen megfontolásból kényszerítették rá a Lenin Kohászati Művekre 1972-ben a Mitra-15 megvásárlását kohászati folyamattírányításra, a géphez azonban nem volt megfelelő szoftver, így azt használni nem tudták.⁴⁹⁹ Az SZKI irányítása alatt azonnal megkezdődött a programfejlesztési munka, valamint a Videoton is kézhez kapta az első francia számítógépeket, amelyek alapján hozzáláthatott az ESZR keretein belül a Magyarországra háruló fejlesztések munkálataihoz. A magyar mérnökök szakértelmét és találékonyságát dicséri a megalkotott R10-es számítógép, amelyet sikerrel használtak fel a szovjet blokk országaiban.

A Mitra és a Siemens gépcsaládba tartozó számítógépek fejlesztése tehát elkezdődött és folytatódott Magyarországon, azonban a háttérben kirobbanó botrányokat valahogy el kellett simítani, meg kellett oldani. Az állambiztonság adatai alapján úgy tűnik, hogy 1973-ban már csak Simon igyekezett meghatározó előnyöket biztosítani a nyugatnémet cégnek az aláírt keretmegállapodásra hivatkozva, régi partnerei hátat fordítottak neki. Ez év elején az Egészségügyi Minisztérium meghirdetett egy kardiológiai programot, és a szükséges gépi felszerelések beszerzéséhez tendert íratott ki a Medicor nevű külkereskedelmi céggel. „Fábián” mindenképpen el akarta érni, hogy a pályáztatás nyertese a Siemens legyen, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a további fejlesztések során az a cég fog előnyöket élvezni, amelynek a gépei már jelen lesznek a területen. A pályázatok beérkezése után kiderült, hogy a Phillips cég azonos műszaki tartalom mellett húsz százalékkal kedvezőbb ajánlatot tett, vagyis ő fog kikerülni nyertesként. Simon Endre az állambiztonság lehallgatása szerint felhívta Geist Róbertet is, hogy felkérje, segítsen a Siemensnek megkapni a behozatali engedélyt, de Geist – meghazudtolva a korábbi lehallgatások során tett megállapítást, miszerint szoros együttműködésben dolgozik Simonnal – csak annyit mondott: a Phillips valóban olcsóbb.⁵⁰⁰ Simon Endre körül elfogyott a levegő.

Az 1973. december 10-én és 12-én tartott elsőfokú tárgyaláson Simon Endrét kémkedésért és devizagazdálkodást sértő büntetért hét év szabad-

498 ÁBTL 3.1.5. O-15829/7. 84–85. Tájékoztató jelentés, 1972. március 31.

499 Uo. 84.

500 ÁBTL 3.1.5. O-15829/8. 114. Értékelő jelentés, 1973. február 22.

ságvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték,⁵⁰¹ majd 1974. március 13-án a Legfelsőbb Bíróság szolgálati titoksértésnek minősítette a cselekményt és hat év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre enyhítette a büntetést, valamint nyolcvanezer forint vagyonelkobzást határozott meg.⁵⁰² Az ítélet indoklásában természetesen szó sem esett az OMFB szabálysértéseiről, visszaéléseiről; mindazon információk, amelyeket a nyomozati anyagok rögzítettek, nem kerültek a bíróság elé. Simont olyan adatok miatt vonták felelősségre, amelyeket az osztrák és az angol kereskedelmi kirendeltség tisztségviselőivel folytatott beszélgetések során adott ki. Ezek alapján az imperialista országok képviselői azt gondolhatták, hogy „a szocialista táboron belül nincsen minden kérdésben összhang.”⁵⁰³ A feltárt törvénytelenégeket nem lehetett Simon nyakába varrni, hiszen óhatatlanul felmerült volna a feletteseinek a felelőssége. Nem meglepő, hogy a kémelhárítás nem nyugodott bele a nyomozása értelmetlenségébe, és újabb operatív akciót kezdett Simon egyik kapcsolata ellen abban a reményben, hogy olyan bizonyítékokat találhat a pénzügyi visszaélésekről, amelyeket már nem lehet elhallgatni. Így került sor a Metalimpex vezérigazgató-helyettese, Dévai István elleni nyomozásra, amely részben új irányba terelte az állambiztonság figyelmét. Ekkor derült fény az MNVK-2. illegális valutakitermelésének módozataira, amely miatt azonban szintén nem lehetett felelősségre vonni az érintetteket, hiszen a valutakitermelésből származó profit egy része a nemzetközi kommunista mozgalom támogatását szolgálta – de legalább újabb büntetőpert rendezhettek egy újabb bűnbak számára.⁵⁰⁴

501 ÁBTL 3.1.5. O-15829/9. 22–27. A Fővárosi Bíróság ítélete, 1973. december 14.

502 ÁBTL 3.1.5. O-15829/9. 28–33. A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1974. március 20.

503 Uo. 29.

504 A történetről lásd: Borvendég 2018.

ZÁRÓ GONDOLATOK – HÁLÓZATOK CSAPDÁJÁBAN

A kötetben leírt titkosszolgálati játszmák eddig ismeretlen oldalát mutatták be Magyarország hidegháborús szerepvállalásának. A krimiszerű epizódok láncszemekként kapcsolódnak össze, és miközben a felfedezés és rácsodálkozás élményét nyújthatják az Olvasó számára, a megválaszolatlan rejtélyek bosszantó bizonytalansága is ott lappang a gondolatainkban. A leírt történetek és kapcsolati hálók erőteljesen arra utalnak, hogy sok szempontból újra kell gondolni Magyarország 1945 utáni történelmét, a világpolitikai vonatkozásokban játszott szerepét. Számítalan olyan lehetséges következtetés vonható le a könyvben ismertetett összefüggésekből, amelyeknek alapos vizsgálata és értelmezése véleményem szerint megkerülhetetlen lesz a későbbiekben, azonban ehhez új kérdéseket kell megfogalmazni, és lehetőleg újfajta módszereket is elsajátítva kell a válaszokat keresni. A kötet mondanivalója nem értelmezhető a hálózatok történelemformáló és befolyásoló szerepe nélkül.

Újszerű történeti szemléletmód a hálózatok vizsgálatán keresztül értelmezni a múlt eseményeit, de napjainkban egyre divatosabbá válik, és szerencsére komoly tudományos megalapozottsága miatt egyre kevésbé tekinthető összeesküvés-elméletek gyártójának az, aki hangsúlyozza ennek fontosságát.⁵⁰⁵ Barabási Albert László hálózatokra vonatkozó kutatásai nemcsak elméleti síkon modellezték a skálafüggetlen hálózatok (gráfok) jelentőségét, hanem kimutatták, hogy ezek preferenciális kapcsolatrendszerei jellemzik a társadalmi hálókat is, vagyis az emberi kapcsolatok jól leírhatók ezen módszerrel. Barabási mindezt történelmi példákkal is alátámasztotta, bizonyította.⁵⁰⁶ Az ő kutatásaira alapozva Niall

505 A magyar történeti szakirodalomban is van hagyománya a hálózatkutatásnak, sőt módszer-tani elemzés is született már a témában: Kovács 2012.

506 Barabási 2013.

Ferguson skót történész vizsgálta meg az emberi történelem főbb fordulópontjait a hálózatelemzés szempontjából,⁵⁰⁷ és arra a következtetésre jutott, hogy a történelem során megfigyelhetjük a hierarchia és a hálózatok közötti erőegyensúly változásait, és a legforradalmibb átalakulások olyankor következtek be az emberiség történetében, amikor a korrodálódott hierarchikus intézményeket megingatták, lerombolták a hálózatok. Ferguson szerint jelenleg a második olyan időszakot éljük, amikor a hálózatok dominanciája irányítja a világot, és hozzáteszi, hogy soha korábban nem volt annyira fontos a szerepük, mint napjainkban. A kötet előszavában Ferguson így fogalmaz: „A kutató történészek zöme még manapság is inkább az archív anyagok létrehozására és megőrzésére képes intézményeket tanulmányozza, mintha azok, amelyek nem hagynak maguk mögött megfelelő papírnyomot, nem is számítanának. Engem azonban a kutatásaim és a tapasztalat arra tanítottak, hogy óvakodjak az irattárak túlzott befolyásától. A történelem legjelentősebb változásait ugyanis gyakran alig dokumentált, informálisan szervezett csoportok indítják el.”⁵⁰⁸ E kötet tanulságai megerősítik Ferguson megállapítását Magyarország vonatkozásában is: az alig dokumentált – éppen ezért nagyon nehezen kutatható – informális hálózatok, pénzügyi-gazdasági érdekcsoportok befolyásolták a szocialista Magyarország gazdasági folyamatait, és ezáltal közvetlen hatást gyakoroltak a politika alakulására is. Nem elég tehát a pártbizottságok vagy állami intézményrendszerek által hátrahagyott iratokat feltárni ahhoz, hogy megérthessük, pontosan mi is történt hazánkban 1945 után. Legalább ennyire fontos felgöngyölíteni annak a hálózatnak a kapcsolatrendszerét, motivációit, amelyről e kötet is szól. Hálózatkutatási szempontból kiemelkedő jelentősége van a titkosszolgálati iratoknak és az oly sokszor lekicsinyelt, forrásértékét tekintve megkérdőjelezett állambiztonsági dokumentumoknak is, ugyanis a titkosszolgálat emberei és az állambiztonság nyomozói – amellet, hogy maguk is hálózatként működtek – éppen a rejtve maradt kapcsolatrendszerek feltárását kísérelték meg, vagyis munkamódszerük logikája hasonlatos a hálózatkutatással foglalkozó történész gondolkodásához.⁵⁰⁹

507 Ferguson 2019.

508 Uo. 21–22.

509 A hazai történetírásban a hálózatkutatás egyik kiemelkedő munkája a Szekér Nóra által

Harminc évvel a rendszerváltás után egyre nyilvánvalóbban észleljük, hogy a jelen belpolitikai és gazdasági viszonyait behálózó és befolyásoló kapcsolati mintázat valahol a szocialista világban – vagy még korábban – gyökerezik. Amikor különböző tudományterületek szakértői – vagy az utca embere a mindennapi tapasztalatai alapján – megkérdőjelezik az átmenet valóságát, minden bizonynyal ezen „továbbélő hálózatok”⁵¹⁰ jelenlétének következményeivel szembesülnek. Már a 2017-ben megjelent, *Az „impexek” kora* című munkámban felhívtam a figyelmet arra, hogy a kádári Magyarország gazdasági-társadalmi háttere és politikatörténete nem értelmezhető az általam külkereskedelmi lobbiként megnevezett érdekcsoport tevékenysége nélkül. Ez az informális hálózat beépült az állami hierarchiába – láthattuk, hogy számos tagja meghatározó szerepet játszott az ország gazdaságirányításában –, és alig kibogozhatóan összeolvadt a titkoszolgálatok apparátusával is. A hidegháború egy korábban ismeretlen politikai viszonyrendszert hozott létre, amelyben a kétpólusú világ megosztottsága extrém helyzetet teremtett a globális gazdaság szereplői számára. A korszakról gondolkodó történészek többségének szemléletét alapvetően határozza meg az elválasztott világrészek közötti ellenségeskedés és versengés, vélhetően sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítva az ideológiai-politikai megosztottságnak, mint amekkora valójában volt neki. Az e kötetben leírtak arra engednek következtetni, hogy a létező – és a vasfüggönyben testet is öltő – megosztottság ellenére a globális hálózatok zavartalanul működtek a második világháború után is. Sőt, a diktatúra szigorú hierarchikus rendje még védelmet is tudott biztosítani a kiépülésükhöz – és talán ezeknek a rend által védett hálózatoknak a burjánzása, bomlasztó hatása járult hozzá végső soron a kádári diktatúra „slendriánságához” is. Ez utóbbi mondat azonban magyarázatot igényel, hiszen a hierarchia védelmében kiépülő hálózatok képe látszólag ellentmondást takar.

Ferguson szerint a hierarchia és a hálózatok a történelem során mindig egymás mellett léteztek, működésüket és filozófiájukat tekintve azonban alap-

jegyzett *Titkos társaság* című monográfia, amely a Magyar Testvéri Közösség működésén keresztül mutatja be azt a titokzatos hálózatot, amely átszötte a két világháború közötti Magyarország politikai közéletét. Székér 2017a.

510 Hankiss Ágnes ezen a címen 2013-ban jelentetett meg egy kötetet, amelyben elsősorban a kommunista állambiztonsági hálózatok továbbélését vizsgálta. Hankiss 2013.

vetően szemben álltak egymással. Az emberiség történetének legnagyobb részében a hierarchia határozta meg az együttélés szabályait; ez azt is jelenti, hogy a rend uralma volt a társadalmak számára a leginkább kívánatos. A hálózatok megerősödése azonban mindig magával hozza a rend bomlását, az anarchiát, a hierarchia hatalmának gyengülését. A világ huszadik századi történetét szemlélve arra a következtetésre juthatunk, hogy az évszázad első felében a hierarchiáknak kellett uralkodniuk, hiszen a háborúk során a szigorú rend szerint működő katonai szervezetek domináltak, és az állami adminisztráció is sokkal nagyobb felhatalmazással rendelkezik, mint békeidőben. Ugyancsak a legszigorúbb hierarchikus berendezkedést mutatják a diktatúrák is, amelyek meghatározó szerepet játszottak az adott időszakban. Ferguson szerint azonban valamikor a hatvanas-hetvenes évek fordulóján a hálózatok átvették a kezdeményező szerepet a világban, amelyet a '68-as diákmozgalmak által megindított lázadáshullám tud talán a legkézzelfoghatóbban bizonyítani. Ez a tendencia Magyarországon is éppen ekkor mutatkozik meg, vagyis a vasfüggöny nemcsak az olajárrobbanás következményeit nem tudta feltartóztatni, de a hálózatok felemelkedése is párhuzamot mutat a világtendenciával. A külkereskedelmi lobbiként definiált pénzügyi-gazdasági érdekcsoport hatalmának megerősödése a hatvanas-hetvenes évek fordulójára datálható: az új gazdasági mechanizmus ellehetetlenítése és a vegyesvállalatok alapításának engedélyezésére vonatkozó rendelet elfogadtatása bizonyítja, hogy ekkorra már érvényesíteni tudták akarataikat. Mindez újfent felhívja a figyelmet arra, hogy nem kell túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítani a világ kettéosztottságának, emellett azt is bizonyítja, hogy a nálunk megjelenő hálózatok nyugati kapcsolatrendszerekhez köthetők. De mindez hogyan lehetséges, ha az elmélet egyik alapvetése az, hogy diktatúrákban egyértelműen a hierarchia dominál? Miért engedett teret a kommunista diktatúra hierarchiája a hálózatoknak? A legegyszerűbb magyarázat az, hogy már ekkor a rendszer korrodálódásával szembe-sülhetünk, vagyis a rendszerváltozáshoz vezető folyamatok egyik legkorábbi jeleit figyelhetjük meg a hálózatok erősödésében. De a válasz nem ilyen egyszerű, hiszen a kötet éppen arról szólt, hogy ezeknek a hálózatoknak a támogatása már a háború után közvetlenül észlelhető mindkét nagyhatalom részéről, vagyis a szóban forgó gazdasági kapcsolatrendszert a hierarchiák építették fel,

ráadásul párhuzamosan a szatellit államokban kiépülő kommunista diktatúrával. Ha a hierarchiák részéről tudatos volt a hálózatok építésének támogatása, akkor ez azt is jelentheti vajon, hogy az úgynevezett kádári „puha diktatúrának” vagy a nyugati nyitás politikájának hátterében a hálózatok terjedésének szándékolt segítését kell sejtenuünk?⁵¹¹ Véleményem szerint ez a Kádár-rendszer megértésének egyik legfontosabb kérdése.

A hierarchiák és hálózatok egymás mellett létezésének sajátos formáját mutatja a huszadik század. A bolsevizmus ideológiája vírusként, vagyis hálózatként terjedt a világban egészen addig, amíg Szovjet-Oroszországban fel nem építette a maga diktatúráját. (Ez természetesen ugyanígy elmondható a fasizmus és a nemzetiszocializmus eszmerendszeréről is.) A sztálini Szovjetunióban nyilvánvalóan nem lehetett szó alulról szerveződő és horizontálisan terjedő kapcsolatrendszerek kiépítéséről; hálózatokat legfeljebb a párt központi utasításának engedelmeskedő állambiztonsági szervek besúgóí és kollaboránsai alkottak: a hálózat a legszigorúbb hierarchiává szervezte saját magát. A szovjet típusú diktatúra azonban nem zárkózott be a saját falai közé, hanem készült arra, hogy világhódító útra induljon (szintén nem egyedülálló módon a történelemben): a világforradalom terjesztésének szándékát egy percre sem vesztették szem elől. A két világháború között Sztálin hatalmas energiákat fordított arra, hogy megnyerje magának a baloldali értelmiséget, de a társutasok befolyásolása mellett fontos volt a nyugati társadalmak érzékenyítése is. Rendkívüli eredményeket könyvelhetett el mindkét területen, de ez csak úgy sikerülhetett, ha egy kiterjedt hálózat dolgozott a cél érdekében. A baloldali mozgalmak, a kommunista fedőszervezetek vagy a szovjet titkosszolgálat profi munkája nem ismeretlen előttünk, vagyis elmondhatjuk, hogy Sztálin, miközben diktatúrát épített hazájában, gondosan ügyelt arra, hogy tőlük Nyugatra megmaradjon, sőt fejlődjön az a hálózat, amely korábban hatalomra segítette a bolsevik pártot, és amely ekkor már a nyugati államok berendezkedését volt hivatva belülről bomlasztani. Ez a típusú belső bomlasztás természetesen tökéletesen elképzel-

511 A Kádár-rendszer hálózatépítésének szemléletes példája az Aczél György által folytatott kultúrpolitika, amelynek sajátos módszerei jól példázzák a „gulyáskommunizmus” működési mechanizmusát is. Székér 2017b.

hetetlen volt fordítva: a szovjet hierarchia nem adott lehetőséget a horizontális kapcsolatrendszernek szabad terjedésének Oroszországban.

Láthattuk, hogy a második világháború után pillanatok alatt épültek ki azok a kereskedelmi kapcsolatok, amelyek megalapozták Magyarország későbbi összekötő szerepét. Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mindebben mekkora része volt a már létező hálózatoknak. A Komintern „magyar maffiaként” ismert tagjai vagy a Svájcban tevékenykedő ügynökök aktivitása arra enged következtetni, hogy feltehetően volt szerepük, sőt még azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a szovjet érdekszférába kerülés után Magyarországra hárult az a feladat, hogy a nyugati kommunista hálózatok működtetését a továbbiakban biztosítsák, irányítsák. (Ez az elképzelés logikus lépésnek tűnne a szovjetek részéről, nemcsak Magyarország földrajzi elhelyezkedése miatt, hanem a kommunizmus bukása után szétszéledt kommunista funkcionáriusok nagy száma miatt is, akik nagyon jól ismerték a különböző földalatti szervezeteket szerte a világban.) A rés a vasfüggönyön nemcsak a globális gazdasági rendszer életben tartását szolgálhatta, hanem egyéb hálózatok terjedésének is lehetőséget biztosíthatott. Természetesen mindez csak hipotézis, amelyet további kutatásokkal lehet majd bizonyítani vagy cáfolni, de az eddig feltárt összefüggések alapján egyáltalán nem elképzelhetetlen ez a lehetőség sem.

A hálózatkutatás egyik érdekes megállapítása, hogy a nemzetközi kereskedelem pacifikál.⁵¹² A kereskedelmi kapcsolatok számára kívánatos a kiszámítható és biztonságos politikai és diplomáciai háttér, hiszen háborús viszonyok között a gazdasági együttműködés megnehezül, ellehetetlenedik. De ugyanez fordítva is igaz. Egy jól működő kereskedelmi kapcsolatrendszer egy közösség, egy társadalom jólétének a biztosítója lehet, vagyis a gazdasági partnereknek nem érdeke a status quo felborítása, egymással ellenséges viszony kialakítása. Ez az elmélet kiegészíti azt az általánosan elfogadott tételt, hogy az atomfegyverek elterjedése akadályozta meg a harmadik világháború kitörését: úgy tűnik, hogy a kereskedelmi hálózatok meglepően burjánzó rendszere is védte az 1945 után kialakuló erőegyensúly fenntartását. Ezen elképzelés mentén kijelenthet-

512 Dorussen–Ward, 2010.

jük, hogy Magyarország szerepe a hidegháború idején nem pusztán a globális gazdaság működésének biztosítója volt, hanem hozzájárult a békés egymás mellett élés ideológiájának megvalósításához is. De ez a „pacifikálás” nemcsak a nyílt fegyveres konfliktusok világméretűvé válását akadályozta, hanem fölülírta az ideológiai törésvonalakat is. A keleti blokk országaiban a megszálló szovjet erők a fasizmus és a náciizmus elleni küzdelemmel legitimálták a kommunista hatalomátvételt, miközben erkölcsi fenntartások nélkül alakítottak ki gazdasági kapcsolatokat a náci hatalom magas rangú képviselőivel. A hidegháború beköszöntével a fasizmus és a náciizmus fenyegetése jelentősen csökkent – bár az antifasiszta küzdelem mai napig releváns politikai jelszónak tekinthető baloldali körökben –, és a fő ellenség a kapitalista nyugati imperializmus „kizsákmányoló” rendszere lett. De bármilyen ideológiai szólamokkal is igyekeztek befolyásolni a tömegeket, mindez porhintésnek tekinthető. A kötet szemléletesen mutatta be a korszakokon és rendszereken átívelő kontinuitást, a kollaborációt a náciizmus és a kommunizmus között, amely mögött mindvégig észlelhető volt a demokratikus Nyugat asszisztálása is.⁵¹³

Mindennek tükrében megállapíthatjuk, hogy ezen gazdasági-pénzügyi hálózatok feltérképezése új megvilágításba helyezi Magyarország szerepét a második világháborút követően. Joggal merül fel a kérdés, hogy a kapcsolatrendszer kiépítése milyen mértékben volt tudatosan az országra ruházott feladat, milyen mértékben volt csupán a szovjet érdekek kiszolgálása a cél, kizárólag közvetlen szovjet utasításra történt-e mindez, vagy lehetett-e szabad mozgáster a hálózat magyar tagjainak. Mélyebben meg kell majd értenünk a háttérben húzódó érdekeket, hogy meg tudjuk állapítani, mennyire játszott fontos szerepet Magyarország a világpolitika színpadán. A közvetítőkereskedelem eddig megismert méretét tekintve nem lehetett jelentéktelen ez a szerep, de azt nehéz megmondani, hogy kik voltak a mechanizmus tényleges irányítói, haszonélvezői. Egyelőre még a magyarországi szálait is nehéz felfejtenünk a szóban forgó hálózatnak (vagy hálózatoknak), annyit állíthatunk csupán, hogy létezett egy pénzügyi-gazdasági

513 Az Egyesült Államok éppoly gátlások nélkül használta fel a náci Németország tudósait, mint amilyen szenvtelenül támogatta az egykori nácik üzleti tevékenységeit. Lásd: Hunt 1991; Crim 2018.

érdekcsoport a kádári Magyarországon, amely képes volt arra, hogy befolyásolja a gazdaságpolitika döntéshozóit, és rákényszerítse akaratát a kormányzatra is. Külkereskedelmi lobbinak neveztem el ezt az érdekcsoportot. A vegyesvállalati szisztéma és a mögötte álló offshore céghálózat kialakítása egyértelműen az ő győzelmüket jelentette, de valóban csak egy lobbicssoportként kell rájuk tekinteni? Láthattuk, hogy a párt- és állami hierarchián belül feltűntek ellenérdekelte szereplők is. Az új gazdasági mechanizmus bukását nem lehet egyszerűen az ortodox kommunizmus megerősödésével magyarázni. Sőt, a kötetben leírtak tükrében azzal az ellentmondásos helyzettel állunk szemben, hogy a gazdaság racionalizálásának, az iparvállalati autonómiának, a gazdaság piaci alapokra való helyezésének első kísérleti lépését azoknak is érdekében állt megakadályozni, akik a kapitalista, profitorientált üzleti világ szabályai szerint tevékenykedtek már ekkor is. Nem kívántak versenytársakat engedni a küzdőtérre. Alkalmazott módszereik gyakran túlléptek a törvényesség határain: korrupció szőtte át tevékenységüket, de mint láthattuk, akár a politikai gyilkosság gyanúja is felmerülhet velük szemben – legalábbis a Péter György halála körüli tisztázatlan kérdéseket tovább árnyalta ez a kötet. A külkereskedelmi lobb elnevezés mögött tehát nem a hagyományos értelemben vett érdekérvényesítésért küzdő, általában törvényes eszközöket használó csoportot kell értenünk – több ilyen lobbicssoportot is ismerünk a Kádár-rendszer gazdasági életében, gondoljunk az agrárlobbira,⁵¹⁴ az iparvállalati lobbira vagy a vízügyi lobbira –, sokkal inkább hasonlóságot mutat a szervezett bűnözői hálózatokkal. A maffiaszerű felépítéshez hasonlít az is, hogy az állami intézményrendszerben és a titkosszolgálatban is voltak hálózati kapcsolataik. A külkereskedelmi lobb mint maffiaszervezet privilegizált helyzetet élvezett a pártállamban, éppen a diktatórikus berendezkedés miatt, amely megakadályozta, hogy kívülről és kéretlenül kihívója érkezzen. Ezt jelenti tehát számomra a hierarchia által védett hálózat.

A külkereskedelem külkapcsolatokon alapszik, így ez a lobbicssoport egy nemzetközi hálózat hazai nyúlványa volt csupán, de – szemben a korszak tipikus külföldi kapcsolataival – nem a keleti blokk és a KGST országaiban kell keresni

⁵¹⁴ Erről lásd: Varga 2013.

a partnereiket, hanem a vasfüggöny túloldalán. A nyugati orientáltság részben az elvégzendő feladatokból következett, hiszen a valutaszerezés és az embargós termékek szállítása csak így volt megoldható, azonban a reexport-tevékenységből származó károk – jelenlegi tudásunk szerint – meghaladták azt a szintet, amelyet még indokolt volna a magyar „csatlósra” testált kötelező penzum. Mi történt hát valójában? Erre a kérdésre egyelőre nem tudok kielégítő választ adni, és csak reménykedni lehet abban, hogy apró mozaikokból előbb-utóbb összeáll egy valósághoz közelítő kép. Annyit azonban már most is kijelenthetünk, hogy nemzetközi pénzügyi körök igyekeztek befolyást nyerni a keleti piacokon, és ehhez a törekvéshez remek támogatót találtak a külkereskedelmi lobbijai között. Gondoljunk csak az FDP mögött álló nagytőkés körökre, amelyek már az ötvenes években abban gondolkodtak, hogy hogyan tudnak majd a magyar állami vagyonból kedvező áron kihasítani maguknak egy szeletet abban a pillanatban, amikor megkezdődik a liberalizáció a gazdaságban, vagyis megnyílik az út a privatizáció előtt. De a Siemens cég piacszerzésre tett erőfeszítéseit is ide lehet sorolni. A legszemléletesebben a nyolcvanas évek iráni olajtranzitálása mögött kimutatható visszaélés-sorozat kapcsán lehetett rámutatni erre a globális hálózatra, amelyben az USA egyik legnagyobb olajvállalata, a Phibro nevű cég tett szert a reexportból származó nyereségre, és az üzlet lebonyolítása magyar részről szintén Fekete János köreihez, a külkereskedelmi lobbijához volt köthető.⁵¹⁵ Eddigi tudásunk szerint ezzel az „üzleti vállalkozással” okozták a legnagyobb összegű kárt Magyarországnak, de összességében a külkereskedelmi mérleg folyamatos deficitjéért is felelőssé tehető ez a csoport. Fekete János megkérdőjelezhető hitel- és árfolyampolitikája⁵¹⁶ szintén hozzájárult az ország eladósodásához, így talán nem erőteljes a megfogalmazás, ha azt állítjuk, hogy a külkereskedelmi lobbij asszisztált hazánk kirablásához, gazdasági kényszerpályára szorításához. De miért? Kiket szolgáltak ezek az emberek, és milyen hálózathoz kapcsolódva tették, amit tettek? A kérdés felvetése és a megválaszolása nemcsak a múlt, hanem a jelen megértéséhez is elengedhetetlen, hiszen a rendszerváltás politikai cezúráját ugyan jelentett, de a hálózatok továbbélésé-

⁵¹⁵ Borvendég 2017, 111–160.

⁵¹⁶ Szabó 2016.

ről beszélni nemcsak állambiztonsági vonalon lehet releváns. A rendszerváltás után éppen azért maradhatott sokakban hiányérzet, mert a rendszerváltó erők a pártállami hierarchiát bontották le, holott ennek a hierarchiának már a hetvenes évek elejétől meggyengült az ereje. Ha elfogadjuk a korábban kifejtett gondolatmenetet, amely szerint a hatvanas–hetvenes évek fordulójától a hálózatok egyre terebélyesedő befolyásáról beszélhetünk, akkor 1989/90-ben valóban nem történetelt alapvető társadalmi-gazdasági átalakulás, hiszen a hálózatokat nem érintette az átmenet, őket nem váltotta le semmi, rendszerük érintetlen maradt. (Véleményem szerint ennek a hálózatnak a felszámolására először az első Orbán-kormány tett kísérletet 1998 után, feltehetően sikertelenül.) Ha megértjük, milyen erők mozogtak Magyarországon 1989 előtt, valószínűleg közelebb kerülünk annak megválaszolásához is, hogy mi történt utána. Ezeknek a hálózatoknak a megismerése hozzásegíthet a jelen értelmezéséhez, és irányt mutathat akkor, amikor a 21. század kihívásaira keressük a választ, hiszen Kierkegaard szavaival élve: „Az életet csak hátratekintve lehet megérteni.”

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7. Belügyi információs jelentések

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

2.7.3. Szakelosztó

2.8. Személyzeti, munkaügyi és pénzügyi iratok

2.8.2. Állambiztonsági szervek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottjainak iratai

3.1. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék

3.1.1. Beszervezési dossziék (B-dossziék)

3.1.2. Munkadossziék (M-dossziék)

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

3.2. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék

3.2.1. Beszervezési dossziék (Bt-dossziék)

3.2.3. Munkadossziék (Mt-dossziék)

3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-83-b Minisztertanács iratai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV-10-c MSZMP Budapest Fővárosi alapszervezetek iratai

Central Intelligence Agency Freedom of Information Act (CIA FOIA)

Special collection of Emil Hoffmann

Special collection of Helmut Triska

Special collection of Gustav Meissner

Hungarian Economic Activities in Western Europe

Absorption of Power by the Communists in the Hungarian Foreign Service

Hungarian Trade Policies

Economic Intelligence Riport

Economic Intelligence Riport – The Role of Reexports in Hungarian Foreign Trade

Intelligence Memorandum – Trading and Cooperation with Hungary

Prospects for US Export to Hungary and Poland

Felhasznált irodalom

- Andreides 2019:** Andreides Gábor: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig*. NEB, Budapest, 2019.
- Andrew–Mitrohin 2000:** Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Talentum, Budapest, 2000.
- Arendt 2000:** Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Osiris, Budapest, 2000.
- Barabási 2013:** Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Helikon, Budapest, 2013.
- Baráth–Kázmér–Ujvári 2013:** Baráth István – Kázmér János – Ujvári Zoltán (szerk.): *A Videoton története, 1938–1990*. Videoton Holding Zrt, Székesfehérvár, 2013.
- Bartošek 2003:** Bartošek, Karel: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2003.
- Békés 2019:** Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Osiris – MTA TK, Budapest, 2019.
- Benda 1999:** Benda László (szerk.): *Fekete bárány? Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak*. Print City, Budapest, 1999.
- Berkó 1983:** Berkó Lilli: Az iparvállalatok külkereskedelmi joga mint a struktúrális alkalmazkodás eszköze. *Ipargazdasági Szemle*, 13. (1983) 3. sz. 62–75.
- Bodnár 2002:** Bodnár Zoltán: Az IBM története. <https://www.hwsz.hu/hirek/40558/az-ibm-tortenete.html> (A letöltés időpontja: 2020. április 22.)
- Borhi 2015:** Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris, Budapest, 2015.
- Borvendég 2015:** Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. NEB, Budapest, 2015.
- Borvendég 2016:** Borvendég Zsuzsanna: „Hírügynökségek”. A Press rezidencia és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében. *Betekintő*, 10. (2016) 3. sz.

- Borvendég 2017:** Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében.* NEB, Budapest, 2017.
- Borvendég 2018:** Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején.* ÁBTL–NEB, Budapest, 2018.
- Borvendég 2019:** Borvendég Zsuzsanna: *A kádári Magyarország titkos élete.* Kárpátia Stúdió, Köröstárkány–Kápolnásnyék, 2019.
- Botlik 2013:** Botlik József: Ödenburg és „Ost-Burgenland”. Sopron és „Klet-Burgenland” a Rába folyásáig; osztrák területi követelések 1945–1946-ban. *Vasi Szemle*, 67. (2013) 1. sz. 27–42.
- Bölny 1978:** Bölny József: *Magyarország kormányai, 1848–1975.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Carter 2012:** Carter, Charles William: The Evolution of US Policy toward West German–Soviet Trade Relations 1969–89. *International History Review*, 34. (2012) 2. sz. 221–244.
- Crim 2018:** Crim, Brian E.: *Our Germans: Project Paperclip and the National Security State.* Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2018.
- Csapody 2014:** Csapody Tamás: *Bortól Szombathelyig. Tanulmányok a bori munkaszolgálatról és a bori munkaszolgálatosok részleges névlistája.* Zrínyi, Budapest, 2014.
- Cseh–Tóth 2017:** Cseh Gergő Bendegúz – Tóth Eszter: A magyar állambiztonsági szervek központi nyilvántartási rendszere és annak számítógépesítése (1962–1990). *A NEB és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára közös munkacsoportjának jelentése az 1990 előtti állambiztonsági szervek mágnesszalagokon megőrzött adatállományainak vizsgálatáról.* NEB–ÁBTL, Budapest, 2017.
- Gyarmati–Palasik 2013:** Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956.* ÁBTL – L’Harmattan, Budapest, 2013.
- Cserényi-Zsitnyányi 2015:** Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *A politizált gazdasági rendőrség. A Gazdaságrendészeti Osztály, 1945–1948.* NEB, Budapest, 2015.

- Cseszka 2012:** Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–53)*. Gondolat, Budapest, 2012.
- Dorussen–Ward 2010:** Dorussen, Han – Ward, Hugh: Trade networks and the Kantian Peace. *Journal of Peace Research*, 47. (2010) 1. sz. 29–42.
- Fábián 2014:** Fábián Máté: A Vályi Péter eset. *Historia Nostra*, 2. (2014) 1. sz. 119–127.
- Ferguson 2019:** Ferguson, Niall: *A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért*. Scolar, Budapest, 2019.
- Fiziker 2013:** Fiziker Róbert: Isten hozta Örnagy Úr (illetve százados elvtárs)! A történész és az állambiztonság. *Levéltári Szemle*, 63. (2013) 2. sz. 35–45.
- Førland 2009:** Førland, Tor Egil: *Cold Economic Warfare: CoCom and the Forging of Strategic Export Controls 1948–1954. History of International Relations, Diplomacy and Intelligence*. Republic of Letters Publishing, Dordrecht, 2009.
- Gábor 2013:** Gábor Péter: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1944–1949/51*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, doktori értekezés, 2013. <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/gaborpeterphd.pdf> (A letöltés időpontja: 2019. augusztus 3.)
- Germuska 2010:** Germuska Pál: Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között. Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 2010.
- Germuska 2011:** Germuska Pál: „...Nem tudunk egyensúlyba kerülni”. Külkereskedelmi árkiegyenlítés – költségvetésen kívül és belül. In: Baráth Magdolna – Bánkuti Gábor – Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest, 2011. 383–394.
- Germuska–Honvári 2014:** Germuska Pál – Honvári János: A közúti járműgyártás története Győrött 1945-től 1990-ig. In: Honvári János (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói*. Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr, 7–99.
- Germuska 2018:** Germuska Pál: Kémek a „Bagolyvárban”? Avagy a magyar hírszerzés és az Európai Gazdasági Közösség. In: Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság*. NEB, Budapest. 233–251.

- Germuska 2019:** Germuska Pál: Balancing between the COMECON and the EEC: Hungarian elite debates on European integration during the long 1970s. *Cold War History*, 19. (2019) 3. sz. 401–420.
- Germuska–Horváth 2020:** Germuska Pál – Horváth Miklós: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990*. MNL, Budapest, 2020. <https://mnl.gov.hu/download/file/fid/591311> (A letöltés időpontja: 2020. július 7.)
- Greaves 2013:** Greaves, Laura Megan: ‘Concerned not only with relief’: *UNRRA’s work rehabilitating the Displaced Persons in the American zone of occupation in Germany, 1945–1947*. A thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Doctor of Philosophy in History, Waterloo, Ontario, Canada, 2013.
- Guérin 1970:** Guérin, Alain: *A szürke tábornok*. Kossuth, Budapest, 1970.
- György 2015:** György Sándor Balázs: Vályi Péter halála: tragikus baleset vagy politikai gyilkosság? *Napi Történelmi Forrás*, 2015. október 19. https://napitortenelmiforras.blog.hu/2015/10/19/valyi_peter_halala_tragikus_baleset_vagy_politikai_gyilkosság (A letöltés időpontja: 2019. november 3.)
- Haár 1980:** Haár Ottó: Kondenzátorokat gyárt a Sicontact. *Világgazdaság*, 12. (1980) 1980. március 21. 3.
- Hankiss 2013:** Hankiss Ágnes: *Továbbélő hálózatok – a rendszerváltás tükrében*. Európai Néppárt Európai Parlamenti Képviselőcsoportja – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2013.
- Hoffmann 1955:** Hoffmann, Emil: *West-Ost-Handel im Zwielficht?* Verlag Handelswerbung, Nürnberg, 1955.
- Hoffmann 1961:** Hoffmann, Emil: *COMECON, der gemeinsame Markt in Osteuropa*. C. W. Leske Verlag, Opladen, 1961.
- Horn 1991:** Horn Gyula: *Cölöpök*. Zenit Könyvek, Budapest, 1991.
- Horthy 1990:** Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa, Budapest, 1990.
- Horváth–Németh 1999:** Horváth István – Németh István: ... *És a falak leomlanak. Magyarország és a német egység (1945–1990)*. Magvető, Budapest, 1999.
- Hunt 1991:** Hunt, Linda: *Secret agenda: the United States government, Nazi scientists, and project paperclip, 1945 to 1990*. St. Martin’s Press, New York, 1991.

- Jávor 1965:** Jávor Miklós: Az érdekeltek hozzászólnak – Vita a külkereskedelmi propagandanyomtatványok problémáiról. *Külkereskedelem*, 9. (1965) 7. sz. 218–219.
- Kalmár 2014:** Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris, Budapest, 2014.
- Kovács 2012:** Kovács Bálint: A hálózatkutatás alkalmazásáról a történettudományban. *Világtörténet*, 34. (2012) 3–4. sz. 187–204.
- Kenedi 2006:** Kenedi János: Mültfeldolgozás és történetírás az „ügynökkérdés” kapcsán. Kerekasztal beszélgetés a Fogalomváltozatok – társadalmi egyenlőtlenség, ügynökkérdés, nemzeti és politikai közösség Közép-Európában című konferencián, 2006. szeptember 28-án. *Régió*, 17. (2006) 4. sz. 5–27.
- Kenedi 2015:** Kenedi János: Bevezető a Szakértői Bizottság jelentéséhez. In: *Uő: Hálózati munkára nem alkalmas. K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései*. Magvető, Budapest, 2015. 98–115.
- Keresztes 2004:** Keresztes Lajos: A nyilas hatalomátvétel előzményei. *História*, 26. (2004) 9. sz. 14–16.
- Koch 2014:** Koch, Stephen: *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása*. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2014.
- Kotek 2005:** Kotek, Joël: *Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között, 1917–1989*. Nagyvilág, Budapest, 2005.
- Kovács 2014:** Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*. Libri, Budapest, 2014.
- Kövér [2001]:** Kövér György: Fejezetek a Magyar Külkereskedelmi Bank 50 éves történetéből. In: Grenitzer Róbert–Rubovszky Éva (szerk.): *MKB Krónika*. Magyar Külkereskedelmi Bank Rt, Budapest.
- Krahulcsán 2019:** Krahulcsán Zsolt: A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban. A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági nyomozások szabályozása. In: Horváth Zsolt – Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. NEB, Budapest, 2019. 205–263.
- Lázár 2005:** Lázár György: Magyarország és Nyugat-Németország kapcsolatai 1945 és 1958 között. *Archívnet*, 5. (2005) 2. sz. <http://www.archivnet.hu/>

- diplomacia/magyarország_es_nyugatonmetország_kapcsolatai_1945_es_1958_kozott.html (A letöltés időpontja: 2019. augusztus 4.)
- Libbey 2010:** Libbey, James K.: CoCom, Comecon, and the Economic Cold War. *Russian History*, 37. (2010) 2. sz. 133–153.
- Macrakis 2008:** Macrakis, Kristie: *Seduced by Secrets. Inside the Stasi's Spy-Tech World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Magyar 2008:** Magyar Balázs: A magyar katonai hírszerzés tevékenységének fő irányai és jellemzői a Varsói Szerződés időszakában. *Hadtudományi Szemle*, 1. (2008) 2. sz. 14–21.
- Máthé 2014:** Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere (1967). Értelmezési lehetőségek*. Századvég, Budapest, 2014.
- Mitrovics 2020:** Mitrovits Miklós: A Molotov–Ribbentrop-paktum háttere – Legendák és tények. *Közép-Európai Horizontok*, 2020. április 2. <http://horizontok.hu/2020/04/02/a-molotov-ribbentrop-paktum-hattere-legendak-es-tenyek> (A letöltés időpontja: 2020. április 6.)
- Mong 2012:** Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990*. Libri, Budapest, 2012.
- Mushaben 2016:** Mushaben, Joyce Marie: The Best of Times, the Worst of Times. Angela Merkel, the Grand Coalition, and „Majority Rule” in Germany. *German Politics and Society*, 34. (2016) 1. sz. 1–25.
- Müller 2017:** Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Jaffa, Budapest, 2017.
- Nyerges 1962:** Nyerges János: *A Kelet–Nyugat kereskedelem időszerű kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- Nyerges 1986:** Nyerges János: *Zöld posztós csatatér. A nemzetközi tárgyalások anatómiája*. Gondolat, Budapest, 1986.
- Oblath 1985:** Oblath György: Külkereskedelmünk negyven éve. *Külgazdaság*, 29. (1985) 4. sz. 3–23.
- Okváth 2008:** Okváth Imre: Adalékok a magyar katonai felderítés történetéhez, 1956–1989. *Felderítő Szemle*, 7. Emlékszám, (2008) november. 60–93.
- Okváth 2018:** Okváth Imre: A magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás története a második világháború végétől a rendszerváltásig. *Felderítő Szemle*, 17. (2018) 2. sz. 38–50.

- Olsen 2011:** Olsen, Jonathan: Leadership in Grand Coalitions. Comparing Angela Merkel and Kurt Georg Kiesinger. *German Politics*, 20. (2011) 3. sz. 342–359.
- Oplatka 2014:** Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Helikon, Budapest, 2014.
- Pál 2013:** Pál Zoltán: „Külföldről irányított szabotázsakció”. Konceptió per a MAORT ellen 1948-ban. *Kommentár*, 6. (2013) 2. sz. 54–67.
- Pálos 195:** Pálos István: A külkereskedelem 1957-ben – a számok tükrében. *Külkereskedelem*, 2. (1958) 2. sz. 3–4.
- Pehe 1990:** Pehe, Jiří: *International front organizations survive in Prague*. Report on Eastern Europe, 1990. június 20. http://www.pehe.cz/clanky/clanky_view?lng=en&year=199,1 (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 12.)
- Petrirsch 2014:** Petrirsch, Wolfgang: *Bruno Kreisky. Egy osztrák államférfi életútja, 1911–1990*. Napvilág, Budapest, 2014.
- Pikler 1948:** Pikler Ferenc: A jóvátétel szerepe a magyar gazdasági életben. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle*, 2. (1948) 2. sz. 1–4.
- Pittman 1992:** Pittman, Avril: *From Ostpolitik to Reunification West German–Soviet Political Relations since 1974*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Pogány 2006:** Pogány Ágnes: Co-operation through the Iron Curtain: Economic Relations between Austria and Hungary after the Second World War. In: Enderle-Burcel, Gertude et al.(eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic Relations between Neutral and Socialist Countries in Cold War Europe*. Jagiellonian University Press, Krakko, 2006. 142–162.
- Práczki 2014:** Práczki István: *Kémjátszmák. Egy magyar hírszerző emlékiratai*. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2014.
- Rathkolb 2014:** Rathkolb, Oliver: *The Paradoxical Republic. Austria 1945–2005*. Berghahn Books, Oxford, 2014.
- Rubin–Schwanitz 2014:** Rubin, Barry – Schwanitz, Wolfgang G.: *Nácik, iszlamisták és a modern Közel-Kelet megteremtése*. Patmos Records, Budapest, 2014.
- Ruff 1998:** Ruff Mihály: A hivatalos Magyarország nyugatnémet politikai kapcsolatairól (1956–1958.) *Századok*, 132. (1998) 5. sz. 1113–1132.
- Ruff 2007:** Ruff Mihály: A két német állam. In: Békés Csaba (szerk.): *Evolú-*

- ció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban.* 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 300–318.
- Ruffner 2006:** Ruffner, Kevin C. (ed.): *Forging an Intelligence Partnership: CIA and the Origins of the BND, 1949–1956.* Europe Division National clandestine Service.
- Schmidt 2005:** Schmidt Mária: *A titkosszolgálatok kulisszái mögött. Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században.* XX. Század Intézet, Budapest, 2005.
- Sebők 2017:** Sebők Orsolya (szerk.): *A Siemens története Magyarországon, 1887–2017.* Siemens Zrt., Budapest, 2017.
- Selvage 2014:** Selvage, Douglas: SA-CIA-HV A: Dr. Emil Hoffmann and the „Jungle of the Secret Services.” In: Spiekerman, Uwe (ed.): *The Stasi at Home and Abroad: Domestic Order and Foreign Intelligence.* Bulletin of the German Historical Institute, Supplement 9., 2014. 115–138.
- Seres 2006:** Seres Attila: A szovjet piac „meghódítása” és a magyar tőke Trianon után. Iratok a szovjet–magyar vegyes kereskedelmi társaság történetéhez (1923). *Századok*, 140. (2006) 1. sz. 79–125.
- Seres 2008:** Seres Attila: Magyar külkereskedelmi politika és a szovjet piac az 1920-as években. *Történelmi Szemle*, 50. (2008) 3. sz. 407–433.
- Stent 1981:** Stent, Angela: *From Embargo to Ostpolitik: The Political Economy of West German–Soviet Relations, 1955–1980.* Cambridge University Press, New York, 1981.
- Strasserné Chorin – Bán 1999:** Strasserné Chorin Daisy – Bán D. András: *Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig. Fejezetek Chorin Ferenc életéből (1879–1964).* Osiris, Budapest, 1999.
- Szabó 2016:** Szabó Gergely: *A magyar államadósság keletkezése (1973–1989).* Pénzriport, Budapest, 2016.
- Szekér 2017a:** Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története.* Jaffa, Budapest, 2017.
- Szekér 2017b:** Szekér Nóra: A diktatúra „kis körei”. Az aczéli kultúrpolitika néhány sajátossága. In: Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra (szerk.): *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987).* Antológia, Lakitelek, 2017. 9–32.

- Szilágyi 2015:** Szilágyi Gábor: Az MDP és az MSZMP a „guruló dollárok” rendszerében. In: Kiss Réka – Soós Viktor Attila (szerk.): *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei*. NEB, Budapest, 2015. 7–70.
- Szörényi 2012:** Szörényi Attila: *A Standard-per előzményei és előkészítése, 1948–1950*. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2012.
- Szörényi 2013:** Szörényi Attila: Adalékok a Vogeler-ügy diplomáciatörténetéhez, 1949–1951. *Külügyi Szemle*, 12. (2013) 1. sz. 141–171.
- Ter Borg – Lafeber 1987:** Ter Borg, Frank A. – Lafeber, Cees N. D. G.: Joint Ventures in Hungary. *Review of Socialist Law*, 13. (1987) 4. sz. 317–335.
- Tihanyi 2003:** Tihanyi Péter: A sakk mentette meg az életem. Interjú a Pulitzer-emlékdíjjal nemrég kitüntetett sakkújságíróval, Lindner Lászlóval. *Hetek*, 2003. december 5. http://www.hetek.hu/interju/200312/a_sakk_mentette_meg_az_eletem (A letöltés időpontja: 2019. október 2.)
- Tímár 1989:** Tímár Mátyás: *Szürke pénzügyek*. Magvető, Budapest, 1989.
- Tóth 2006:** Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két világháború között*. Győr-Sopron-Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2006.
- Törzsök 2008:** Törzsök Éva: *Külkereskedelmi technikai ismeretek 1. Külkereskedelmi ügyletek – külkereskedelmi szerződések*. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest, 2008.
- Vajda 1962:** Vajda Imre: A KGST tőkés szemmel. *Közgazdasági Szemle*, 9. (1962) 8. sz. 1014–1016.
- Vajna 1987:** Vajna Gábor: *Magyar-osztrák vegyesvállalatok működésének értékelése*. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, doktori értekezés, 1987.
- Varga 2013:** Varga Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Gondolat, Budapest, 2013.
- Zachar 2017:** Zachar Péter Krisztián: Úton a rendszerváltoztatás felé: A gazdasági kamarák narratívái az államszocializmus utolsó éveiben. *Közép-Európai Közlemények*, 10. (2017) 1. sz. 178–190.

FÜGGELÉK

Rövidítések jegyzéke

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
AEG	Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft
AG	Aktiengesellschaft
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BHE	Bund der Heimat-Vertriebenen und Entrechteten
BM	Belügyminisztérium
BM ÁVH	Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága
BND	Bundesnachrichtendienst
CDU	Christlich Demokratische Union Deutschlands
COCOM	Coordinating Committee for Multilateral Export Controls
CSU	Christlich-Soziale Union in Bayern
CIA	Central Intelligence Agency
CII	Compagnie International pour l'Informatique
DHCS	Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportha
DM	nyugatnémet márka
dr.	doktor
EGK	Európai Gazdasági Közösség
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
ESZR	Egységes Számítástechnikai Rendszer
FDP	Freie Demokratische Partei
FOIA	Freedom of Information Act
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
Gestapo	Geheime Staatspolizei

GmbH.	Gesellschaft mit beschränkter Haftung
GRU	Glavnoje razvedivatyelnoje upravlenyije
HM	Honvédelmi Minisztérium
IBM	International Business Machines
KB	Központi Bizottság
KEB	Központi Ellenőrző Bizottság
ker.	kerület
KKM	Külkereskedelmi Minisztérium
KGB	Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi
KGM	Kohó- és Gépipari Minisztérium
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KÜM	Külügyminisztérium
LKM	Lenin Kohászati Művek
Malév	Magyar Légiközlekedési Vállalat
MAN	Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg
MAORT	Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság
Maszovol	Magyar–Szovjet Nyersolaj Részvénytársaság
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MGB	Minisztersztvo Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi
MI6	Secret Intelligence Service
MKB	Magyar Külkereskedelmi Bank
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MNVK-2.	Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége
MOGÜRT	Magyar Országos Gépkocsi Üzem Rt.
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MŰOSZ	Magyar Újságírók Országos Szövetsége
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NEB	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
NKVD	Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel

NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
NOIJ	Napi Operatív Információs Jelentés
NÚSZ	Nemzetközi Újságíró Szervezet
OMFB	Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság
OTP	Országos Takarékpénztár
rfk.	rendőrfőkapitányság
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
Rt.	részvénytársaság
SD	Sicherheitsdienst
SiPo	Sicherheitspolizei
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SPÖ	Sozialdemokratische Partei Österreichs
SS	Schutzstaffel
SIS	Secret Intelligence Service
Stasi	Ministerium für Staatssicherheit
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZER	Szabad Európa Rádió
SZKI	Számítástechnikai Koordinációs Intézet
TASZSZ	Tyelegrafnoje Agensztvo Szovjetszkovo Szojuza
ti.	tudniillik
tük.	titkos ügyiratkezelés
UB	Urząd Bezpieczeństwa
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
uo.	ugyanott
US	United States
USA	United States of America
USD	amerikai dollár

Képmelléklet

1. kép: Emil Hoffmann („Mesés”).

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 423.

2. kép: Emil Hoffmann gépkocsija Budapesten, a Honvéd utca és a Szalai utca sarkán. 1959. április 2.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 60.

3. kép: Emil Hoffmann gépkocsija Budapesten, a Honvéd utca és a Szalai utca sarkán. 1959. április 2.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 60. 91.

4. kép: Emil Hoffmann gépkocsija a Vörösmarty cukrászda előtt. 1960. május 26.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 64.

5. kép: Emil Hoffmann Opel Rekord gépkocsija Budapesten.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 54.

6. kép: Herbert Schellpeper, a nyugatnémet Szövetségi Gazdasági Minisztérium (Bundesministerium für Wirtschaft) külkereskedelmi ügyekkel foglalkozó részlegének magyar kapcsolatokért felelős referense.

A kép forrása: ÁBTL 3.2.4. K-472. 66/5.

7. kép: Herbert Schellpeper
a magyar hírszerzés által begyűjtött (vagy készített?) fotón.

A kép forrása: ÁBTL3.2.4. K-472. 66/3.

8. kép: Würzinger Willibald,
a náci Németország hírszerzésének balkáni rezidense a világháború idején.
A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 380.

9. kép: Karl Bickenbach.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 72.

10. kép: Gerhard Grütmacher.
A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 66.

11. kép: Gerhard Todenhöfer.
A kép forrása: ÁBTL 3.2.4. K-2264. 31.

12. kép: Harald Kölln.
A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 58.

13. kép: Emil Hoffmann és Rojkó Ervin a Dunakertben 1960. szeptember 19-én.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 48.

14. kép: Rojkó Ervin.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 233.

15. kép: Köves László, III/II-es SZT-tiszt, Rojkó Ervin beszervezője.
A kép forrása: ÁBTL 2.8.2.2. III/II. SZT-tisztek személyi gyűjtő – 80.

16. kép: Emil Hoffmann a Metalimpex képviselőivel tárgyal 1961. május 24-én
a Gundel étterem kerthelyiségében.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 106.

17. kép: Emil Hoffmann egy nyugatnémet állampolgár társaságában a Dorottya utcában, a Technoimpex Külker. Vállalat épületéből való távozás után. 1961. május 22.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 96.

18. kép: Emil Hoffmann a Gellért Szálló előtt parkoló gépkocsijából egy gépelt papírlapot vesz elő. 1961. május 22.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 88.

19. kép: Emil Hoffmann és Schmör Géza, Sebestyén János egyik beosztottja
a Szende Pál utcában. 1961. január 18.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 80.

20. kép: Emil Hoffmann és Sebestyén János a Széchenyi rakpart 3. számú házból való kilépés után. 1960. szeptember 21.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 50.

21. kép: Sebestyén János a Széchenyi rakparton Hoffmantól való elválása után.
1960. szeptember 21.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 97.

22. kép: Sebestyén János.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 237.

23. kép: Sebestyén János.
A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 231.

24. kép: Gustav Meissner.
A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 56.

25. kép: Emil Hoffmann két hölgy társaságában a Dózsa György úton,
a volt Sztálin-szobor talapzatánál.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/1a. 85.

ÁBTL - 3.1.5. - O - 12344 / 7

26. kép: Emil Hoffmann és felesége a Váci utcában, 1963. május 18.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/7. 149.

27. kép: Emil Hoffmann és felesége a Budapesti Ipari Vásár területén. 1962. május 25.

A kép forrása: ÁBTL 3.1.5. O-12344/4. 161.

NÉVMUTATÓ

- Aczél György 181
 Adam, Hans 56
 Adenauer, Konrad 35, 96, 98, 104
 Andreides Gábor 51
 Andrew, Christopher 9
 Antonescu, Ion 17
 Apró Antal 119
 Arató Ferenc 83
 Arendt, Hannah 30

 Baczoni Jenő 106, 111, 150, 165
 Bán D. András 29
 Barabási Albert-László 177
 Baráth István 158
 Barbie, Klaus 19
 Bárd Károly 121
 Bartošek, Karel 9
 Bartyán Anna 141
 Bauer Miklós 55, 58, 72, 121
 Becher, Kurt 29–31, 34, 95
 Beck János 54, 55
 Benda László 48, 110
 Berkó Lilli 88
 Bickenbach, Harald 36
 Bickenbach, Karl 29–36, 63, 67, 71,
 76–78, 95, 211
 Bíró Gerd 148

 Biszku Béla 119
 Bodnár Zoltán 156
 Borbándi János 154, 155
 Borhi László 10
 Borvendég Zsuzsanna 12, 31, 36, 40,
 49, 58, 86, 110, 113, 139–141, 146,
 153, 163, 167, 171, 176, 185
 Botlik József 27
 Bölöny József 108
 Brandt, Willy 96
 Brody, Alexander 64
 Bródy András (Andreas Brody) 68, 70
 Bródy Illés 69
 Bródy János 64, 68
 Bródy István 30, 62–70, 77
 Bródy Sándor 64, 69
 Buzás József 119, 142

 Canaris, Wilhelm 18, 99
 Carter, Charles William 44
 Castro, Fidel 70
 Churchill, Winston 25
 Crim, Brian E. 183

 Csapody Tamás 129, 143
 Cseh Gergő Bendegúz 164
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 54

- Cseszka Éva 54
 Csillag Mátyás 140, 141, 144, 145
- Darvas László 140, 141
 Dax Pál 159, 160, 162
 Dévai István 109, 110, 112, 166–169, 176
 Doner, Bruno 30
 Döring, Wolfgang 101
 Dorussen, Han 182
- Eichmann, Adolf 29
 Énekes Sándor 166, 168
 Englert, Hans 63, 67
 Erdei Petronella 13
 Erdélyi Károly 166
 Eöry Zsófia 13
- Fábián Máté 166
 Faluvégi Lajos 162
 Farkas Mihály 151, 160, 164
 Fehér László 133
 Fekete János 32, 33, 40, 48, 57, 75, 83, 87, 90, 109, 110, 113, 117, 147, 185
 Feldmann-Flórián Tibor 143
 Ferguson, Niall 178–180
 Fiziker Róbert 96
 Fock Jenő 119
 Focke, Albrecht 18
 Forgács Egon 124
 Førland, Tor Egil 72
 Frei, Otto 97
- Gábor Péter 62
 Gál Lajos Endre (Andreas L. Gal) 47, 48
 Gazdag Ervin 11
 Gehlen, Reinhard 26, 27, 71
 Geist Róbert 111, 113, 151–153, 169, 170, 173–175
 Germuska Pál 13, 52, 60, 74, 155, 156, 160
 Goebbels, Joseph 16, 34
 Gombosi Zoltán 54, 56
 Grützmacher, Gerhard 129, 130, 212
 Guérin, Alain 26
- Gyarmati György 60
 György Sándor Balázs 166
- Haár Ottó 92, 164
 Halász András 13
 Haller, Kurt 17, 18, 99
 Hallstein, Walter 96
 Hankiss Ágnes 179
 Havas Jenő 139
 Heuss, Theodor 98
 Himmler, Heinrich 28, 29
 Hitler, Adolf 16–18, 27, 30, 44, 64, 122, 129, 135
 Hoffmann, E. T. A. 15
 Hoffmann, Emil 8, 9, 15–27, 36–41, 78, 82, 95–102, 105, 114, 118–149, 168, 170, 173
 Hoffmann, Karl Heinz 122
 Honvári János 160

- Horn Gyula 52
 Horthy Miklós 27, 46
 Horthy Miklós, ifj. 22
 Horváth István 89, 97, 100
 Horváth Miklós 155
 Horváth Zoltán 13
 Horváth-Lugossy Gábor 13
 Hunt, Linda 183
 Hunyady Sándor 64
 Husszeini, Hadzs Amin al- 129

 Imam, Said F. 129

 Jahnke, Kurt 17
 Jávör Miklós 138
 Jelinek Károlyné 154, 155
 Jónai Endre 142, 144
 Junger Károly 70–73, 75–79, 109, 110, 172

 Kádár János 10, 40, 61, 97, 102, 103, 124, 125, 130–132, 134, 135, 147, 148, 181, 184
 Kádár Jánosné 131, 132
 Kalmár Melinda 10
 Kaltenbrunner, Ernst 28
 Kardos György 133
 Kardos László 52, 60
 Károly, II. 17
 Karpik, Ferdinand 21–24, 26
 Kasztner Rezső 29
 Kázmér János 158
 Kenedi János 10, 11

 Keresztes Lajos 18
 Kierkegaard, Søren Aabye 186
 Kiesinger, Kurt, Georg 34, 35, 38, 39, 100, 103–105, 147
 Kiss Árpád 108, 119, 123, 158
 Koch, Stephen 44, 47, 69
 Kohl, Helmut 147
 Kondi László 167
 Korzil, Heinrich 171, 172
 Kotek, Joël 9
 Kovács Bálint 177
 Kovács Gellért 63
 Kölln, Harald 82, 83
 Kövér György 83, 163
 Köves László 127, 128, 217
 Krahulcsán Zsolt 114
 Kroner, Ernst 17
 Kurtán Sándor 95, 96, 99, 101, 102, 148

 Lantos György 113, 114
 Lázár György 62, 84
 Libbey, James K. 72
 Lieske, Klaus 123
 Ligetfalvi Gábor 13
 Lindner László 142–144, 148
 Lux József 22

 Macrakis, Kristie 9
 Máдай István 83
 Magyar Balázs 15, 111
 Makk Sándor 112
 Marcus, Carl 17, 18
 Márer György 68, 69

- Markotán Benedek 11
 Marosán György 134
 Máthé Áron 30
 Mátrai Miklós 111
 Meissner, Gustav 36, 129, 130, 226
 Merkel, Angela 105
 Mészáros Attwel Pál 112
 Mihály, I. 17
 Mitrovits Miklós 44
 Mong Attila 33
 Mushaben, Joyce Marie 105
 Müller, Hans 122
 Müller, Richard 36
 Müller Rolf 115
- Nagy Imre 60, 65, 101, 125
 Naményi Géza 143
 Náray Zsolt 158, 174
 Németh István 89, 97, 100
 Noack, Ulrich 20
- Nyerges János 35, 51–61, 73, 77, 83, 87,
 101–105, 109, 110, 113, 114, 117,
 126, 129, 136, 145–148, 151, 162
 Nyers Rezső 87, 116, 117
- Oblath György 49, 65, 91, 162
 Okváth Imre 15, 111
 Olah, Franz 22, 23
 Olsen, Jonathan 105
 Oplatka András 75
 Pál Zoltán 54
 Palasik Mária 60
- Pálos István 81
 Péter Gábor 60, 115, 154
 Péter György 114, 116–118, 166, 184
 Petúr László 63
 Pikler Ferenc 114–118
 Pittman, Avril 44
 Pogány Ágnes 90
 Porkai (Auspitz) Ernő 132–134
 Práczi István 88, 151
- Rademacher, Willi Max 99–101
 Rákosi Máttyás 65, 151
 Rathkolb, Oliver 23
 Révai Béla 50
 Ribbentrop, Joachim von 34, 44
 Rojkó Ervin 127–130, 132, 134, 144,
 145, 215–217
 Rónai Rudolf 100
 Rubin, Barry 129
 Ruff Mihály 96–99, 101, 106
 Ruffner, Kevin C. 26
- Safrankó Emánuel 99
 Ságvári Endre 108
 Salusinszky István 32, 89, 162
 Saye, Dhurjati Sesha 157
 Schachter, Jose 69
 Schellpeper, Herbert 63, 66, 77, 78,
 208, 209
 Schenk, Friedrich 57
 Schmidt Mária 9
 Schmör Géza 123, 221
 Schwanitz, Wolfgang G. 129

- Sebes Sándor 49, 50
 Sebestyén János 107–115, 118–123,
 126, 136, 142, 145–147, 149–153,
 157–159, 161, 163, 165, 167–170,
 172–174, 221–225
 Sebők Orsolya 162, 163, 165
 Selvage, Douglas 16, 17, 19, 21, 38–40
 Seres Attila 45, 46
 Sieglohr, Viktor Fritz 122
 Simon Endre 111, 115, 123, 149,
 152–155, 159, 160, 165, 167–170,
 173–176
 Simon Szilárd 13
 Sinka Gyula 151, 154
 Solyom László 133
 Stent, Angela 44
 Stone, Randolph K. 21, 22, 25
 Strasserné Chorin Daisy 29
 Süßmilch, Bruno 75–78

 Szabó Gergely 185
 Szálasi Ferenc 18
 Száll József 51
 Szekér Nóra 178, 179, 181
 Szemjonov, Vlagyimir 20
 Szilágyi Gábor 82
 Szolcsányi Ferenc 99, 126, 127, 133
 Szörényi Attila 54
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 25, 44,
 65, 96, 181
 Szurdi István 118

 Tihanyi Péter 143

 Tímár Mátyás 88
 Todenhöfer, Gerhard 34, 35, 73,
 103–105, 147, 213
 Tóth Eszter 164
 Tóth Imre 27, 28
 Tömpe András 166
 Törzsök Éva 80
 Triska, Helmut 22, 23, 27–29, 31, 36,
 38, 71, 72, 75, 77, 95

 Udvardi Sándor 151, 169
 Ujvári Zoltán 158

 Vadász Ferenc 95
 Vajda Imre 136
 Vajna Gábor 92, 171, 172
 Vályi Péter 165, 166, 168, 169
 Varga Zsuzsanna 184
 Vas Zoltán 64, 65, 68
 Veessenmayer, Edmund 18, 99
 Vizi László Tamás 13

 Ward, Hugh 182
 Werkmeister, Karl 66
 Westerbarkey, Wilhelm Ferdinand
 22, 25, 26
 Willibald, Würzinger 17, 210
 Woog, Edgar 55
 Woog, Lydia 55

 Zachar Péter Krisztián 142

 Zsolt Béla 64

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Mesés kémjátszmák

A hidegháborús kémjátszmák közelmúltunk legizgalmasabb fejezetei közé tartoznak: a kétpólusú világban ellenséges titkosszolgálatok versengtek egymással a politikai, gazdasági információkért és a legmodernebb csúcstechnológiák megszerzéséért. Azt hihetnénk, hogy a frontvonalakat a vasfüggöny jelölte ki, de valójában az érdekek sok esetben nem estek egybe az ideológiai határokkal. A felszín alatt egy nehezen értelmezhető együttműködés zajlott a részt vevő felek között, amelyben gyakran a tőke logikája érvényesült a politikai célok helyett. Magyarországon is szerepet kapott ebben a titkos kooperációban, hiszen gazdasági és pénzügyi csatornákat nyitva biztosította a tőkeáramlást a keleti és a nyugati blokk között.

E könyvből kiderül, hogyan épült ki az a vadkapitalista gazdasági hálózat, amely a hetvenes évekre átvette a kezdeményezést a pártállami hierarchiától, hozzájárult hazánk kirablásához és eladósításához, valamint a háttérből befolyásolta a rendszerváltoztatás menetét is. Térhódítása és megerősödése a különféle titkosszolgálatok sajátos összejátszásával kezdődött, amelynek során a náci és kommunista funkcionáriusok a demokratikus Nyugat asszisztálása mellett létrehozták azokat a kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek kaput nyitottak a világrendek között. A könyv 1945-től igyekszik konkrét személyeken és eseményeken keresztül bemutatni, miképpen indult ennek a hálózatnak a térnyerése, miért volt érdekük – talán még politikai gyilkosságot is felvállalva – az új gazdasági mechanizmus megbuktatása, és milyen sajátos külkereskedelmi technikákkal alapozták meg pénzügyi-gazdasági hatalmukat.

